

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ

และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

THE ANALYTICAL AND COMPARATIVE STUDY OF

EDUCATIONAL PHILOSOPHY OF KRISHNAMURTI

AND PHRABRAHMAGUNABHORN (P.A. PAYUTTO)

พระมหาพิณันท์ ชยาภินนุโท (ลาดบัวขาว)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๓

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ
และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

พระมหาพินันท์ ชยาภินนุโท (ลาดบัวขาว)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**The Analytical and Comparative Study of Educational Philosophy of
Krishnamurti and Phrabrahmagunabhorn (P.A. Payutto)**

Phramaha Phinun Chayapinuntoo (Ladbuakaw)

A Thesis Submitted in Patial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Philosophy)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

.....

(พระศรีสิทธิมนี)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ
(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)

.....กรรมการ
(พระมหาฤกษ์ ตรีโณ, ผศ.ดร.)

.....กรรมการ
(พระมหาไพรัช ฐมทีโป)

.....กรรมการ
(ผศ.ดร. ประเวศ อินทองปาน)

.....กรรมการ
(ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระมหาฤกษ์ ตรีโณ	ประธานกรรมการ
	พระมหาไพรัช ฐมทีโป	กรรมการ
	ผศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน	กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การศึกษาเชิงวิเคราะห์เปรียบเทียบปรัชญาการศึกษา
ของกฤษณมูรติ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)
- ผู้วิจัย** : พระมหาพินันท์ ชยาภินนุโท (ลาดบัวขาว)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

- : พระมหากฤษณะ ตรีโณ ป.ธ. ๓, พธ.บ., พธ.ม.(ปรัชญา), Ph.D. (Phil.)
- : พระมหาไพรัชน์ ธมฺมทีโป ป.ธ. ๔, พธ.บ., อ.ม. (ปรัชญา)
- : ผศ.ดร.ประเวศ อินทองปาน ป.ธ. ๕, พธ.บ., M.A.(Phil), Ph.D.(Phil)

วันสำเร็จการศึกษา :

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ว่าเป็นอย่างไร และมีลักษณะที่เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร

จากการศึกษาวิจัยพบว่าการศึกษาปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติได้ให้ความหมายของการศึกษาคือการเรียนรู้กระบวนการทั้งหมดของชีวิต ให้เกิดความเป็นเอกภาพ พัฒนาจิตใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ก่อให้เกิดอิสรภาพและมีสติปัญญา พัฒนาชีวิตของบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และสามารถจำแนกจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้น ออกเป็น ๒ ประเด็น คือ ๑. การศึกษาเพื่อได้รับความรู้ในสาขาต่างๆ ก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี ๒. การศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยวิธีการเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงภายในความคิดด้วยความใส่ใจ การเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตเช่นนี้ไม่มีการเก็บบันทึกข้อมูลความรู้และประสบการณ์เอาไว้ จิตใจจึงเป็นอิสระจากการถูกกำหนดโดยเนื้อหาและเงื่อนไขของความคิด และมนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลที่สะสมความรู้และไม่ใช่มนุษย์ที่สำรวจชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นคือต้องรู้จักตัวเอง จึงมีความอิสระอย่างแท้จริง

สำหรับปรัชญาการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) มุ่งเน้นการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้มนุษย์บรรลุสภาวะที่ปราศจากความทุกข์ในที่สุด เป็นกระบวนการแก้ปัญหาเพื่อทำลายอวิชชาและตัณหา พร้อมทั้งเสริมฉันทะและกรุณา จุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นสิ่งเดียวกับ

จุดมุ่งหมายของชีวิต จุดมุ่งหมายของการศึกษาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ คือ การพัฒนาบุคคลให้เกิดการเปลี่ยนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จุดมุ่งหมายของการศึกษานั้นสามารถมองในส่วนที่เป็นหน้าที่สำคัญที่เป็นพื้นฐานได้ ๒ ประการคือ ๑. จุดมุ่งหมายในการถ่ายทอดความรู้ศิลปวิทยา โดยอาศัยองค์ประกอบภายนอก กล่าวคือ ปรโตโมสะ เป็นส่วนสำคัญ ๒. จุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยอาศัยองค์ประกอบภายใน คือ โยนิโสมนสิการ

ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติและ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) นั้นมีประเด็นที่เหมือนกัน คือการศึกษากับชีวิตนั้นเป็นเรื่องเดียวกันเหมือนกัน ในสองประเด็นนี้ คือ ๑. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้รับความรู้ในสาขาต่างๆ ก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี ๒. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ต้องเป็นที่ยอมรับว่าจุดมุ่งหมายของท่านทั้งสองนั้นมีความเหมือนกันในแง่ของจุดมุ่งหมาย และท่านทั้งสองก็เน้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาไปที่การศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันเป็นสิ่งที่ท่านสองมองว่าเป็นการศึกษาที่แท้จริง แต่แนวคิดทางด้านการศึกษาของท่านต่างมีวิธีการที่แตกต่างกันคือ กฤษณมูรตินั้นใช้การเฝ้าสังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงภายในความคิดด้วยความใส่ใจ การเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตโดยไม่มีการสะสมข้อมูล ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์นั้นมีวิธีการศึกษาที่ก่อให้เกิดความรู้ภายในที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ได้แก่การศึกษาชีวิตและสรรพสิ่งโดยพิจารณาด้วยใจอันแยบคาย มีการคิดถูวิธี ความรู้จักคิดหรือคิดเป็นนั่นเอง

Thesis Title : The Analytical and Comparative Study Educational Philosophy of
Krishnamurti and Phrabrahmagunabhorn (P.A. Payutto).

Researcher : Phramaha Phinun Chayapinuntoo (Ladbuakaw)

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Grissana Taruno Pali III, B.A., M.A. (Phil.), Ph.D. (Phil.)

: Phramaha Pairut Dhammadipo Pali IV, M.A.(Phil.)

: Assistant Professor Dr.Praves Intongpan Pali V, B.A., M.A., Ph.D. (Phil).

Date of Graduation:

Abstract

The purpose of this research is to study the Comparison of Krishnamurti's and Ven. Phrabrahmagunabhorn (P.A. Payutto) 's Educational Philosophies.

From the study, it is found that Krishnamurti's philosophy is the whole learning process of life for liberty and development of mind for liberty and wisdom. There are two purposes of this study (1) learning through knowledge in different fields for proficiency in terms of academics and technology and (2) studying for changing to be a perfect human being through observation and attention. Learning through observation does not require a note of experience, so that the mind may be free from rules and conditions of thought. A perfect human is not a person who accumulates knowledge and knows the life ahead, but a perfect human being must know himself.

For Ven. Phra brahmaganabhorn (P.A. Payutto) 's philosophy, he emphasizes the Three Trainings to attain the end of suffering. This is the process of destroying ignorance and craving. The main purposes of life are to become a perfect human being through personal development. There are two purposes of education for developing oneself, namely: (1) the study of art with the external factor called Paratoghosa. (2) The developing of personality to be the perfect human being by using internal factor which is the proper consideration or Yonisomanasikàra.

Krishnamurti's and Phrabrahmagunabhorn (P.A. Payutto) 's educational philosophies are of both similar and different points. That is to say the similar points are that the education and the life are of the same aims. The different points are that Krishnamurti has the idea that the education with the help of observation arising in the thought with integration but without accumulating the data is the real education. On the contrary, Ven. Phrabrahmagunabhorn (P.A. Payutto)'s has the educational method which causes to arise the inner knowledge, Yonisomanasikàra which means the study of life and thing with proper consideration or using the right thought.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ก็ด้วยความเมตตาอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอระบุนามเพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ ดังต่อไปนี้

ท่านอาจารย์พระมหากฤษณะ ตรุโณ พระมหาไพโรจน์ ฐมฺมทีโป และ ผศ.ดร.ประเวศอินทองปาน ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ ปรีกษา และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยดีตลอดมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของอาจารย์ทั้งสามท่านเป็นอย่างยิ่ง ขอกราบขอบพระคุณและขออนุโมทนาขอบคุณเป็นอย่างยิ่งมา ณ โอกาสนี้

นอกจากนั้น ขอกราบขอบพระคุณ และขออนุโมทนาขอบคุณเจ้าของผลงานด้านหนังสือและงานวิจัยทุกชิ้น ที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นเอกสารอ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอกราบขอบพระคุณพระอุปัชฌาย์ ครูอาจารย์ทุกท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการให้ผู้วิจัย มีความรู้จนสามารถศึกษาค้นคว้าได้ และความคิดอันเกิดจากงานชิ้นนี้ขอมอบให้บิดามารดาผู้ให้กำเนิด

พระมหาพินันท์ ชยาภินนุโท (ลาดบัวขาว)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และอักษรย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๔ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๕ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ	๗
๒.๑ ประวัติ และ แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ	๗
๒.๑.๑ ประวัติ	๗
๒.๑.๒ แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ	๘
๒.๒ ความหมายและจุดมุ่งหมายของการศึกษา	๒๕
๒.๒.๑ ความหมายของการศึกษา	๒๖
๒.๒.๒ จุดมุ่งหมายของการศึกษา	๒๘
๒.๓ องค์ประกอบของการศึกษา	๓๒
๒.๓.๑ แนวคิดเรื่องครู	๓๒
๒.๓.๒ แนวคิดเรื่องนักเรียน	๓๔
๒.๓.๓ แนวคิดเรื่องโรงเรียน	๓๕
๒.๓.๔ แนวคิดเรื่องหลักสูตร	๓๗

๒.๓.๕ แนวคิดเรื่องสมาธิ กับ การศึกษา	๓๕
๒.๔ กระบวนการจัดการศึกษา	๔๐
๒.๕ แนวคิดเชิงปฏิรูปการศึกษา	๔๐
สรุป	๔๔
บทที่ ๓ ปรัชญาการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)	๔๖
๓.๑ ประวัติ และ แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ	๔๖
๓.๑.๑ ประวัติ	๔๖
๓.๑.๒ แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ	๔๗
๓.๒ ความหมายและจุดมุ่งหมายของการศึกษา	๗๑
๓.๒.๑ ความหมายของการศึกษา	๗๒
๓.๒.๒ จุดมุ่งหมายของการศึกษา	๗๒
๓.๓ องค์ประกอบของการศึกษา	๗๘
๓.๓.๑ แนวคิดเรื่องครู	๗๘
๓.๓.๒ แนวคิดเรื่องนักเรียน	๘๑
๓.๓.๓ แนวคิดเรื่องโรงเรียน	๘๒
๓.๓.๔ แนวคิดเรื่องหลักสูตร	๘๓
๓.๓.๕ องค์ประกอบภายใน	๘๖
๓.๓.๖ องค์ประกอบภายนอก	๘๕
๓.๔ กระบวนการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา	๕๐
สรุป	๕๓
บทที่ ๔ เปรียบเทียบและวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ	
กับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เพื่อพัฒนาสังคม	๕๖
๔.๑ เปรียบเทียบแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ	๕๖
๔.๒ เปรียบเทียบความหมายและจุดมุ่งหมายของการศึกษา	๑๐๓
๔.๒.๑ ความหมายของการศึกษา	๑๐๓
๔.๒.๒ จุดมุ่งหมายของการศึกษา	๑๐๔
๔.๓ เปรียบเทียบองค์ประกอบของการศึกษา	๑๐๕

๔.๓.๑ แนวคิดเรื่องครู	๑๐๕
๔.๓.๒ แนวคิดเรื่องนักเรียน	๑๑๒
๔.๓.๓ แนวคิดเรื่องโรงเรียน	๑๑๒
๔.๓.๔ แนวคิดเรื่องหลักสูตร	๑๑๓
๔.๔ เปรียบเทียบกระบวนการจัดการศึกษา	๑๑๕
๔.๕ วิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของกฤษฎณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดการศึกษา	๑๑๗
๔.๕.๑ การวิเคราะห์เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาครู	๑๑๗
๔.๕.๒ การวิเคราะห์เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดสิ่งแวดล้อมของโรงเรียน	๑๑๘
๔.๕.๓ การวิเคราะห์เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดหลักสูตร	๑๑๕
๔.๖ อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษฎณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่มีต่อสังคม	๑๒๒
๔.๗ อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษฎณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่มีต่อการเมือง	๑๒๓
๔.๘ อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษฎณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่มีต่อเศรษฐกิจ	๑๒๕
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๒๘
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๒๘
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๓๕
บรรณานุกรม	๑๓๖
ประวัติผู้วิจัย	๑๔๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และอักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ อ้างอิงจากพระไตรปิฎก ฉบับภาษาบาลีของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยได้กล่าวถึงแหล่งที่มา / เล่ม / ชื่อ / และหน้า ตามลำดับ ต.ศ. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๕ หมายถึง สัมมุตตนิคาย สคาถวคคปาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๑๕ ชื่อที่ ๒๔๖ หน้า ๒๕๕

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (บาลี) = วินยปิฎก มหาวคคปาติ (ภาษาบาลี)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ปา.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	ทีมนิกาย	ปาฎิกวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มุลปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อ.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อฺปริปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.ข.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	ขนฺธวาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.นิ.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	นิทานวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.ม.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	มหาวาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
อ.ต.ก.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	อํกุตฺตนิคาย	ติกนินฺปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อ. ส.ต.ก.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	อํกุตฺตรนิคาย	สตุตฺตนิฺปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺตนิคาย	ขุทฺตปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺตนิคาย	ธมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จ.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺตนิคาย	จฺพนินฺทเทสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ. อิตฺติ.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺตนิคาย	อิตฺตฺตคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺตนิคาย	ชาตคคปาติ	(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษานั้นมีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ เพราะการศึกษาเป็นการพัฒนาคน คนที่มีความรู้ ความสามารถทักษะนั้นย่อมมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศทุกด้าน^๑ การศึกษาจึงมีบทบาท หน้าที่หลักในการถ่ายทอดหรือเผยแพร่ความรู้ และการวิจัย คิดค้น แสวงหา และพัฒนา ความรู้ใหม่ทั้งสองด้านคือ การเรียนการสอนกับการวิจัยประกอบกันเป็นระบบและกระบวนการเรียนรู้ เพราะฉะนั้นการศึกษาจึงมีภารกิจ คือการสร้างปัญญาหรือ วิชา ซึ่งหมายถึง ความรู้สถานะแท้จริงของสรรพสิ่ง รู้จริงให้ถึงแก่นแท้ของสิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะเรียนอะไรก็ตาม ความรู้อย่างนี้ ท่านเรียกว่า ขณาคฤศณาทิสนะ คือความรู้เห็นตามความเป็นจริง การแสวงหา ปัญญาคือความรู้เป็นตามความเป็นจริง ^๒

ในปัจจุบันนั้นการศึกษาได้ถูกนำมาปรับใช้เศรษฐกิจ นั่นคือการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การศึกษาจึงเป็นเพียงทางผ่าน (Means) ไปสู่ จุดหมายปลายทาง (End) ที่สำคัญมากกว่าคือการพัฒนาเศรษฐกิจ^๓ ทำให้มองว่าเป็นการจัดการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนนั้นมีความรู้เพื่อประกอบอาชีพ ดำรงชีวิตอยู่เพื่อความอยู่รอดในสังคม และการศึกษาจึงถูกกระทำให้เป็นไปเพื่อเป็นทาสของวัตถุ^๔ เมื่อเป็นเช่นนี้เราจะต้องปลดการจัดการศึกษาแท้จริงไป และทำให้หลงทางในการจัดการศึกษา เพราะเหตุนี้ นักวิชาการทางด้าน การศึกษารวมถึงผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาต่างออกมาแสดงแนวความคิดทางด้านการศึกษาต่างๆ เพื่อพัฒนาสังคมปัจจุบัน

เมื่อก้าวถึงแนวความคิดทางการศึกษานั้น กฤษณมูรติ (พ.ศ. ๒๔๓๘ – ๒๕๒๕) ซึ่งเป็นปราชญ์และนักคิดอิสระผู้เป็นที่เคารพนับถือที่สุดของโลกในฐานะครูทางจิตวิญญาณแห่งยุคสมัย เมื่อยังเป็นเด็กหนุ่ม ท่านได้รับการยกย่องว่าจะเป็นศาสดาองค์ใหม่ของโลก แต่ในปี

^๑ชม ภูมิภาค, การศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ เพื่อสันติภาพและการพัฒนา เล่ม ๓, (สมาคม การศึกษาแห่งประเทศไทย, ศิลปะสนองการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๐๘๕ .

^๒พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ขอบฟ้าแห่งความรู้กับผลงานด้านการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : หจก. สามลดา, ๒๕๔๘), หน้า ๖.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

^๔พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาคืออะไร, (กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๔๕.

พ.ศ.๒๕๑๒ ท่านประกาศสัจด์ทิ้งบทบาทศาสดา พร้อมทั้งยืนยันความตั้งใจว่า ไม่ต้องการเป็นศาสดาและก่อตั้งศาสนาใหม่เพื่อแบ่งแยกและครอบงำมนุษย์ ท่านกล่าวว่า สิ่งที่ผมสนใจเพียงประการเดียว คือ การปลดปล่อยมนุษย์ให้เป็นอิสระปราศจากเงื่อนไขใดๆอย่างสิ้นเชิง และท่านได้มอง ปัญหาทางด้านการศึกษาว่า การศึกษาในปัจจุบันว่าล้มเหลวโดยสิ้นเชิง เพราะเน้นเทคนิคทางวิชาการมากเกินไป ในการให้ความสำคัญกับเทคนิควิธีเกินควร เราทำลายล้างมนุษย์ การอบรมสั่งสอนเพื่อพัฒนาความสามารถและประสิทธิภาพโดยปราศจากความเข้าใจชีวิต^๕ และว่าการศึกษาดังนี้คิดถึงแต่ประสิทธิภาพภายนอก ข้ายังมีเจตนาบิดเบือนและทิ้งธรรมชาติภายในของมนุษย์โดยสิ้นเชิง^๖ การศึกษาสมัยใหม่ยิ่งทำให้เราคิดไม่เป็น และแทบไม่ได้ช่วยให้เราค้นพบอาชีพที่เราถนัดเป็นการเฉพาะ เอาได้แต่สอบผ่านไปตามเกณฑ์ และถ้าโชคดี เราก็มีงานทำ และมักจะต้องทำงานอันเป็นกิจวัตรไม่รู้จบนั้นไปตลอดชีวิต^๗ การศึกษาทั่วทั้งโลกนับได้ว่าประสบความสำเร็จล้มเหลว เพราะยิ่งทำให้เกิดความพินาศและความทุกข์มากขึ้น รัฐบาลเอาแต่ฝึกเยาวชนให้เป็นทหารและเป็นผู้เชี่ยวชาญที่มีประสิทธิภาพตามที่รัฐบาลต้องการ ปลุกฝังและบังคับให้มีวินัยและอดคิด^๘ และการสะสมข้อมูลวิชาการ จัดการศึกษาตามอุดมคติ การเสนอรางวัลและการลงโทษ นำมาซึ่งการไม่เข้าใจสภาพที่เป็นอยู่อย่างแท้จริงหนีจากสิ่งที่เป็นอยู่ ไม่สามารถหลุดพ้นจากเงื่อนไขที่เป็นอยู่ ทำให้เกิดความหวาดกลัว ขัดแย้ง จิตเนือยชา ขอมรับและเห็นแก่ตัวอย่างรุนแรง นำมาซึ่งการเกิดสงครามครั้งใหญ่ได้เกิดขึ้นแล้วในประวัติศาสตร์โลกถึงสองครั้ง^๙

เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาในสังคมไทยปัจจุบันมีปราชญ์ทางด้านพระพุทธศาสนา ที่ได้รับการยอมรับและยกย่องจากสังคมในด้านการศึกษา ก็คือ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ที่มีแนวความคิดทางด้านการศึกษา มีหลักทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานในการเสนอแนวคิดไว้มากมาย และได้มองว่าการศึกษาไทยนั้นมีปัญหาอยู่หลายประการ คือ^{๑๐}

๑. การศึกษาสมัยใหม่ได้แยกนักเรียนออกจากชุมชนหรือท้องถิ่นตนเอง เนื่องจากการเรียนทั้งหมดไปตามหลักสูตรจากส่วนกลาง การแปลกแยกนี้อาจจะมีลักษณะที่รุนแรงถึงกับทำให้คุณกวีวิถีชีวิตของชุมชน ไม่มีความภูมิใจในถิ่นของตน เมื่อไม่ภูมิใจในถิ่นของตน ในวัฒนธรรม

^๕ กฤษณมูรติ, การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต, แปลโดย นวลคำ จันมา, (สงขลา: มุลินธิอันวิภษา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

^๙ ดิเรก วัชชากร, “อภิปรัชญาของกฤษณมูรติ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒๖.

^{๑๐} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), เพื่ออนาคตการศึกษาไทย, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, มปป.), หน้า ๒๑๘-๒๒๖.

ของตน เมื่อไม่ภูมิใจและไปถูกละเลยแล้ว ก็เลยไม่ยอมรับ ไม่อยากศึกษาเข้าไม่ถึง ก็เลยทอดทิ้ง เมื่อถูกละเลยทอดทิ้งก็ค่อยๆเลื่อนรางหายไป

๒. การศึกษาคึงคนจากชนบทเข้าเมือง การศึกษาแต่เดิมมีลักษณะคือ การสนองระบบราชการโดยผลิตคนเพื่อเข้ารับราชการ แต่ปัจจุบันขยายมาจนถึงเพื่อมารับใช้ระบบอุตสาหกรรม

๓. ปัญหาความไม่เสมอภาคในการศึกษา การกระจายโอกาสในทางการศึกษาไม่ทั่วถึงหรือไม่สม่ำเสมอ

๔. ปัญหาปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับการศึกษา คือการที่เราพัฒนาให้ทันสมัย สร้างความเจริญทางวัตถุ แล้วระบบนิยมอุตสาหกรรมเข้ามา ทำให้ระบบอุตสาหกรรมนิยมเฟื่องฟู เป็นสังคมที่บริโภคนิยมและฟุ่มเฟือย

๕. ความเสื่อมโทรมของสถาบันครู ในปัจจุบันครูมีสถานภาพทางสังคมตกต่ำ เสื่อมโทรมลงไป ลดคุณค่าจากความเป็นปวงชนบุคคล และสังคมไม่ค่อยยอมรับ

๖. ความเสื่อมโทรมทางคุณธรรมและจริยธรรมและมีปัญหาทางจิตใจ เริ่มตั้งแต่ครูสอนจริยธรรมนอกจากครูจะเป็นอาชีพทางแถวในบรรดาครูทั้งหมด เอาคนที่สอนอะไรไม่ได้ไปสอนศีลธรรม ไปสอนจริยศึกษา

๗. ไม่มีจุดมุ่งหมายการศึกษาที่ชัดเจน การศึกษาเป็นเครื่องมือผลิตคนเข้ารับราชการและการที่จะก้าวหน้ามีฐานะในสังคม เพื่อก้าวไปสู่สังคมบริโภคนิยม ส่วนการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชน ไม่มีความชัดเจน

จากการศึกษาแนวคิดปรัชญาการศึกษาในเบื้องต้นนี้ พบว่า แนวคิดของนักปราชญ์ทั้งสองท่านนี้ได้วิพากษ์วิจารณ์และวิเคราะห์สังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือปัญหาสังคมซึ่งถือว่าเป็นปัญหาหลัก คือ ประเด็นปัญหาด้านการศึกษา ปราชญ์ทั้งสองมองว่า การจัดการศึกษาในปัจจุบันนั้นล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง สมมติฐานที่ทั้งสองท่านต่างตั้งข้อสังเกตได้ก็คือ ถ้าการศึกษาคือเครื่องมือพัฒนาคนไปสู่เป้าหมายบางอย่าง ถึงเวลาหรือยังที่จะต้องหันกลับมาทบทวนซ่อมแซมเครื่องมือเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะทรัพยากรมนุษย์สำคัญที่สุดในกระบวนการพัฒนาสังคม

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์แนวคิดปรัชญาการศึกษาของนักปราชญ์ทั้งสองท่านด้านเชิงเปรียบเทียบในเบื้องต้นเพื่อหาข้อเหมือนและข้อแตกต่างว่าทั้งสองท่านมองภาพรวมของการศึกษาที่ผ่านมาและในปัจจุบันนี้เป็นอย่างไร มีการจัดศึกษาอย่างไร มีอะไรเป็นเป้าหมาย และความล้มเหลวนั้นมาจากสาเหตุใด โดยจะพิจารณาให้รอบด้านทั้งความหมายจุดหมายของการศึกษา องค์ประกอบ การจัดการศึกษา และที่สำคัญนั้นผู้วิจัยยังมีเป้าหมายหลักคือ

แนวคิดเชิงปฏิรูปการศึกษา รวมไปถึงการวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของนักปราชญ์ท่านทั้งสอง เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดการศึกษาและอิทธิพลทางด้านปรัชญาการศึกษาของนักปราชญ์ท่านทั้งสอง ต่อสังคม อย่างไรบ้าง

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวความคิดปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวความคิดปรัชญาการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์เปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่มีอิทธิพลต่อสังคม

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาเปรียบเทียบ หมายถึง การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

ปรัชญาการศึกษา หมายถึง แนวคิดหรือทศนะเกี่ยวกับการศึกษาของกฤษณมูรติ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

๑.๔ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๑ วินัย มณีขาว เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ” สรุปได้ว่า การศึกษามีจุดมุ่งหมาย ๒ ประการ คือ ถ้ายทอดความรู้และพัฒนาบุคคลให้รู้จักตัวเองโดยอาศัยการเรียนรู้ที่เป็นการเฝ้าสังเกต ซึ่งก็คือสมาธินั่นเอง บุคคลที่รู้จักตนเองก่อปรด้วยสติปัญญา ความดี และความรัก เป็นบุคคลที่มีการเปลี่ยนแปลงในอย่างแท้จริง^{๑๑}

๑.๔.๒ พระมหาสง่า สุภโร (ณ ระนอง) เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของพุทธทาส เพื่อพัฒนาสังคมไทย” สรุปได้ว่า ระบบการศึกษาที่ถูกต้องสามารถทำให้นักศึกษามีความรู้ ๓ ประเภทได้ คือ ความรู้ทางวิชาการ (พุทธศาสตร์) ความรู้ทางจริยธรรม (ธรรมศาสตร์) และความรู้ทางการอยู่ร่วมกัน (สังคมศาสตร์) โดยพยายามประสานพุทธธรรมเข้าไปในการศึกษาไทย เพื่อให้นักศึกษามีความรู้และความประพฤติที่

^{๑๑} วินัย มณีขาว, “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต . (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑) .

ถูกต้อง^{๑๒}

๑.๔.๓ พระมหาบรรจง สิริจฺนุโท (สมนา) เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องปรัชญาการศึกษาในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ประยูร ญฺชฺโต)” สรุปได้ว่าการศึกษาก่อให้เกิดการพัฒนาชีวิตให้เจริญงอกงามเพื่อความพ้นทุกข์ พระธรรมปิฎกนั้นให้ความสำคัญต่อครูและนักเรียนเท่าเทียมกันในด้านหน้าที่ และทัศนะของท่านก็ได้แยกออกจากศาสนาและนำหลักพุทธธรรมไปประยุกต์ใช้จึงให้การศึกษาคือเป็นการพัฒนาชีวิตและความสามารถแก้ปัญหาชีวิตได้โดยมีพุทธธรรมเป็นพื้นฐาน^{๑๓}

๑.๔.๔ พระณรงค์ กิตฺติโร (เด่นประเสริฐ) เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)” สรุปได้ว่าการศึกษานั้นควรทำให้สิ้น ราคะ โทสะ และโมหะ มุ่งเน้นส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมแก่สังคม เพื่อพัฒนาคน ศึกษาแบบไตรสิกขาให้ผู้เรียนมีศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จุดมุ่งหมายการศึกษา มีความเหมือนกันอยู่ ๒ ประการ คือ การศึกษาเพื่อพัฒนาคนในปัจจุบันให้มีคุณภาพและการศึกษาเพื่อพัฒนาคนในอนาคตที่มีจิตวิญญาณและสร้างปัญญา^{๑๔}

๑.๔.๕ ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ในเรื่อง การศึกษาคืออะไร ว่า การศึกษานี้เพื่อมนุษย์จะมีโอกาสได้สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้โดยการทำลายเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์แล้วมีการประพฤติกะทำอย่างมนุษย์ที่มีใจโดยสมบูรณ์^{๑๕}

๑.๕ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเปรียบเทียบ แนวคิดเรื่องการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรติ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ประมวลแนวคิดปรัชญาการศึกษาที่เป็นความหมาย

^{๑๒} พระมหาสง่า สุกโร , “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ เพื่อพัฒนาสังคมไทย,” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๖).

^{๑๓} พระมหาบรรจง สิริจฺนุโท, “การวิเคราะห์เชิงปรัชญา เรื่องปรัชญาการศึกษาในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ประยูร ญฺชฺโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕).

^{๑๔} พระณรงค์ กิตฺติโร, “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๐).

^{๑๕} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาคืออะไร. หน้า ๔๑.

จุดมุ่งหมาย องค์ประกอบ การจัดการศึกษาและแนวความคิดการปฏิรูปการศึกษามาทำการศึกษา และเปรียบเทียบ เพื่อให้ทราบความเหมือนและความต่างของแนวคิดทั้งสอง

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการค้นคว้าวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

๑. การศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ รวมทั้งจากหนังสือ และบทความต่างๆ ในเรื่องที่ต้องการศึกษา

๒. ศึกษาวิเคราะห์หรืออธิบายเปรียบเทียบข้อมูลแนวความคิดปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

๓. สรุปผลพร้อมนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษานั้นและเสนอแนะเพิ่มเติม

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ

๑.๗.๒ ทำให้ทราบปรัชญาการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

๑.๗.๓ ทำให้ทราบถึงความเหมือนและความแตกต่างของ แนวคิดเรื่องปรัชญา การศึกษาของกฤษณมูรติ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่มีอิทธิพลต่อสังคม

๑.๗.๔ นำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนา แก้ไขและเสนอแนะ เจริญนโยบายในการจัดการศึกษาต่อไป

บทที่ ๒

ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ

๒.๑ ประวัติ และ แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ

๒.๑.๑ ประวัติกฤษณมูรติ

จิทฑู กฤษณมูรติ ถือกำเนิดเมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ปี ค.ศ. ๑๘๘๕ (๒๔๓๘) เวลา ๐๐.๓๐ น. (กลางคืนวันที่ ๑๑ พฤษภาคม) ในครอบครัวพราหมณ์ บิดาชื่อว่า จิทฑู นาเรียนเนียน และมารดาชื่อว่า จิทฑู สันจิตัมมา ท่านเป็นบุตรคนที่สองในบรรดาพี่น้องทั้งหมดสี่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ ชื่อของท่าน ถูกตั้งตามชื่อของพระกฤษณะ ซึ่งถือว่าเป็นอวตารองค์ที่ ๘ ตามความเชื่อของศาสนาฮินดูที่เมือง มัททันทาลี รัฐอันตรประเทศ อินเดียใต้

หลังจากที่เกิดมาแล้ว มีโหราทายดวงชะตาของท่านเอาไว้ว่า จะเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในทางศาสนาและมีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วโลก เวลาต่อมา คำทำนายของโหรผู้นั้นก็เป็นจริง ในวัยเด็กนั้นท่านมีลักษณะเป็นเด็กที่เลื่อนลอยไม่สนใจในการเล่าเรียน ไม่ชอบโรงเรียน เป็นเด็กช่างฝัน ใจของท่านมักจะโน้มเอียงไปหาธรรมชาติและสิ่งๆที่สร้างขึ้นมาจากเครื่องยนต์กลไกต่างๆ ท่านมักใช้เวลาเป็นชั่วโมงเฝ้าดูสิ่งเหล่านั้นด้วยความสนใจ อาจจะเพราะเหตุเหล่านี้ ท่านจึงถูกลงโทษเป็นประจำขณะที่อยู่ในโรงเรียน แต่ด้วยเหตุที่การขยอ้ง การดิ้นรนหรือการวิจารณ์ ไม่มีผลต่อท่าน ดังนั้น การลงโทษนั้นจึงไม่มีผลใดๆ ต่อท่านเลย และสิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นคุณลักษณะที่มีอยู่กับตัวท่านจนตลอดชีวิต เมื่อท่านอายุ ๑๔ ปี ผู้นำสมาคมเทวัญวิทยาทพบเห็นเขาเล่นสนุกอยู่กับเพื่อนๆ บนชายหาดอัครยา เมืองมัททาส ดร.แอนนี่บีเชินและลิด บีเตอร์ ซึ่งเป็นผู้นำสมาคมเทวัญวิทยาในเวลานั้นเชื่อว่า เด็กคนนี้จะเป็นผู้ค้นพบสังขธรรมและจะประกาศคำสอนใหม่เพื่อความสงบสุขแก่มวลมนุษยชาติและนำสันติภาพมาสู่โลกในอนาคต บุคคลทั้งสองเห็นพ้องกันและรับกฤษณมูรติมาเป็นบุตรบุญธรรม ในเวลาต่อมา พวกเขา นำกฤษณมูรติไปยังประเทศอังกฤษเพื่อเตรียมตัวให้เป็นศาสดาของโลก ได้มีการจัดตั้งอัครสาวกซึ่งมีสาขาแทบทั่วโลก เพื่อให้อัครสาวกเหล่านั้นช่วยในการเผยแผ่ศาสนาใหม่ที่จะประกาศในไม่ช้า

หลังจากใช้ชีวิตอยู่ในท่ามกลางอัครสาวก สาธุศิษย์และผู้ศรัทธามากมายมหาศาลที่ห้อมล้อมและมุ่งหวังให้เขาเป็นผู้ไถ่บาป ชำระความทุกข์โศกและปลดปล่อยพวกเขาให้เป็นอิสระจาก

ปัญหาทั้งปวงนั้น ปรากฏว่าในปี ค.ศ. ๑๙๒๖ หลังจากที่ได้อัครวญตรวจสอบเข้าสู่อาณาจักรแห่งจิตใจและปรากฏการณ์ของสังคมโลกอยู่หลายปี การเปลี่ยนแปลงทางจิตใจอย่างลึกซึ้งได้เกิดขึ้นในชีวิตของเขา หลังจากนั้นไม่นานเมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๖ เขาได้ประกาศยุบเลิกองค์กรอัครสาวกและในปีต่อมาก็ประกาศเป็นอิสระจากสมาคมเทวญาณวิทยา เป็นอิสระจากคำสอนของทูลถึทริความเชื่ออิสระจากจารีตประเพณีทั้งหลายทั้งปวงและปรัชญาทุกระบบ เขาค้นพบว่าสิ่งเหล่านี้สร้างความแตกแยกและก่อให้เกิดความทุกข์โศกแก่มวลมนุษย กฤษณมูรติทิ้งอะไรไว้บ้าง งานของเขากำลังได้รับความสนใจจากผู้แสวงหาทั่วโลก ในท่ามกลางความสับสน บางคนพบว่าสิ่งที่เขาทิ้งไว้เป็น “ปรัชญาการศึกษาใหม่” บางคนเห็นว่าเป็น “จิตวิทยา” บ้างมีทัศนะว่าเป็น “ศาสนา” เป็นสิ่งใหม่ซึ่งไม่ปนเปื้อนด้วยจารีตประเพณี ด้วยพิธีกรรมและสิ่งที่คนทั่วไปยอมรับว่าเป็นศาสนา และมองว่าเขาเป็นบรมครู หรือศาสนาองค์ใหม่ของโลกคล้ายพระศรีอารยเมตไตรยผู้พบสัจธรรมสูงสุดแต่กฤษณมูรติปฏิเสธทุกสิ่งทุกอย่างที่ผู้คนมอบให้ เขาสลัดทุกอย่างทิ้งโดยสิ้นเชิง ทั้งสถานภาพทางสังคม อำนาจ เกียรติยศ ชื่อเสียง ทรัพย์สินสูงค่า ปฏิเสธบทบาทศาสตราจารย์ ปฏิเสธตำนานความเชื่อของทุกศาสนาที่ว่า มีพระศรีอารยเมตไตรย พระผู้ช่วยให้รอด เขาเดินทางไปอย่างโดดเดี่ยวโดยลำพังในโลกนี้โดยที่ไม่ต้องการเป็นผู้นำใคร และไม่ต้องการให้ใครเป็นสานุศิษย์ เขาเพียงพร้อมเสมอที่จะเป็นเพื่อนร่วมเดินทางกับผู้แสวงหาสัจจะ เป็นเวลากว่าครึ่งศตวรรษที่ กฤษณมูรติเดินทางอย่างไม่หยุดหย่อน เพื่อนพบปะพูดคุยกับผู้คน ทั้งพูดในที่สาธารณะ สนทนากับนักวิทยาศาสตร์ เหล่าบัณฑิต นักปรัชญา ศิลปิน นักบวช นักการเมือง นักการศึกษาทั่วโลก ในที่สุดท่านก็ได้เสียชีวิตเมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ปี ค.ศ. ๑๙๘๖ เวลา ๐๐.๑๐ น. วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ รวมอายุได้ ๕๑ ปี ด้วยโรคมะเร็งในตับ

คำสอนของกฤษณมูรติได้รับการเก็บรักษาไว้ในรูปหนังสือ แถบเสียง วิดิทัศน์ ซีดี ดีวีดี และได้รับการถ่ายทอดเป็นภาษาต่างๆ มากมายหลายภาษา นอกจากนี้ยังมีผู้สนใจก่อตั้งศูนย์ศึกษางานของเขาแทบทุกประเทศทั่วโลก

๒.๑.๒ แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ

ในประเด็นเรื่องแนวคิดพื้นฐานของกฤษณมูรตินี้ ผู้วิจัยจะพิจารณาในประเด็นเกี่ยวกับแนวคิดเชิงอภิปรัชญา แนวคิดเชิงญาณวิทยา และแนวคิดเชิงจริยศาสตร์

เนื่องด้วยสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ตายตัว หากกล่าวให้ตรง ความจริงไม่สามารถอธิบายด้วยบทสรุปทางภาษา เพราะบทสรุปที่เกี่ยวกับความจริง ยังไม่ใช่ความจริง ดังที่เขาเรียกว่า “คำอธิบายไม่ใช่สัจธรรม”^๔

ความจริงไม่ใช่สิ่งที่ตายตัว กฤษณมูรติปฏิเสธในการที่จะกล่าวถึงลักษณะของความจริง ซึ่งจะเป็นการสร้างขอบเขตให้กับความจริง เพราะคำอธิบายเกี่ยวกับความจริงนั้นมีขอบเขต แต่สิ่งที่เป็นความจริงนั้น ไม่มีขอบเขต หรืออาจกล่าวได้ว่า ความจริงไม่สามารถอธิบายได้ด้วยคำพูด หรือหลักการ หรือโดยการถ่ายทอดผ่านประสบการณ์ของมนุษย์คนใด เพราะคำอธิบายเกี่ยวกับความจริง นั้นไม่ใช่ความจริง ความจริงเป็นสิ่งที่มนุษย์แต่ละบุคคลต้องประสบแก่ตนเองโดยตรง โดยปราศจากขอบเขตของความคิดหรือบทสรุปใดๆเข้าไปแทรกแซง

๒. ความเป็นจริง (Reality) ในที่นี้ กฤษณมูรติ ได้ให้ความหมายของความเป็นจริง ว่าคือ สิ่ง^๕ ที่เป็นอยู่ในสองลักษณะ คือ

๑) สิ่ง หมายถึง สิ่งที่อยู่ในความคิด สิ่งที่ประกอบกันเป็นเนื้อหาความคิดสิ่งที่ความคิดสร้างขึ้น สิ่งที่ความคิดได้คิดถึงไตร่ตรองถึง และบางทีก็เรียก “สิ่ง” ว่า จิตสำนึก (Consciousness)

๒) สิ่ง หมายถึง สิ่งที่ดำรงอยู่โดยไม่ขึ้นอยู่กับความคิด ไม่ว่าจะมนุษย์จะคิดถึงมันหรือไม่ก็ตาม มันก็ยังมีอยู่ ตัวอย่างของความเป็นจริงในลักษณะนี้ เช่น โลก กับธรรมชาติของโลก ต้นไม้ ซึ่งสิ่งนี้ก็อยู่ในฐานของข้อเท็จจริงอย่างที่มีมันเป็น

เนื่องจากความเป็นจริงทั้งสองลักษณะถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขและ กฤษณมูรติเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างถูกกำหนดด้วยเงื่อนไข ในลักษณะที่ส่งผลต่อกันและกัน ซึ่งสามารถสังเกตได้ในธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น ดวงดาวในระบบสุริยะจักรวาลมีแรงดึงดูดซึ่งกันและกัน ข้างขึ้นข้างแรมของดวงดาวในระบบสุริยะจักรวาลมีแรงดึงดูดซึ่งกันและกัน ข้างขึ้นข้างแรมของดวงจันทร์ก็ส่งผลต่อการขึ้นลงของน้ำทะเลบนโลก ฯลฯ ความคิดและจิตสำนึกของมนุษย์ ก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการถูกกำหนดในลักษณะนี้ด้วย กล่าวคือสิ่งต่างๆ สามารถส่งอิทธิพลต่อความคิดหรือจิตสำนึก และในทางตรงกันข้าม ความคิดหรือจิตสำนึกก็สามารถส่งอิทธิพลต่อสิ่งต่างๆ ได้เช่นกัน จะเห็นได้จากการที่มนุษย์ทำให้ “สิ่ง” มีรูปร่างต่างๆกัน

^๔ Krishnamurti, J, **The Wholes of life**, (London : Happer & Row, Publisher, inc, 1979), p221

^๕ เป็นคำที่มาจากรากศัพท์ภาษาละตินว่า “สิ่ง”(res) ใน Krishnamurti, J , Truth and Actuality, p

ความเป็นจริง ของมนุษย์ซึ่งก็คือเนื้อหาของความคิดหรือจิตสำนึกจึงเป็นผลผลิตจากการถูกกำหนด และส่งผลในลักษณะนี้เช่นกัน และสิ่งเหล่านี้ยังมีขอบเขตจำกัด สิ่งต่างๆอยู่ในเนื้อหาของความคิด สิ่งทั้งหมดนี้มีขอบเขตจำกัดนั้นอยู่ตรงไหน สิ่งหนึ่งมีขอบเขตจำกัดอยู่ภายในกรอบของเนื้อหาที่สิ่งนั้นมี กล่าวคือ สิ่งต่างๆที่อยู่ในความคิดที่เป็นการตอบสนองของความจำ อันได้แก่ ความรู้และประสบการณ์ ไม่ว่าจะมียุ่อยู่มากมายเพียงไหน หรือสะสมเพิ่มเติมเข้าไปอีกมากเท่าไรก็ตาม ก็มีสถานะ เป็นสิ่งที่รู้แล้ว ซึ่งเป็นเนื้อหาที่มีอยู่ในข่ายของความคิดและจิตสำนึก จึงมีขอบเขตอยู่นั่นเอง เนื้อหาของความคิดและจิตสำนึกแม้จะตรงหรือถูกบิดเบือนให้ผิดพลาด เป็นมายา มีระเบียบ หรือไร้ระเบียบ จะมีเหตุผล หรือไม่มีเหตุผล แต่สิ่งเหล่านี้ก็ถือว่าเป็น “ความเป็นจริง”^๖

เราต้องการค้นหาความแตกต่างระหว่างความจริงและความเป็นจริง เราได้กล่าวว่า สิ่งใดก็ตามที่ความคิดได้คิดถึง ไม่ว่าจะคิดอย่างไร ไร้เหตุผลหรือมีเหตุผล สิ่งนั้นก็ถือเป็นจริง สิ่งนั้นก็ถือเป็นจริง สิ่งนั้นอาจถูกให้เหตุผลอย่างแจ่มชัดหรืออาจถูกบิดเบือน สิ่งนั้นก็ยังเป็น “ความเป็นจริง” ข้าพเจ้าขอกล่าวว่า ความเป็นจริง ไม่เกี่ยวข้องกับความจริง^๗

ในคำกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นว่า กฤษณมูรติมองเห็นความเป็นจริงนั้นว่าไม่เกี่ยวข้องกับความจริง เมื่อกฤษณมูรติให้ทัศนะว่า “ความเป็นจริง นั้นไม่เกี่ยวข้องกับความจริง หมายความว่าในแง่ของศัพท์ ถ้าความเป็นจริงคือ “สิ่ง”(Thing) ความจริง ก็คือ “ไม่ใช่สิ่ง” (Nothing) ถ้าความเป็นจริงคือ “เนื้อหาของความคิดหรือคำอธิบายใดๆ เกี่ยวกับความจริง” ความจริงก็คือ “ไม่ใช่เนื้อหาของความคิดหรือคำอธิบายใดๆเกี่ยวกับความจริง ในทัศนะนี้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นความสัมพันธ์ในรูปแบบที่ขนานกัน ไม่มีเส้นบรรจบกัน คือความสัมพันธ์แบบไม่เกี่ยวข้องกันเลย

ในแง่ของการรับรู้ความจริง เราไม่สามารถรับรู้ความจริงโดยผ่านทางความเป็นจริง ที่ความคิดเป็นตัวกำหนดรู้ หรือการคิดเกี่ยวกับความจริงได้ ดังที่กฤษณมูรติกล่าวว่า “มนุษย์ไม่สามารถเข้าถึงสัจธรรม โดยอาศัยจิตที่ถูกวางเงื่อนไขในทุกทางโดยรูปแบบของความคิด เพื่อจะตีความสิ่งใหม่ในรูปแบบของสิ่งต่างๆได้”^๘

^๖ วินัย มณีขาว, “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๔-๕.

^๗ Krishnamurti, J , **Truth and Actuality** , p 17 (That reality has nothing to do with truth)

^๘ Krishnamurti, J , **The Wholes of life**,p189.

เนื่องจากความคิดเป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง อยู่กับ ความรู้ความทรงจำ จากประสบการณ์ที่สั่งสมมาจากอดีต ข้อสรุปเหล่านี้ ไม่สามารถทำให้เข้าใจข้อเท็จจริงของสังขธรรม ถึงแม้จะอธิบายได้ ก็เป็นเพียงการอธิบายสิ่งใหม่ด้วยถ้อยคำที่เป็นของเก่า ยิ่งให้ความหมาย หรืออธิบายมากเท่าไร ก็ยิ่งติดกรอบของภาษาและขอบเขตของความคิดมากเท่านั้น อุดมคติ ความเชื่อ หรือทฤษฎีใดๆ อันเป็นผลผลิตของความคิด กฤษณมูรติได้มองความจริงหรือสัจจะ ว่าเป็นสิ่งใหม่เสมอ เมื่อเป็นสิ่งใหม่เสมอ ก็ย่อมมีการเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง เป็นกระแสภาวะที่ขับเคลื่อน

ได้มีนักวิชาการชื่อ ดร.ชริงกี (DR.Shringy) ได้กล่าวสรุปเกี่ยวกับสัจจะของกฤษณมูรติว่า “สังขธรรมไม่หยุดนิ่ง มันเคลื่อนไหวด้วยตัวของมันเอง ซึ่งเปลี่ยนไปสู่ชีวิตใหม่ทั้งหมด จึงอยู่ในภาวะเป็นอยู่ที่ใหม่สดเสมอ”^๕

ความจริงหรือสัจจะมีลักษณะของการเคลื่อนไหวไปสู่สภาพที่ใหม่เสมอ แต่การเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งนี้ ไม่ใช่การสืบต่อ (Continue) ดังที่กฤษณมูรติกล่าวว่า “เมื่อเห็นว่า ถ้ามีบางสิ่งบางอย่างที่มีการสืบต่อ ก็จะกลายเป็นลักษณะของจักรกล แต่ถ้ามีการหยุดจบลงของทุกสิ่ง ก็จะมีสิ่งใหม่เริ่มเกิดขึ้น”^๖

แสดงว่าสัจจะภาพเกิดขึ้นใหม่ทุกขณะ มีพลังสร้างสรรค์ตัวของมันเองเคลื่อนไหวอย่างไม่สิ้นสุด สังขธรรมหรือความจริงเป็นภาวะความเปลี่ยนแปลงตลอดทุกขณะเวลานั้นจึงรับรู้ไม่ได้ ด้วยความคิดที่หล่อเลี้ยงไปด้วยสิ่งเก่าที่หยุดนิ่งกับ ความจำ ซึ่งเป็นสิ่งที่รู้แล้ว (The know thing) กฤษณมูรตินิยามเนื้อหาของความคิดไว้อย่างไรผู้วิจัยจะขอเสนอในประเด็นเรื่องแนวคิดเชิงญาณวิทยา ของเขาซึ่งจะกล่าวเป็นประเด็นต่อไป

ดังนั้นไม่มีความเกี่ยวข้องระหว่าง ความจริงกับสิ่งที่เรียกว่าความเป็นจริง หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ความเป็นจริงคือสิ่งที่เนื้อหาของความคิด และสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างที่มีนเป็น โดยไม่ขึ้นตรงกับความคิดแต่ดำรงอยู่ความในความสัมพันธ์กับความคิด ความเป็นจริงทั้ง ๒ ลักษณะนี้ ต่างถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขในลักษณะของการส่งผลกระทบต่อกัน ความเป็นจริงมีขอบเขตจำกัดอยู่ในตัวของมันเอง ในขอบเขตของความเป็นจริงไม่มีวิถีทางไปนำสู่การอธิบายได้

^๕ Shringy, R.K., *philosophy of j.Krishnamurty, A Systematic Study*, (New delhi : Munshirma Manoharlal Pudlishers Tct.Ltd.,1997),p.167.

^๖ Krishnamurti, J , *The Wholes of life*,p189.

เท่ากับว่าในแง่ของการรับรู้ความจริง เราไม่สามารถรับรู้ความจริงโดยผ่านทางความเป็นจริง หรือความคิดเกี่ยวกับความจริงได้เนื่องจากความคิดมีลักษณะของการถูกกำหนดจากเงื่อนไข และมีขอบเขตจำกัด จึงกล่าวได้ว่าความเป็นจริงซึ่งเป็นสิ่งที่รู้แล้ว(The know thing) ซึ่งเป็น “สิ่งเก่า” ไม่สามารถเข้าถึงความจริงซึ่งเป็น สิ่งใหม่ และมีพลังเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวเสมอ และนี่ก็เป็นข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่

ข. แนวคิดเชิงญาณวิทยา

ความรู้พื้นฐานของในเรื่องแนวคิดเชิงญาณวิทยาในทัศนะของกฤษณมูรติ ประเด็นปัญหา คือ การรับรู้ความจริงของมนุษย์ มนุษย์สามารถรับรู้ความจริงได้หรือไม่ คือถ้ารับรู้ได้ จะรับรู้อย่างไร? ความรู้และความคิดคืออะไร? และสัมพันธ์กันหรือไม่ อย่างไร? และมีบทบาทอย่างไรในการรู้ความจริงของมนุษย์ ประเด็นที่กล่าวข้างต้น เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยจะพิจารณาเพื่อเป็นกรอบในการเข้าใจแนวคิดเชิงญาณวิทยา หรือทัศนะการรับรู้ความจริงของกฤษณมูรติ แม้เขาจะปฏิเสธการที่จะให้ความหมายเกี่ยวกับบททฤษฎีต่างๆก็ตาม แต่เป็นการศึกษาในแง่ของผู้ตีความผลงานของกฤษณมูรติเท่านั้นทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจ

กฤษณมูรติกล่าวว่า “ถ้าหากการเข้าใจทำมันให้เป็นสัญลักษณ์ อักษร ข้อความหรือสำนวน ในฐานะความคิดรวบยอด (Concept) เมื่อนั้นเราก็ไม่สามารถมองเห็นสาระสำคัญอันลึกซึ้งที่เกี่ยวข้องกับความจริงได้เลย”^{๑๑} ทัศนะของกฤษณมูรติ สะท้อนให้เห็นว่า เขาปฏิเสธการแสวงหาและการเข้าถึงความจริงโดยผ่านกรอบของความคิด สะท้อนให้เห็นว่า จิตที่สั่งสมความรู้เป็นประสบการณ์ของอดีต ไม่สามารถเข้าถึงความจริงได้เลย เพราะความจริงเป็นสิ่งสดใหม่ตลอด ความจริงจึงไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยสิ่งเก่า ความจริงจึงอยู่นอกเหนือการรับรู้ด้วยระบบการคิด ความจริงจึงเหมือนสิ่งที่ลึกลับ ไม่อาจเข้าใจด้วยสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความคิด ความจริงจึงอยู่ในฐานะของสิ่งไม่รู้ ดังนั้นประสบการณ์จากสิ่งที่รู้แล้วจึงไม่สามารถหยั่งถึงความจริงได้ แม้จะคิดค้นขึ้นใหม่ก็ยังมีเชื้อของสิ่งที่รู้แล้วอยู่ดี เพราะความจริงไม่ใช่สิ่งสะสมจากประสบการณ์ ดังที่กล่าวไว้แล้วในแนวคิดเชิงอภิปรัชญา

^{๑๑} Krishnamurti, J , *The Network of Thought*, (London : Happer & Row, Publisher, inc, 1985), p10.

แม้กฤษณมูรติจะกล่าวว่า ไม่มีหนทางใดนำไปสู่ความจริงได้นั้น ไม่ได้หมายความว่า มนุษย์จะไม่สามารถรับรู้ความจริงได้ แต่เขาสะท้อนให้เห็นการรับรู้ความจริง โดยปราศจากเงื่อนไขของความคิด ดังที่เขากล่าวว่า “ไม่ว่าจะในประวัติศาสตร์ หรือในศาสนา เราไม่สามารถสัมผัส รับรู้ หรือค้นคว้าได้ใน วิชาวิธี (Dialectic) หรือเห็นได้จากการเปลี่ยนทัศนคติและความเชื่อ คุณจะสามารถได้ก็ต่อเมื่อ จิตใจเป็นอิสระจากสิ่งต่างๆ ที่จิตสร้างขึ้น”^{๑๒} ถ้าตีความแล้วก็คือ เราไม่สามารถรับรู้ได้โดยผ่านประสบการณ์ ความรู้ ที่มีกรอบความคิดเข้ามาสัมพันธ์ น่าจะมีแต่เพียงการรับรู้สิ่งใหม่ ๆ ผ่านประสบการณ์รับรู้โดยตรงเท่านั้น จึงจะสามารถรับรู้สัจธรรมได้

สจิว์รท โฮลรอยด์ (Stuart Holroyd) เป็นผู้หนึ่งที่พูดถึงแนวคิดเชิง ญาณวิทยา ของกฤษณมูรติ โดยให้ทัศนะว่า กฤษณมูรติเสนอการรู้ความจริงแบบไม่ผ่าน “ความคิดรวบยอด”^{๑๓} ซึ่งไม่มีลักษณะแบ่งแยกเป็น “ทวิภาวะ” ซึ่งหมายถึงการรับรู้ความจริงโดยไม่ผ่านสื่อกลางนั่นเอง ในการรับรู้เช่นนี้ ไม่มีปรากฏการณ์กำหนดเป็นผู้รู้ และสิ่งที่ถูกรับรู้ หรือผู้คิด และสิ่งที่อยู่ในความคิด ซึ่งมีลักษณะแบ่งแยกเป็นความคิดรวบยอด ๒ ความคิดอยู่ในขอบข่ายของความเป็นจริง การรับรู้ความจริงในลักษณะนี้ จิตใจจะสัมผัสความจริง โดยไม่ผ่านความเป็นจริงหรือสื่อกลางใดๆ และเป็นไปได้เมื่อจิตใจว่างจากสิ่งต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นเนื้อหาของความคิด แสดงให้เห็นทัศนะของกฤษณมูรติว่า ความจริงอาจรับรู้ได้ด้วยการประสบโดยตรง และจิตใจจะต้องไม่มีการแบ่งขั้วระหว่าง ผู้สังเกตความจริง และตัวความจริง แต่การรับรู้จะเป็นเอกภาพเดียวกับความจริงโดยไม่มีการแบ่งขั้ว เรียกว่า เป็นหนึ่งเดียวกับความจริง ดังที่กฤษณมูรติกล่าวไว้ว่า “ผู้สังเกตก็คือสิ่งที่ถูกสังเกต”^{๑๔} ความจริงจึงไม่ใช่สิ่งที่ถูกรู้

ดังนั้น ความจริงอาจรับรู้ได้จากประสบการณ์โดยตรง แต่ถ้าหากจิตยังเต็มไปด้วยคำอธิบายกับความจริง จิตจะไม่สามารถสัมผัสความจริงได้เลย เนื่องจากมีสื่อกลางของการรับรู้ความจริง คือความคิดและกรอบความคิดอันประกอบกันขึ้นเป็นเนื้อหาของความคิด ซึ่งกฤษณมูรติแนะนำว่า เป็นสิ่งที่จิตใจจะต้องละ เพื่อที่จะได้สัมผัสว่าความจริงคืออะไร

^{๑๒} Krishnamurti, J., *Krishnamurti 's journal*, (United states of America.: Happer & Row, Publisher, Inc, 1985), p 49.

^{๑๓} Holroyd, Stuart, *the Quest of mind.3*, (Great Britain : The Aquarian Press, 1980), p 58.

^{๑๔} Krishnamurti, J., *Truth and Actuality* , p 133 (“The server is the observed”)

สังเกตได้ว่า ลักษณะการรับรู้ความจริงโดยตรงในทัศนะของกฤษณมูรตินั้น โดยไม่ถูกบิดเบือนจากภาพทางแนวคิดใดๆ คำพูดและแนวคิดจึงเป็นเพียงสื่อกลาง หากยังยึดติดอยู่กับความหมายที่เป็นคำอธิบายเกี่ยวกับความจริงก็ไม่สามารถเข้าถึงความจริงได้ เปรียบเสมือนคำอธิบายเป็นเพียงป้ายบอกทางแต่นั้นมิใช่หนทางที่จะเดินไป เพราะป้ายย่อมเป็นเพียงป้าย ส่วนหนทางก็คือหนทาง เป็นคนละสิ่งอย่างกัน^{๑๕}

ในที่นี้ จะขอพิจารณาดูธรรมชาติของความคิด ลักษณะ และบทบาทในการเข้ามารับรู้ความจริงของมนุษย์ ความคิดประกอบไปด้วยอะไรบ้าง? ความคิดคือ กระบวนการทางวัตถุและเคมี ซึ่งดำเนินไปในตัวของมนุษย์ ความคิดประกอบไปด้วยเนื้อหาที่เป็นความรู้และประสบการณ์ซึ่งสะสมไว้ในสมอง โดยอาศัยความจำ หลายครั้งที่กฤษณมูรติใช้คำว่า “ความคิด” และ “ความรู้” ในความหมายเดียวกันคือเนื้อหาของความคิด ทั้งหมดนี้คือค่านิยมของความคิด

ความคิดไม่ใช่กระบวนการทางจิตแต่เป็นกระบวนการทางวัตถุและเคมี ซึ่งดำเนินไปในตัวมนุษย์ ความคิดประกอบด้วยเนื้อหาที่เป็นความรู้ ซึ่งได้มาจากประสบการณ์หรือการเรียนรู้จากอดีต การเก็บสะสม โดยอาศัยความจำ ดังนั้น ความคิดจึงเป็นการตอบสนองความทรงจำจากสิ่งที่รู้แล้ว และลักษณะของความคิด ครอบคลุมไปถึงสิ่งที่ป็นเนื้อหาของความคิด ความคิดและสิ่งที่ป็นเนื้อหาของความคิดเป็นสิ่งที่มิชอบเขตจำกัดและถูกกำหนดอยู่ได้เงื่อนไขของกาลเวลา มนุษย์มีความรู้เท่าที่เขจะสามารถจะจดจำได้ และถึงแม้ความรู้จะขยายตัวกว้างออกไปได้โดยไม่สิ้นสุด แต่ถึงกระนั้นมนุษย์ก็ไม่สามารถจะจดจำความรู้ได้ทั้งหมด มนุษย์ จึงมีความรู้จำกัดอยู่ในขอบเขตของเนื้อหาเท่าที่เขามีอยู่ และยังคงติดอยู่ในขอบเขตของสิ่งที่รู้แล้วเสมอ นี่จึงเป็นขอบเขตอันจำกัดของความคิด ทำให้มนุษย์มีสมรรถภาพในการเรียนรู้และจดจำความรู้อยู่ในวงจำกัด เมื่อเราคิดสมองจะนึกถึงประสบการณ์ที่เคยรู้มา^{๑๖} ดังนั้นความคิดจึงมีเนื้อหาจากสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วหรือรู้แล้วจากอดีตทั้งสิ้น สิ่งนี้จึงทำให้ความคิดถูกกำหนดอยู่ภายใต้เงื่อนไขของกาลเวลา กล่าวคือ เมื่อเราคิดถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใด สิ่งที่เกิดถึงย่อมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วเสมอ แนบเนืองอยู่ในขอบเขตของกาลเวลา ความคิดยังอาจจะระลึกถึงสิ่งที่ผ่านมาแล้วให้เกิดขึ้นในปัจจุบัน และ

^{๑๕} วินัย มณีขาว, “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ”, หน้า ๗.

^{๑๖} กฤษณมูรติ, ดับสิ้นหนึ่งพันวันวาน, แปลโดย หิงห้อย, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิธอนวิภยณา, ๒๕๔๕), หน้า๕๓.

คิดปรุงแต่งคาดหวังให้เกิดขึ้นในอนาคตได้อีกด้วย ไม่ว่าจะคิดถึงอดีต คิดถึงปัจจุบัน หรือคาดหวังจินตนาการให้เกิดขึ้นในอนาคต การคิดก็มีรากฐานอยู่บนความทรงจำอยู่ดี และเงื่อนไขของกาลเวลาที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวในที่นี่ไม่ได้หมายถึงกาลเวลาตามเข็มนาฬิกา หรือวันเดือนปี แต่หมายถึงกาลเวลาที่เป็นลักษณะอันเกี่ยวเนื่องอยู่กับธรรมชาติของการคิด เป็นเวลา เชิงจิตวิสัย (Subjective) โดย กฤษณมูรติ กล่าวว่า มีความสำคัญมากที่จะเข้าใจธรรมชาติของการคิด การคิดของมนุษย์มีรากฐานอยู่บนความทรงจำของสิ่งต่างๆ ที่ผ่านมาแล้ว ซึ่งก็คือ คิดในสิ่งที่ได้เกิดขึ้น คิดในสิ่งที่เกิดขึ้นผ่านมา แล้วก็เกิดในเรื่องนั้น เสริมเติมแต่งมันขึ้นในปัจจุบัน แล้วก็คิดปรุงแต่งต่อไปในอนาคต... ดังนั้นความรู้จึงกลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับพวกเรา แต่ความรู้ไม่มีวันสมบูรณ์เต็มที่ได้เลย ความรู้จึงเป็นเงาเหลือมของความไม่รู้เสมอไป^{๑๓}

เนื่องจากความคิดประกอบด้วยเนื้อหาที่เป็นความรู้และประสบการณ์ในอดีตที่สะสมไว้ในสมองโดยอาศัยความทรงจำ ขอบข่ายของความคิดจึงมีขอบเขตจำกัดทางเนื้อหาแน่นอน มนุษย์ไม่อาจรับรู้ความจริงโดยผ่านทางความคิดได้เลย ดังที่กฤษณมูรติกล่าวไว้ว่า “คุณต้องแสวงหาด้วยตัวของตนเองว่า ความเป็นจริงอยู่ตรงไหน และความเป็นจริงไม่สามารถกลายเป็นความจริงได้ คุณไม่สามารถบรรลุความจริงโดยผ่านทางความเป็นจริงได้”^{๑๔}

อาจมีผู้ตั้งประเด็นว่าหากมนุษย์หยุดคิดได้ การรับรู้ความจริงน่าจะเกิดขึ้นได้ และวิธีการอย่างไร แต่การนำเสนอวิธีการหยุดคิด เป็นสิ่งที่เขามิทำได้ไม่เห็นด้วย นั่นไม่ใช่ประเด็นสำคัญ แต่กฤษณมูรติได้เสนอว่า “จุดที่ต้องการก็คือ การทำความเข้าใจธรรมชาติของความคิดและความเคลื่อนไหวของความคิด แล้วเฝ้าดูมัน”^{๑๕}

แสดงให้เห็นว่า การเข้าใจข้อเท็จจริงของความคิด ไม่ได้อยู่ในรูปแบบของการพยายามหรือการจงใจใดๆ ทั้งสิ้น แต่เป็นการปล่อยไปตามกระแสของการสังเกต การรับรู้อย่างเข้าใจในสิ่งที่เป็นอย่างนั้น ไม่ใช่การพยายามจะเป็นในสิ่งที่อยากเป็น หรือสิ่งที่ไม่อยากเป็น หมายความว่า การสังเกตกระบวนการเนื้อหาของความคิด การหยั่งเห็นขอบเขตอันจำกัดของความคิด แต่ไม่ใช่ความ

^{๑๓} Krishnamurti, J, *The Network of Thought*, p 90.

^{๑๔} Krishnamurti, J, *Truth and Actuality*, p 60.

^{๑๕} กฤษณมูรติ, *ขอบข่ายของความคิด*, แปลโดย พยับแดด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕.

พยายามที่จะเป็นผู้ไม่คิด แต่ประเด็นอยู่ที่ การเข้าใจ มองเห็นและรู้ตัวต่อการทำงานตามธรรมชาติของความคิด และนี่อาจทำให้เนื้อหาของความคิดสงบลงได้ แสดงว่าการสังเกตความคิดและเนื้อหาของความคิด เป็นสิ่งที่สร้างความสัมพันธ์ เพื่อที่จะสัมผัสความจริงโดยตรง

ดังนั้น ลักษณะสิ่งที่ไม่ได้นั้น เป็นการแสดงในแง่ญาณวิทยา โดยไม่อาจรับรู้ความจริงได้โดยประสบการณ์และระบบเหตุผลของความคิด แต่มนุษย์สามารถรับรู้ความจริงได้โดยประสบการณ์โดยตรง เป็นประสบการณ์แห่งการรับรู้ในทันทีขณะนั้น โดยตรง ไม่มีการระลึกได้หรือความจำใดเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่มีการตีความใดๆ เป็นสภาพที่จิตใจสัมผัสกับความจริง โดยไม่ผ่านสื่อกลางใดๆ ไม่ถูกรอปรงจากเนื้อหาของความคิด ในฐานะของสิ่งที่รู้แล้วจากอดีต การหยั่งเห็นถึงขอบเขตจำกัดและเงื่อนไขของความคิดตระหนักรู้ และเข้าถึงว่า ความคิดไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ การหยั่งเห็นเช่นนี้ทำให้จิตใจปลดปล่อยเนื้อหาภายในความคิด เมื่อความคิดยุติ การรับรู้ความจริงโดยตรงอาจเกิดขึ้นได้

ค. แนวคิดเชิงจริยศาสตร์

แนวคิดสาขานี้พออาจเรียกได้ว่าเป็นปรัชญาชีวิต คือ พุ่งถึงความหมายของชีวิต ชีวิตที่ดีมีลักษณะอย่างไร อะไรคือสิ่งที่น่าพึงปรารถนาที่สุดของชีวิต ความดีคืออะไร เอาอะไรมาเป็นเกณฑ์วัด ดีชั่วเป็นเรื่องของจิตใจแต่แต่ละคน หรือว่ามีอยู่จริงนอกเหนือจากอารมณ์และความรู้สึกของมนุษย์

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาว่า กฤษฎณมูรติมองธรรมชาติของชีวิตว่าเป็นอย่างไร ชีวิตคืออะไร อะไรคือจุดมุ่งหมายของชีวิต อะไรคือปัญหาของมนุษย์ สิ่งใดคือ ความดีและจุดมุ่งหมายสูงสุด มนุษย์ควรเป็นอย่างไร? อะไรคือคุณค่าของมนุษย์ และเราจะเอาอะไรตัดสินคุณค่าของมนุษย์

ทศณะของกฤษฎณมูรติที่มีต่อชีวิต ธรรมชาติของชีวิตอย่างไร และชีวิตคืออะไรในประเด็นนี้ กฤษฎณมูรติไม่ได้นิยามความหมายของชีวิตอย่างตายตัวหรือให้บทสรุปที่แน่นอน แต่ได้แนะนำให้เห็นสัมผัสและเข้าใจชีวิตด้วยตนเอง การเข้าใจชีวิตคือการเข้าใจตนเอง เป็นการเรียนรู้ความจริงภายในจิตสำนึกของตน ว่าชีวิตประกอบด้วยแง่มุมต่างๆมากมาย

ธรรมชาติของชีวิตคืออะไร? การเห็นขอบเขตจำกัด และการถูกกำหนดเงื่อนไขต่างๆ ด้วยจิตสำนึกที่มนุษย์มีอยู่ เนื้อหาของจิตสำนึกก็คือสิ่งต่างๆ ที่เป็นเนื้อหาของความคิดนั่นเอง ทัศนคติชี้ให้เห็นว่าจิตสำนึกของมนุษย์มีสาระเดียวกัน แม้ภาพที่ปรากฏจะต่างกันก็ตาม

จิตสำนึกเป็นสิ่งที่เหมือนกันทั้งหมดสำหรับมนุษย์ทุกคนตลอดทั้งโลก มนุษย์เป็นทุกข์ ข้างในและเป็นทุกข์ข้างนอก มีความวิตกกังวล ความไม่แน่นอนอนใจ...ความอิจฉา ความโลภ ความริษยา...จิตสำนึกของมนุษย์เป็นหนึ่งเดียวไม่ใช่จิตสำนึกของคุณหรือของผม นี่เป็นตรรกะประกอบด้วยเหตุผล มีหลักเกณฑ์ ไม่ว่าจะคุณจะไปทางไหน...ไม่ว่าคุณจะไปเชื่อในพระเจ้า หรือเชื่อในสิ่งอื่น ความเชื่อและศรัทธานั้นก็เหมือนกันหมดในหมู่มนุษย์...แต่สิ่งเหล่านี้จะออกมาจากสิ่งๆ เดียวที่เหมือนกันหมด...ความสำคัญนั้นอยู่ที่จิตสำนึกของคุณ สำนึกของมนุษยชาติทั้งหมด^{๒๐}

ทัศนคติเห็นว่าสภาพชีวิตของมนุษย์โดยทั่วไปอยู่ในสภาพของอิทธิพลกำหนด (Conditioning) เป็นภาวะถูกกำหนดโดยความคิด ซึ่งสร้างปัญหามากมายในความเป็นอยู่ของมนุษย์ จึงเกิดความขัดแย้งขึ้นในจิตสำนึก เป็นบ่อเกิดแห่งความแตกแยก แต่ที่แท้จริงจิตสำนึกของมนุษย์เหมือนกัน และไม่มีการแบ่งแยก และเป็นเอกภาพเดียวกัน แม้การแสดงออกภายนอกแตกต่างกันแต่มีสาระภายในเหมือนกัน ชีวิตมนุษย์ มีการเคลื่อนไหวในความสัมพันธ์ และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา^{๒๑} และนี่เป็นธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ที่แท้จริง ดังที่เขาบอกว่า “เมื่อคนหนึ่งเห็นว่า การแบ่งแยกเป็นมายา ไม่เป็นเหตุผล ไม่สมบูรณ์ ดังนั้น คนหนึ่งนั้นจะทำให้เป็นจริงขึ้นว่า คนคนหนึ่งก็คือมนุษยภาพทั้งหมด”^{๒๒}

ทัศนคติให้ทัศนะว่า จิตสำนึกของมนุษย์ส่งอิทธิพลกำหนดซึ่งกันและกันและกันนี้คือเหตุที่ทำให้เขาเสนอว่า “โลกคือเราและเราคือโลก” ข้อความ ๒ ข้อความนี้ไม่ได้แสดงในรูปแบบของข้อความที่เท่ากันเชิงตรรกวิทยา แต่แสดงถึงลักษณะของความสัมพันธ์ที่กำหนดซึ่งกันและกันของบุคคลหนึ่งกับบุคคลหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า โลก ^{๒๓}ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์กับทั้งหมดในฐานะ

^{๒๐} ทัศนคติ, ขอบข่ายของความคิด, หน้า ๗-๘.

^{๒๑} Krishnamurti, J, **Truth and Actuality**, p132.

^{๒๒} Krishnamurti, J, **The Network of Thought**, p 70.

^{๒๓} วินัย มณีขาว, “ปรัชญาการศึกษาของทัศนคติ”, หน้า ๑๗.

ข้อเท็จจริงมีค่ากล่าวของกฤษณมูรติ ที่เขายืนยันข้อเท็จจริงนี้ว่า “มันไม่ใช่ความคิด ความรู้สึก ไม่ใช่การยืนยันอารมณ์ แต่เป็นข้อเท็จจริงที่สมบูรณ์ ที่ฉันคือโลก และโลกคือฉัน”^{๒๔}

กฤษณมูรติยังกล่าวถึงความเชื่อมโยงธรรมชาติ ดังเช่นที่ กล่าวว่า “ในการมองเห็น ต้นไม้ เมื่อคุณกำลังมองมัน ไม่มีการแบ่งแยกระหว่างคุณกับต้นไม้ ไม่มีผู้สังเกตระหว่างคุณกับต้นไม้”^{๒๕} แสดงให้เห็นว่า กฤษณมูรติได้เชื่อมโยงสรรพสิ่ง ผู้คน ความคิด เข้าด้วยกัน

การที่กฤษณมูรติให้ทัศนะต่อโลกที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และเป็นเรื่องความสัมพันธ์กับจิตสำนึกค่อนข้างมาก จนดูเหมือนว่าเขาเอาจิตมนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางแห่งการกำหนดทัศนะความเป็นเอกภาพของสรรพสิ่งและมนุษย์ แต่แท้ที่จริงมิได้ถูกกำหนดโดยจิตหรือ โดยความคิดของมนุษย์เอง แต่เป็นในฐานะข้อเท็จจริง ที่เป็นอยู่ เช่นที่เขา กล่าวว่า “สิ่งที่ความคิดเข้าไปคิดตรงนั้น กระทำให้เป็นจริงเป็นจังขึ้นมา แต่ก็หาใช่ความจริงไม่”^{๒๖}

ดร.ชริงกี (Dr.Shringy) ให้ความเห็นสนับสนุนว่า “ในฐานะที่เป็นข้อเท็จจริงแล้ว กฤษณมูรติไม่ยืนยันวิธีใดๆ เขาเพียงแสดงถึงข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่”^{๒๗} ในความเชื่อมโยงที่เป็นเอกภาพนี้ มิได้ถูกกำหนดโดยจิตของมนุษย์หรือโดยความคิดของมนุษย์เอง หากแต่เป็นข้อเท็จจริงที่ดำรงอยู่แล้วแม้ความคิดจะสร้างความแบ่งแยกแตกต่าง แต่ข้อเท็จจริงของมนุษย์และสรรพสิ่งก็คือความเป็นเอกภาพ ข้อเท็จจริงที่ไม่อาจสรุปยืนยันหรือปฏิเสธ หรือพิสูจน์ใดๆ ได้^{๒๘}

ดังนั้น มนุษย์มิได้แบ่งแยกหรือแตกต่างกัน โดยสภาพแท้จริงแล้วมีความเป็นเอกภาพเดียวกันดำรงอยู่ในความเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวและสัมพันธ์กันทั้งหมด แต่เพราะอิทธิพลกำหนด สภาพที่แท้จริงของมนุษย์จึงถูกบิดเบือนก่อให้เกิดความแบ่งแยก ขัดแย้งจึงเกิดพันธุการขึ้น เป็นปัญหาภายในจิตใจ

^{๒๔} Krishnamurti, J ,*The Awakening of Intelligence*, (London: Victor Gollanez Ltd.,1980), p.461.

^{๒๕} Krishnamurti, J ,*The Network of Thought*, p.194.

^{๒๖} กฤษณมูรติ, *บันทึกของกฤษณมูรติ*, แปลโดย พงนา จันทรสันติ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓๐.

^{๒๗} Shringy. R.K., *philosophy of j.Krishnamurty, A Systematic Study*, p.372.

^{๒๘} ดิเรก วังชากร, “อภิปรัชญาของกฤษณมูรติ” *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑.

ก. จุดมุ่งหมายของชีวิตคืออะไร

ในทัศนะของกฤษฎณมูรติ สภาพหลุดพ้นจากพันธนาการทั้งปวงที่อยู่ในขอบเขตของความคิด เป็นเนื้อหาทั้งหมดจิตสำนึก จุดหมายของชีวิต เป็นชีวิตที่เข้าถึงความจริงโดยตรงการจะเข้าใจอิสรภาพและพันธนาการ ว่าหมายความว่าอย่างไร? เราอาจจะใช้วิธีการเห็นภาพสะท้อนของสิ่งหนึ่ง เพื่อให้เข้าใจอีกสิ่งหนึ่ง นั่นก็คือ หากเราจะเข้าใจอิสรภาพได้ดี เราควรเข้าใจก่อนว่า อะไรคือพันธนาการ ตามทัศนะของกฤษฎณมูรติ สภาพของอิทธิพลกำหนดซึ่งก่อให้เกิดความแตกแยกขัดแย้งและสับสนขึ้นมาในจิตสำนึก ชีวิตที่ถูกร้อยรัดด้วยพันธนาการ ก็คือชีวิตที่ถูกความคิดครอบงำอยู่ มีความแบ่งแยกมีความสับสนและขัดแย้งอยู่ในสิ่งเหล่านี้เรียกว่าพันธนาการ และการหลุดพ้นจากสิ่งนี้ได้ หมายถึง การมีอิสรภาพ

อิสรภาพในทัศนะของกฤษฎณมูรติ จึงมีนัยยะของการหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวง ที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น และตราบิดที่ “ตัวฉัน” ที่เป็นจุดศูนย์กลางแห่งการแบ่งแยกยังครอบงำจิตใจอยู่ ชีวิตก็จะหนีไม่พ้นความขัดแย้ง ความวุ่นวายและความทุกข์ ซึ่งภาวะเหล่านี้คือสภาพของการไร้อิสรภาพ ตามทัศนะของกฤษฎณมูรติ อิสรภาพไม่ใช่เรื่องของเจตจำนง ไม่ใช่เรื่องความคิดรวบยอดใดๆ แต่อิสรภาพคือการไม่ตกอยู่ในภาวะเจตจำนงคือการแสดงออกของจิตที่ถูกอิทธิพลกำหนด เจตจำนงของมนุษย์เป็นผลผลิตมาจากความรู้และประสบการณ์ของมนุษย์ และเงื่อนไขที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นภายในจิตสำนึก ซึ่งภาวะนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงภายในจิตสำนึก ความแบ่งแยกขัดแย้งและสับสนจะยุติลง อิสรภาพจึงไม่ใช่เจตจำนงตัดสินใจเลือกที่จะเป็นอะไรด้วยความรับผิดชอบ ในแบบฉบับที่นักปรัชญาอรรถิภาวนิยม ใต้นิยามถึง การเลือกหรือเจตจำนงที่จะเลือกอะไร ไม่ใช่การแสดงออกว่ามนุษย์มีอิสรภาพ เพราะเจตจำนงคือการเลือกมีบ่อเกิดมาจากความคิดหรือประสบการณ์ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่าง สิ่งที่เป็นอยู่จริง (What is) กับสิ่งที่ควรเป็น (what should be) เจตจำนงเป็นเพียงสิ่งที่ทำให้เงื่อนไขแข็งแกร่งขึ้น และเงื่อนไขก็คือการแสดงของความคิดซึ่งหมายถึงการไม่รู้สิ่งที่เป็นอยู่

เจตจำนงของมนุษย์ก็คือการแสดงออกของความทะเยอทะยาน อันเป็นสิ่งเดียวกับตัวตนของมนุษย์ นั่นเอง ซึ่ง “ตัวตน” มาจากการสั่งสมประสบการณ์ การเรียนรู้ วัฒนธรรม ฯลฯ ที่สั่งสมมานาน จึงอาจ กล่าวได้ว่า เจตจำนงนี้ถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขของความรู้ที่สั่งสมมาและยังถูก

จำกัดด้วยขอบเขตของตัวตน มนุษย์ก็ยังมีอิสรภาพอยู่ และมีความทะยานอยากยิ่งขึ้นไป เจตจำนงที่จะมีอิสรภาพ ก็คือความทะยานอยากอย่างหนึ่ง ซึ่งในข้อเท็จจริงแล้ว ความทะยานอยากเพื่อต้องการยิ่งขึ้น ก็คือการสืบทอดของประสบการณ์ สิ่งนี้คือ ศูนย์กลางของตัวตนนั่นเอง และตราบไคที่มีศูนย์กลางของตัวตน ชีวิตก็ยังคงดำรงอยู่ขอบเขตในความคิดอยู่ “ตราบไคที่มีศูนย์กลางก็มีขอบเขตล้อมรอบ”^{๒๕}

เมื่อก้าวถึงอิสรภาพว่าการหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดนั้น ไม่ได้รวมถึง ความจำ หรือความรู้ที่เกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่มีความจำเป็นต้องใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน หรือความรู้ทางเทคนิคที่ใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น ความรู้ทางเทคโนโลยี การเขียน การอ่าน และการพูดภาษาต่างๆ ฯลฯ ดังที่กฤษณมูรติกล่าวไว้ว่า “ความรู้มันต้องมีอยู่เกี่ยวกับเทคโนโลยี ... เธอต้องมีความรู้เกี่ยวกับโลก เกี่ยวกับข้อเท็จจริง แต่ความรู้จะต้องถูกใช้อย่างไม่มีลักษณะบุคคล”^{๒๖}

แสดงให้เห็นว่า ความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ โดยตัวของมันเองแล้ว ไม่ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นในจิตใจของมนุษย์ เพราะความรู้แบบนั้นไม่มีอัตราเข้ามาเป็นศูนย์กลาง ความรู้ประเภทนี้จึงไม่ใช่พันธนาการของชีวิต ฉะนั้นมนุษย์จึงมีศักยภาพที่จะมีอิสรภาพอย่างแท้จริงจุดมุ่งหมายของชีวิตก็คือ การหลุดพ้นจากอิทธิพลกำหนด อันได้แก่ความแบ่งแยกและความขัดแย้งที่ความคิดสร้างขึ้น อิสรภาพจากพันธนาการทั้งปวงเป็นความเปลี่ยนแปลงภายในอย่างแท้จริงของมนุษย์

การหลุดพ้นจากพันธนาการ ตามทัศนะกฤษณมูรติเห็นว่า มนุษย์จะเป็นอิสระจากสภาพอิทธิพลกำหนดโดยความคิด ได้อย่างไร? ปัญหาทั้งหมดนี้ มีศูนย์กลางอยู่ที่อัตราที่สร้างกระบวนการความคิดเช่นนี้ขึ้นมา และสิ่งที่จะทำให้ปัญหาลี้คลายก็คือ การทำความเข้าใจ ว่าความคิดคืออะไร ประกอบไปด้วยสิ่งใดบ้าง กระบวนการทำงานตามธรรมชาติของความคิดมีลักษณะเป็นเช่นไร (ได้กล่าวไปแล้วในแนวคิดเชิงญาณวิทยา) เพราะเหตุใด การไม่รู้เท่าทันต่อสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ในขณะที่ความคิดก่อตัวอยู่ขึ้นนั้น จึงก่อให้เกิดพันธนาการซึ่งเป็นปัญหาชีวิต

โดยทั่วไปคนเราจะรู้ที่กำลังคิดอะไร กล่าวคือรู้ตัวต่อเนื้อหาของความคิดแต่เรายังจะไม่รู้ตัวต่อการทำงานของความคิด กล่าวคือ ไม่เห็นว่าความคิดเกิดขึ้นจริงๆ ได้อย่างไร มี

^{๒๕} Krishnamurti, J ,*The Awakening of Intelligence*, p 267.

^{๒๖} Ibid, p 446.

กระบวนการเช่นไร ไม่ทันต่อจุดเกิดและจุดดับของความคิด ซึ่งก็คือ การไม่รู้เท่าทันต่อสิ่งที่เกิดขึ้นในการทำงานของความคิด จึงให้จิตใจถูกความคิดกำหนดให้ตกอยู่ในสภาพความขัดแย้ง ความแบ่งแยก เป็นฐานแห่งปัญหาชีวิตที่มีสาเหตุมาจากการไม่รู้ตัวโดยผลพวงจากการทำงานของความคิด ภาวะด้านอารมณ์ เช่นความกลัว ความทุกข์ ความทะยานอยาก และตลอดจนปัญหาด้านความสัมพันธ์ นี่คือนิวาที่ที่เกิดขึ้นเสมอไปของชีวิตที่ส่งผลกระทบต่อเป้าหมายของชีวิตที่แท้จริง

กฤษณมูรติได้เสนอ สมาธิ ในการเข้าใจโครงสร้างของความคิด สมาธิจะนำมาซึ่งการยุติความสับสนวุ่นวาย ขัดแย้งภายใน อันความคิดได้ก่อให้เกิดขึ้น และนี่คือเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้ปัญหาในชีวิตของความเป็นอยู่ของมนุษย์ได้ยุติลง สิ่งที่เขาเสนอเกี่ยวกับสมาธิ ซึ่งเป็นสาระสำคัญแรก คือเราควรจะต้องรู้ก่อนว่าสมาธิคืออะไร ดังที่เขากล่าวไว้ว่า สาระสำคัญอันดับแรกไม่ใช่สมาธิทำอะไร แต่อยู่ที่การค้นหาวาสมาธิคืออะไร ด้วยเหตุนี้จึงต้องเข้าสู่เรื่องนี้โดยไม่รู้”^{๑๑}

ในทัศนะของกฤษณมูรติ สมาธิ ไม่ใช่การเพ่ง (Concentration) ซึ่งเป็นการควบคุมความคิดให้จดจ่ออยู่กับที่ เช่น จดจ่ออยู่กับคำพูด หรือรูปนิมิต หรือองค์วัตถุต่างๆ การมีรูปแบบที่ตายตัวของสมาธิ ได้สร้างขอบเขตให้กับการเรียนรู้ให้เห็นความจริงชีวิตนั้น แท้จริงแล้ว ต้องละขอบเขตรูปแบบของแบบปฏิบัติที่รู้มาแล้ว สมาธิ จึงไม่มีแบบแผนปฏิบัติที่ตายตัว หรือเกิดจากข้อสรุปที่ตายตัว และนี่เป็นสิ่งสำคัญในการจะเข้าใจและเข้าถึงสมาธิในทัศนะของท่าน ดังที่ท่านกล่าวว่า “จิตที่ไม่รู้ ต้องปฏิเสธทุกสิ่งทุกอย่างที่มันรู้ หมายถึงต้องละความปรารถนาที่จะบรรลุถึง”^{๑๒}

กฤษณมูรติให้ความหมาย “สมาธิ ก็คือ ความใส่ใจ (attention) อย่างสมบูรณ์ในการเฝ้าสังเกตกับทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นจริงในกระบวนการทำงานของความคิด (แม้ความไม่ใส่ใจจะเกิดขึ้นก็รู้ถึงความเคลื่อนไหวนั้น) เป็นความรู้ตัวโดยไม่มีทางเลือก (choiceless awareness) ไม่มีการแบ่งแยก ไม่วิพากษ์วิจารณ์ ไม่ปฏิเสธหรือยอมรับใดๆ หรือเจตจำนงที่จะบรรลุถึงสภาวะใดๆ เป็นการเฝ้าสังเกต (observation) ความเป็นไปของความคิดที่ทำงานอยู่เท่านั้น โดยไม่ใช่ความพยายามที่จะไปหยุดความคิด และการเฝ้าดูอย่างไม่ละเลิก ใส่ใจที่จะรู้ตัวว่าความรู้เกิดขึ้น เป็นการเห็นปฏิบัติการของความรู้สึก ความคิดทั้งหมด หรือเรียนรู้ติดตามอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้ ก่อให้เกิดเห็น

^{๑๑} กฤษณมูรติ, *ที่สุดแห่งการแสวง*, แปลโดย ทีมงานมูลนิธิอันนวิภษา, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิอันนวิภษา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๖.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

ความจริงในธรรมชาติ การทำงานของความคิดอย่างดองแท้ จิตใจจะเสียบสงบ เป็นอิสระจากความขัดแย้งที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น ความเสียบสงบนี้ไม่ใช่ความนิ่งแบบถูกสะกดไว้ ฤๅชฌมูรติกล่าวไว้ว่า

สมาธิเป็นการรู้เท่าทันต่อทุกๆ ความคิด ทุกๆ ความรู้สึกที่เกิดขึ้น เพียงแต่แต่เฝ้าดูมัน และเคลื่อนไหวไปกับมันเท่านั้น ในการเฝ้าดูคุณจะเริ่มเข้าใจการเรียนรู้เช่นนี้เองความเสียบจะเกิดได้อย่างแท้จริง สมาธิต้องการจิตที่ว่องไวอย่างน่าอัศจรรย์ สมาธิเป็นการเข้าใจชีวิตอย่างครบถ้วน^{๓๓}

ดังนั้น สาเหตุของปัญหาชีวิต คือการไม่รู้เท่าทันว่าสภาพอิทธิพลกำหนดเป็นกระบวนการทำงานของความคิดที่เป็นเงื่อนไขให้แก่จิตใจ จึงทำให้ติดอยู่ในปัญหาของความขัดแย้งเรื่อยไป และวิถีทาง สู่การหลุดพ้นจากปัญหาก็คือ วิถีแห่งสมาธิ มนุษย์จึงมีศักยภาพที่จะมีอิสรภาพ ซึ่งก็คือการหลุดพ้นจากพันธนาการสภาพอิทธิพลกำหนดโดยความคิด การเฝ้าดูและเรียนรู้ความเคลื่อนไหวของความคิดอยู่เสมอ ก่อให้เกิดความเห็นแจ้งในการทำงานของความคิด เป็นการตระหนักรู้โดยดองแท้ (Realization) ความขัดแย้งที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นภายในจิตใจก็จะยุติลง เป็นการเปลี่ยนสู่สภาวะใหม่ (transformation) เป็นภาวะของจิตในที่สงบ มีการตื่นตัวอย่างเต็มเปี่ยม เป็นพลังเคลื่อนไหวที่มีความนิ่งในตัวเอง เป็นการรู้เท่าทันต่อความคิดนี้จะส่งผลต่อจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก เกิดการตื่นรู้เสมอภาวะเช่นนี้เป็นภาวะที่จิตในเป็นอิสระ

ข.คุณค่าคืออะไร คุณค่าเกิดขึ้นได้อย่างไร อะไรคือเกณฑ์การตัดสินคุณค่า

ในหัวข้อนี้จะทำความเข้าใจว่าความดีที่แท้จริงคือ อะไร อะไรเรียกว่า การกระทำที่ดี อะไรคือเกณฑ์การตัดสินความดี ผู้วิจัยมีทัศนะว่า ความดีของชีวิตและคุณค่าของชีวิตเป็นสิ่งเดียวกัน จึงใช้คำว่า ความดี เป็นประเด็นหลักในการศึกษาคุณค่า อาจเปรียบได้กับความดีเป็นภาพสะท้อนของคุณค่า

๑. ความดีที่แท้จริงคืออะไร จากแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ของฤๅชฌมูรติ ทำให้ทราบว่าความดีที่แท้จริงจะต้องไม่เป็นเงื่อนไขจากการถูกความคิดครอบงำ หรือถูกต้องกำหนดอยู่ในความคิดที่ตายตัวอยู่ในความแบ่งแยก ความสับสนและขัดแย้ง เมื่อเป็นเช่นนี้ภาวะอันเป็นระเบียบ

^{๓๓} ฤๅชฌมูรติ, อิสรภาพเกิดขึ้นเมื่อคุณไม่รู้, แปลโดย สุวรรณา หลั่งน้ำสังข์, (กรุงเทพฯ: มุขนิธิอันวิภยณ, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๐.

อันสมบูรณ์ (total order) จะเกิดขึ้น ดังนั้นระเบียบอันสมบูรณ์ของชีวิตก็คือความดีอันแท้จริงนั่นเอง กฎณมรุตต้องการชี้ให้เห็นว่า ความดีนั้นไม่สามารถปลูกฝังให้เกิดขึ้นได้ด้วยความคิด เพราะความคิดมีการแบ่งแยก เปรียบเทียบ ชัดแย้ง และสับสนอยู่ภายใน และเมื่อสิ่งเหล่านี้ได้ยุติลง จะเกิดระเบียบภายในอันสมบูรณ์ ซึ่งจะแสดงออกมาทางการกระทำภายนอก ความดีจึงเกิดขึ้นได้ เมื่อมีการรู้ทั่วพร้อม เกิดการเล็งเห็นกระบวนการทำงานตามธรรมชาติของความคิดอย่างไม่บิดเบือน และเนื่องจากความคิดนำมาซึ่งทวิภาวะ คือภาวะที่แบ่งแยกเป็นสอง ซึ่งได้แก่ภาวะที่เป็นอยู่ กับภาวะที่ควรจะเป็น ซึ่งมีเงื่อนไขของกาลเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง การแบ่งเป็นทวิภาวะนี้ นำไปสู่ความสับสนและขัดแย้ง อันเป็นสาเหตุของความไร้ระเบียบภายในใจ

เมื่อการตื่นตัวทั่วพร้อมนำมาซึ่งระเบียบอันแท้จริง ความดีจึงเป็นวิถีทางแห่งการกระทำปัจจุบันขณะ ไร้รูปแบบความคิดในอดีต การกระทำดีจึงไม่มีขัดแย้งใด ๆ เกิดขึ้นภายใน ไม่มีความขัดแย้งระหว่างสิ่งที่เรากับความคิดที่ว่าไม่ควรจะทำ หมายความว่าความดีและการทำความดีไม่ใช่การตั้งสมของความคิดแต่เป็นความรู้สึกผสมกลมกลืนอย่างสมบูรณ์ภายในจิต ดังที่กฎณมรุต กล่าวไว้ว่า "ชีวิตที่ดีแท้เป็นความรู้สึกเปี่ยมในการกระทำดังนั้น จึงไม่มีข้อขัดแย้งภายใน...ชีวิตจึงเป็นกระแสที่มีความผสมกลมกลืนอย่างสมบูรณ์ เมื่อท่านมีความรู้สึกอิสระอยู่ภายใน"^{๓๔}

ดังนั้น ความดีที่แท้จริงจึงหมายถึง ระเบียบอันสมบูรณ์ ที่ผุดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์ สะท้อนด้วยการแสดงออกมาทางการกระทำภายนอก ระเบียบภายนอกสะท้อนให้เห็นระเบียบจากภายในจิตใจ และระเบียบภายในนี้จะเกิดก็ต่อเมื่อความแบ่งแยก การเปรียบเทียบความขัดแย้งและสับสนภายในจิต ซึ่งความคิดได้ก่อให้เกิดขึ้นได้ยุติลง ด้วยวิถีแห่งการสังเกตความเป็นไปของชีวิตอย่างตื่นตัวทั่วพร้อม อิศรภาพที่แท้จริงดำรงอยู่ที่นั่น

๒. อะไรคือเกณฑ์การตัดสินคุณค่าของการกระทำ ในทัศนะของกฎณมรุตไม่ได้กล่าวถึงเกณฑ์การตัดสินนี้โดยตรง ว่าการกระทำใดๆจะดี หรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับสิ่งใดไม่มีเกณฑ์ที่ตายตัวไม่มีแบ่งทฤษฎีหรือจริยธรรมอันตายตัว แต่พอจะอนุมานได้จากทัศนะเกี่ยวกับคุณค่ากับความดีของชีวิตได้ว่า การกระทำที่ดี คือการกระทำที่มาจากระเบียบอันสมบูรณ์ภายในบุคคล ในขณะที่กระทำการใดๆ ไม่ว่าจะกระทำการภายในบุคคล ในขณะที่กระทำการใดๆ ไม่ว่าจะ

^{๓๔} กฎณมรุต, แห่งการเข้าใจชีวิตและการศึกษาที่แท้, แปลโดย โสริช โพธิ์แก้ว, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๐), หน้า ๘๕.

กระทำการภายในจิต หรือกระทำการภายนอก ขณะที่กระทำนั้นจิตใจทั้งระดับรู้สำนึกและจิตใต้สำนึก ย่อมไม่มีความแบ่งแยก เปรียบเทียบ ชัดแจ้ง และสับสน จิตใจที่มีความตื่นรู้เพียบพร้อมอยู่ สัมผัสเห็นธรรมชาติของความคิด

บุคคลที่ไร้ความชัดเจนในจิตใจ และมีระเบียบภายในอันสมบูรณ์สูงสุด การกระทำใดที่มีอิสระจากความชัดเจนภายในจิตใจ ถือว่าเป็นการกระทำดีเสมอ ซึ่งเป็นการตัดสินใจที่รู้ได้เฉพาะตน เพราะระเบียบภายในจิตใจอันเป็นภาวะแห่งการรู้สึกรู้เห็นในตัวพร้อม ไม่ยึดติดกับกฎเกณฑ์ใดๆ จิตใจตื่นอยู่กับปัจจุบันขณะในสิ่งที่กระทำการ ฉะนั้นการตัดสินใจว่าการกระทำใดดีหรือไม่ จึงขึ้นอยู่กับสิ่งที่ได้กล่าวมา สัมผัสได้ว่า การตัดสินใจคุณค่าการกระทำที่เรียกว่าความดีในลักษณะนี้ เป็นการตัดสินใจเฉพาะบุคคลที่รู้สึกตัวเองเท่านั้น ไม่ใช่กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมที่เป็นแบบตายตัวตามหลักศาสนาต่างๆ และไม่ใช่เกณฑ์การตัดสินใจคุณค่าการกระทำที่สามารถรู้ด้วยตนเองซึ่งออกมาจากระเบียบภายในจิตโดยไม่ต้องได้รับการยืนยันให้ค่าจากบุคคลอื่น

ดังนั้น เกณฑ์การตัดสินใจว่าการกระทำใดดีหรือไม่ ต้องพิจารณาจากการกระทำนั้น เกิดจากระเบียบภายในจิตใจ ซึ่งไม่ได้เกิดจากแรงบังคับหรือ พยายามสร้างระเบียบ แต่เกิดจากการตระหนักรู้การกระทำอย่างรู้ตัวพร้อม การใส่ใจอย่างเป็นหนึ่งเดียวโดยไม่มีแบ่งแยกใดๆ ภายในจิตใจ

๒.๒ ความหมายและจุดมุ่งหมายการศึกษา

ในปัจจุบันในประเทศทั่วโลก ได้มีคำถามเกี่ยวกับสิ่งที่ถือเป็นหลักการพื้นฐานของโครงสร้างทางการศึกษา และระบบการศึกษาที่เกิดขึ้นตามมา ได้มีการเห็นชัดเจนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในทุกระดับว่า รูปแบบการศึกษาเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันล้มเหลว และขาดความสอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์กับสังคมที่ซับซ้อนซึ่งเข้าร่วมอาศัยอยู่ วิฤติการณ์ทางระบบนิเวศน์ ปัญหาความยากจนที่เพิ่มพูนขึ้นรวมทั้งความอดอยากหิวโหยและปัญหาความรุนแรงกำลังบีบบังคับอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำให้มนุษย์ต้องเผชิญกับสภาพความจริงเหล่านี้ ในยุคสมัยเช่นนี้ การเข้าไปแก้ปัญหาด้วยวิธีการที่ใหม่จริงๆ ต่อหลักการพื้นฐานทางการศึกษาถือเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง ทัศนคติตั้งข้อสงสัยในรากเหง้าของวัฒนธรรมของมนุษย์ คำถามท้าทายของท่านไม่เพียงเป็นการกล่าวต่อปัญหาโครงสร้างทางการศึกษา แต่ยังกระทบไปถึงธรรมชาติและคุณภาพของจิตใจ

ของมนุษย์และชีวิตของมนุษย์ด้วย ที่ต่างออกไปจากความพยายามที่จะช่วยกู้หรือเสนอทางเลือก ในระบบการศึกษาเท่าที่ทำกันมา วิธีการกฤษฎณมูรติกลับแหกออกจากขอบเขตของวัฒนธรรม หนึ่ง ๆ แล้วทำให้เกิดคุณค่าใหม่ขึ้นมาอย่างแท้จริง ซึ่งคุณสมบัติชนิดใหม่นี้จะย้อนกลับมาสร้าง อารยธรรมใหม่สังคมใหม่ขึ้น

๒.๒.๑ ความหมายของการศึกษา

การศึกษาแนวความคิดทางด้านการจัดระบบการศึกษา การให้คำนิยามความหมายของ คำว่า การศึกษา เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งเพราะจะทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจว่า คำว่า การศึกษา ที่ นำมาจัดให้กับมนุษย์นั้นมีความหมายอย่างไร ถ้ารู้วามมนุษย์มีธรรมชาติที่แท้จริงเป็นอย่างไร ก็ สามารถที่จะกำหนดความหมายของการศึกษาได้ถูกต้อง เพื่อที่จะให้สอดคล้องเหมาะสมกับการ ดำรงชีวิตที่จะนำไปสู่การมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข กฤษฎณมูรติ ได้ให้ความหมายของการศึกษาว่า

“ การศึกษานั้น ไม่ใช่เพียงการเรียนรู้จากหนังสือ หรือท่องจำเอาข้อเท็จจริงบางอย่าง แต่การศึกษายังหมายถึง การเรียนรู้ที่จะดูอย่างไร จะฟังอย่างไรในสิ่งที่หนังสือบอกเอาไว้ หรือที่ เขียนไว้นั้นถูกหรือผิด ทั้งหมดนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา การศึกษาไม่ใช่เพียงการสอบไล่ได้ มีปริญญา มีงานทำ ได้แต่งงานและตั้งเนื้อตั้งตัว แต่การศึกษายังหมายถึง ความสามารถที่จะรับฟัง เสียงนกร้อง รู้จักที่จะมองดูท้องฟ้า มองเห็นความงามอย่างยิ่งของต้นไม้และรูปร่างของเนินเขา เหล่านั้น รู้สึกร่วมและสัมผัสกับสิ่งเหล่านั้นโดยตรงได้จริงๆ” ^{๓๕}

การศึกษาที่แท้จริงนั้น หมายถึง จิตของมนุษย์ซึ่งหมายถึงจิตของเธอ ไม่เพียงแต่จะมีความสามารถอย่างเชี่ยวชาญในวิชา คณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ฯลฯ และจิตชนิดนี้ ไม่ว่าจะตกอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อมใดก็ไม่มีทางที่จะถูกลากจูงให้เข้าสู่กระแสธารของสังคมได้เลย ^{๓๖}

“การศึกษา ในความหมายที่แท้จริงของคำนี้ ไม่ใช่การถ่ายทอดความความรู้ในวิชา คณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ หรือ ประวัติศาสตร์ ฯลฯ จากครูมาสู่นักเรียน แต่ด้วยการสอนวิชาเหล่านี้

^{๓๕} กฤษฎณมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษา เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, แปลโดย พยับแดด, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิอันวิภยณา, ๒๕๔๘), หน้า ๕.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

เองที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงในจิตใจของเธอ ซึ่งหมายความว่าเธอต้องรู้จักพินิจพิเคราะห์ เธอต้องเรียนรู้ที่จะไม่มีวันยอมรับสิ่งใดที่ตัวเองไม่รู้ไม่เห็นอย่างชัดเจน”^{๓๓}

ตรงนี้จึงเห็นได้ว่าความหมายของการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรตินั้น ไม่ใช่การเรียนรู้ ท่องจำ สะสมข้อมูล สอบได้ เรียนจบ ได้ปริญญา มีงานทำเท่านั้น แต่การศึกษาคือกระบวนการเรียนรู้ชีวิตทั้งระบบ การพัฒนาจิตใจไม่ให้ตกอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อมของสังคม ไม่ให้จิตตกไปตามกระแสของสังคมนั้นๆ และยังพัฒนาจิตใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ให้มีวิจารณญาณ การศึกษาน่าจะช่วยให้เราหล่อหลอมส่วนต่างๆ ของชีวิตเข้าเป็นหนึ่งเดียวได้ เพราะหากไม่เป็นเช่นนั้นแล้ว ชีวิตจะมีแต่ปัญหาและความทุกข์อยู่ร่ำไป^{๓๔} การศึกษาไม่ใช่แค่เพียงการสะสมความรู้รวบรวมเชื่อมโยงข้อเท็จจริงเท่านั้น แต่เป็นการมองเห็นสาระของชีวิตที่เป็นเอกภาพ^{๓๕} การศึกษาในความหมายที่แท้จริงก็คือ การทำความเข้าใจตัวเอง เพราะสภาพการดำรงอยู่ของชีวิตทั้งหมดนั้น ล้วนผสมรวมอยู่ในตัวเราแต่ละคนนั่นเอง^{๓๖} การศึกษาที่ถูกต้องนั้นไม่เพียงแต่สนับสนุนให้ผู้เรียนศึกษาวิชาการมีทักษะ หากยังต้องบรรลุสิ่งที่มีความสำคัญกว่ามาก กล่าวคือกระบวนการทั้งหมดของชีวิต^{๓๗} หน้าที่สำคัญของการศึกษาก็คือช่วยให้บุคคลมีชีวิตที่สมบูรณ์สามารถเผชิญทุกสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างทั้งหมดไม่แบ่งแยก^{๓๘} การศึกษาที่ดียังหมายถึง การบ่มเพาะให้เกิดอิสรภาพและสติปัญญา^{๓๙} การศึกษา คืออะไร การศึกษาแท้จริงแล้วคือศิลปะแห่งการเรียนรู้ไม่เพียงเรียนรู้จากหนังสือ แต่เรียนรู้เรียนจากกระแสชีวิตทั้งหมด^{๔๐}

ดังนั้นการศึกษาที่ถูกต้องเป็นการเรียนรู้ชีวิตทั้งหมดให้เกิดความเป็นเอกภาพ ความเป็นเอกภาพนี้ (ไม่ได้มองแบบแบ่งแยก) ไม่อาจเกิดขึ้นได้จากการศึกษาในกระแสหลักอย่างที่

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๓๔} กฤษณมูรติ, การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต, หน้า ๗.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๔๐} กฤษณมูรติ, ความรู้คือพันธนาการ, แปลโดย หิ่งห้อย ณ ภูเขา, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิอินวิกันดา, ๒๕๔๕), หน้า ๗๐.

เป็นอยู่ทุกวันนี้ ซึ่งเน้นย้ำการยอมจำนน แล้วทำตามค่านิยมของส่วนใหญ่ และให้ความสำคัญกับเทคนิค วิธีการ โดยไม่มีลักษณะอันสร้างสรรค์ที่เกิดจากความเข้าใจตนเอง

รวมความว่าความหมายของการศึกษาของกฤษณมูรติ คือการเรียนรู้กระบวนการทั้งหมดของชีวิต พัฒนาจิตใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ก่อให้เกิดอิสรภาพและมีสติปัญญา พัฒนาชีวิตของบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๒.๒.๒ จุดมุ่งหมายของการศึกษา

จุดมุ่งหมายของการศึกษา ถือเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาเพราะการจัดการศึกษาต้องมีการกำหนดจุดมุ่งหมายให้ชัดเจนว่า การศึกษาที่จัดให้กับมนุษย์นั้นต้องการให้มนุษย์มีพฤติกรรมไปในทางใด กฤษณมูรติได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาไว้ว่า

จุดมุ่งหมายของการศึกษาคือการให้นักเรียนได้รับความรู้มากมายในสาขาต่างๆ และในขณะที่เดียวกันก็ต้องพยายามทำให้จิตใจของเขาเหล่านั้นเป็นอิสระจากประเพณีต่างๆ เพื่อจะได้สามารถพิจารณา ศึกษา ค้นคว้า และแสวงหา มิเช่นนั้นแล้วความคิดของเขาก็จะเป็นแบบกลไก และถูกครอบงำไว้ด้วยเครื่องจักรแห่งความรู้ จิตใจจะสามารถค้นหาสิ่งสูงสุดได้ก็ต่อเมื่อมันเป็นอิสระจากประเพณี ภาวะมีอิสระจากการสะสมของประเพณีจะช่วยให้ค้นพบความเป็นนิรันดร์ และในขณะที่เดียวกันมันก็ต้องค้นหาความรู้ให้กว้างออกไปเพื่อจัดการกับสิ่งต่างๆ ซึ่งมนุษย์ต้องการและผลิตขึ้น^{๔๕}

จุดมุ่งหมาย วัตถุประสงค์หรือแรงบันดาลใจที่ทำให้ตั้ง โรงเรียนทั้งสองนี้ขึ้น คือต้องการที่จะจัดหามาให้เด็ก ได้มีความชำนาญยอดเยี่ยมยอดที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยีเพื่อว่าเขาสามารถที่จะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและชัดเจนในโลกสมัยใหม่ และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือการสร้างบรรยากาศที่ถูกต้องเพื่อให้เด็กพัฒนาเต็มเปี่ยมขึ้นมาเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์^{๔๖}

จากข้อความข้างต้นของท่านนั้น สามารถบ่งบอกว่าจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้นในทัศนะของท่าน มี ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ

^{๔๕} กฤษณมูรติ, แห่งความเข้าใจชีวิตและการศึกษาที่แท้, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๐), หน้า ๒๔๕.

^{๔๖} กฤษณมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษา เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, หน้า ๑๓๘.

๑. การศึกษาเพื่อให้เกิดความรู้ในสาขาต่างๆ ก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการ และเทคโนโลยี

กฤษณมูรติมีทัศนะว่าโรงเรียนนั้นควรจะมีการเรียนการสอนวิชาการต่างๆและฝึกฝนทักษะให้ผู้เรียนมีความรู้เข้าใจและฝึกฝนก่อให้เกิดทักษะความชำนาญ เพื่อว่าเขาจะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพในสังคมปัจจุบันนี้ ดังที่ท่านกล่าวว่า “ จุดมุ่งหมาย วัตถุประสงค์หรือแรงบันดาลใจที่ทำให้ตั้งโรงเรียนทั้งสองนี้ขึ้น คือต้องการที่จะจัดหามาให้เด็กได้มีความชำนาญเยี่ยมยอดที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยีเพื่อว่าเขาสามารถที่จะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและชัดเจนในโลกสมัยใหม่ ” ในการศึกษาแสวงหาความรู้ นั้น นักเรียนสามารถศึกษาจากครู หรือแม้จากตำรับตำรา และฝึกฝนให้เกิดทักษะในวิชาที่เกี่ยวข้องนั้นภายใต้คำปรึกษาของครู การศึกษาลักษณะนี้เป็นการศึกษาในแบบสะสมความรู้และประสบการณ์ ซึ่งกฤษณมูรติให้ทัศนะว่า การศึกษาแบบนี้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ และมีความชำนาญภาคปฏิบัติ ดังท่านกล่าวว่ถึงวิธีการเรียนไว้ว่า ปรากฏว่ามีวิธีการเรียนอยู่ ๒ วิธี วิธีหนึ่งคือการได้มาซึ่งความรู้มากมาย ประการแรก โดยการเรียนรู้แล้วปฏิบัติตามความรู้ที่เรียนมานั้น คือสิ่งที่คนส่วนมากกระทำกัน ประการที่สอง โดยการปฏิบัติ ลงมือทำการบางสิ่งบางอย่างแล้วเรียนจากการกระทำนั้น ซึ่งจะกลายมาเป็นการสะสมความรู้ด้วยเช่นกัน ทั้งสองประการนั้นเหมือนกัน คือเป็นการเรียนจากหนังสือหรือไม่ก็ได้ ความรู้มาจากการกระทำ ทั้งสองประการขึ้นอยู่กับความรู้ ประสบการณ์และเราได้พูดกันแล้วว่าทั้งประสบการณ์และความรู้ต่างก็มีข้อจำกัดเสมอ^{๔๗}

การเรียนทั้ง ๒ วิธีนั้นเป็นการเรียนที่สะสมความรู้ด้วยกันทั้งสองอย่าง ซึ่งการเรียนทั้งสองอย่างนี้พึงตระหนักว่ามีขอบเขตจำกัดตามธรรมชาติการรับรู้ของมนุษย์ ดังที่ได้กล่าวอธิบายมาแล้วในเรื่องแนวคิดเชิงญาณวิทยา

มีข้อสังเกตว่ากฤษณมูรติ ชี้ให้เห็นถึงอันตรายของการศึกษาในปัจจุบันนี้ว่า “ เป็นเรื่องของการสะสมข้อมูลและความรู้จากตำรา...การเล่าเรียนสะสมข้อเท็จจริงและฝึกทักษะต่างๆ”^{๔๘} ที่เป็นความชำนาญเฉพาะด้านเท่านั้นก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ความขัดแย้ง สับสนเกิดขึ้นในใจของผู้

^{๔๗} Krishnamurti, J ,*Letters to the school, 2 Vols* ,< the Netherlands: Mirananda/ Wassenaar,1985>, p 77.

^{๔๘} กฤษณมูรติ, การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต, หน้า๑๗.

ศึกษาอันเนื่องมาจากการไม่สามารถจัดการกับปัญหาชีวิตได้ ดังนั้น นอกจากจะให้ข้อมูลและฝึกความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านแล้ว ที่สำคัญกว่าสิ่งใดก็คือการศึกษาควรส่งเสริมให้ผู้ศึกษามองชีวิตอย่างเป็นเอกภาพ และการศึกษาควรช่วยให้นักเรียนรู้จักอคติและความแตกต่างทางสังคม และจัดสิ่งเหล่านั้นให้หมดไปจากจิตใจ ทั้งไม่คิดแสวงหาอำนาจและความเด่นเหนือผู้อื่นอีกต่อไป การศึกษาควรส่งเสริมให้ผู้เรียนสังเกตตัวเองได้อย่างถูกต้อง และดำเนินชีวิตให้กลมกลืนเป็นเอกภาพ ไม่ให้ความสำคัญแก่ส่วนย่อย ดังนั้นจึงเป็นจุดมุ่งหมายของการศึกษาในข้อต่อไป

๒. การศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

จุดมุ่งหมายข้อนี้มีความสำคัญมากซึ่งก็คือ การศึกษาเพื่อให้เกิดเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คำว่า “มนุษย์ที่สมบูรณ์” ในทัศนะของกฤษณมูรติได้ให้หมายถึง มนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่เป็นเพียงคนที่เต็มไปด้วยความรู้ ทางเทคโนโลยี ถ้าเราเน้นการสอบไล่ เน้นการให้ความรู้ทางเทคโนโลยี เน้นการทำให้นักเรียนเป็นเด็กฉลาด การทำให้มีความสามารถในการแสวงหาความรู้ในขณะเดียวกันเราละเลยอีกด้านหนึ่งแล้ว เด็กจะเติบโตขึ้นมาเป็นมนุษย์ด้านเดียว เมื่อเราพูดถึงมนุษย์ที่สมบูรณ์ มนุษย์ที่เป็นทั้งหมด เราไม่ได้ให้หมายถึงเพียงการเป็นมนุษย์ที่เข้าใจเรื่องข้างใน มีความเข้าใจในการสอบสวนเข้าไป สสำรวจชีวิตข้างในหรือสภาวะข้างในของตัวเอง และมีสมรรถภาพที่จะพ้นไปจากสิ่งนั้น แต่เราหมายถึงการเป็นมนุษย์ที่มีความสามารถในทุกสิ่งทุกอย่างที่เขาทำข้างนอกด้วย สองสิ่งนี้ต้องไปด้วยกัน^{๔๕} จึงเป็นบุคคลที่รู้จักตนเอง เป็นบุคคลที่ไม่ถูกกำหนดจากปัญหาชีวิต ดังนั้นจึงเป็นอิสระอย่างแท้จริง บุคคลที่รู้จักตนเองนั้นเป็นผู้ที่สามารถมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับบุคคล ความคิดและสรรพสิ่ง กอปรด้วยสติปัญญา ความดีงาม และความรัก^{๔๖} เมื่อก้าวถึงมนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลที่สะสมความรู้และไม่ใช่บุคคลสำรวจชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นทั้งสองสิ่งอยู่ด้วยกัน คือรู้จักตัวเอง จึงมีความอิสระอย่างแท้จริง

จุดมุ่งหมาย วัตถุประสงค์หรือแรงบันดาลใจที่ทำให้ตั้งโรงเรียนทั้งสองนี้ขึ้น คือ...และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือการสร้างบรรยากาศที่ถูกต้องเพื่อให้เด็กพัฒนาเต็มเปี่ยมขึ้นมาเป็นมนุษย์ที่

^{๔๕} กฤษณมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษา เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, หน้า ๑๔๓.

^{๔๖} วินัย มณีขาว, “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ”, หน้า ๒๒.

สมบูรณ์...ให้เด็กได้มีโอกาสที่จะเบ่งบานในความคิดเพื่อว่าเขาจะมีความสัมพันธ์กับผู้คน กับ
สิ่งของ กับแนวคิดต่างๆ และกับชีวิตทั้งหมดได้อย่างถูกต้อง

จากข้อความข้างต้นนั้นการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นผู้ที่สมบูรณ์และมีความสัมพันธ์
กับทั้งหมดของชีวิตนั้นเป็นจุดมุ่งหมายที่สำคัญยิ่ง และในการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นผู้ที่
สมบูรณ์นั้น การสร้างสิ่งแวดล้อมแห่งความสัมพันธ์ระหว่างครูและผู้เรียนนั้นมีความสำคัญยิ่ง
นักเรียนจะเรียนรู้ตัวเองได้ก็ภายใต้ความสัมพันธ์ที่มีความไว้วางใจกันและความรัก

การเรียนรู้ที่ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีจบสิ้น...ถ้าเราเรียนรู้ด้วยการเฝ้าดูตัวเอง ออกติ
ข้อสรุปอันตายแล้ว และความเชื่อของเธอ ถ้าเธอเฝ้าดูเล่ห์เหลี่ยมของความคิดของเธอ ความ
หยาบคาย และความอ่อนไหวต่อความรู้สึกของเธอ ตัวเธอจะกลายเป็นทั้งครูและนักเรียน...^{๕๐}

จากข้อความข้างต้นนั้นทฤษฎีมูรติกล่าวว่า การรู้จักตนเองนั้นคือการเรียนรู้โดยการเฝ้า
สังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงทั้งภายในความคิด และในความสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ การเรียนรู้เช่นนี้
ไม่มีที่สิ้นสุด ต้องเรียนรู้อยู่เสมอตลอดชีวิต บุคคลจะเฝ้าดูตนเอง ดูออกติ ข้อสรุปความเชื่อ และ
ความคิดอันดำเนินไปในตนรวมทั้งสังเกตสิ่งต่างๆ ภายนอกด้วยความใส่ใจ ไม่มีการสะสมสิ่ง
ที่ถูกสังเกตเอาไว้ในความทรงจำ เนื่องจากการสังเกตอยู่ในแต่ละขณะ จากขณะหนึ่งไปยัง
ขณะหนึ่ง ดังนั้นจึงไม่มีการเก็บบันทึกข้อมูลความรู้และประสบการณ์ซึ่งเป็นเรื่องของอดีตเอาไว้
จิตใจจึงเป็นอิสระจากการถูกกำหนดโดยความคิดและเงื่อนไขที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นอันเป็น
สาเหตุของปัญหาในชีวิตมนุษย์

ดังนั้นบุคคลที่รู้จักตนเองเป็นผู้ที่สามารถมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับบุคคล
ความคิด สรรพสิ่ง เนื่องจากบุคคลนั้นมีความตระหนักรู้ถึงกระบวนการสร้างภาพพจน์ของ
ความคิด การรู้เท่าทันต่อการเกิดหรือเห็นการมีอยู่ของภาพพจน์ภายใน ซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหา
ความสัมพันธ์ ทำให้บุคคลเป็นอิสระจากการถูกกำหนดโดยภาพพจน์นั้น ดังนั้นจึงสามารถเข้า
สัมพันธ์กับบุคคล ความคิด และสรรพสิ่งได้อย่างได้อย่างถูกต้อง ไม่เกิดปัญหา

^{๕๐} Krishnamurti, J ,Letters to the school, 2 Vols, p. 77-78.

๒.๓ องค์ประกอบการศึกษา

๒.๓.๑ แนวคิดเรื่องครู

ในแนวคิดเรื่องครูนั้น กฤษณมูรติได้กล่าวว่า “ครูเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในโรงเรียน เพราะสวัสดิภาพของมนุษย์ในอนาคตขึ้นอยู่กับครู”^{๕๒} ท่านให้เป็นบุคคลที่สำคัญในโรงเรียนด้วยเหตุนี้ อาชีพครูจึงเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ที่สุด กฤษณมูรติยังได้กล่าวให้ความหมายของคำว่า “ครู” ว่า “ครูคือผู้ที่ชี้ทาง เป็นผู้ชี้ถึงความจริงหรือความไม่จริงของบางสิ่งบางอย่าง เป็นผู้แจกแจงหนทางสู่ความจริงให้กระจ่างชัด และช่วยปลดปล่อยภาระ”^{๕๓}

ก. บทบาทหน้าที่ของครู

กฤษณมูรติได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ควรทำไว้ว่า บทบาทของผู้ให้การศึกษาคืออะไร คือการสอนเพียงวิชาพีชคณิตและวิชาฟิสิกส์ หรือว่าการปลูกความรู้สึกรับผิดชอบอันมหันต์นี้ให้ตื่นขึ้นในนักเรียนและตนเองด้วย ให้ทั้งสองควบคู่ไปด้วยกันได้ไหม ^{๕๔}

ครู (ผู้ให้การศึกษา) เป็นมนุษย์ งานของเขาคือช่วยให้นักเรียนเรียนรู้ ไม่เพียงแต่เรียน “วิชานี้” หรือ “วิชานั้น” เท่านั้น แต่ยังให้เข้าใจบทบาทอันเป็นองค์รวมแห่งการเรียนรู้ ไม่เพียงแต่สั่งสมข้อมูลเกี่ยวกับวิชาต่างๆ เท่านั้น แต่เพื่อความเป็นมนุษย์ที่แท้จริงเต็มเปี่ยมเป็นประการแรก ^{๕๕}

หน้าที่ของครูคืออะไร?...หน้าที่ของครูหรือของนักการศึกษาไม่ใช่เพียงให้ข้อมูล ให้ความรู้แก่เธอเท่านั้น แต่ครูต้องแสดงให้เธอเห็นทั้งหมดของชีวิตที่กว้างออกไป เห็นความงาม เห็นความน่าเกลียดของชีวิต... ^{๕๖} ครูหรือผู้ให้การศึกษาสามารถช่วยนักเรียนให้เข้าใจเรื่องราวทั้งเรื่องของการหาเลี้ยงชีพ รวมทั้งแรงกดดันทั้งหมดของมันได้ไหม เข้าใจการรำเรียนที่จะช่วยให้คุณมีงานทำ พร้อมกับทั้งความกลัว ความหวั่นกังวล และการมองไปยังอนาคตเบื้องหน้าด้วยความ

^{๕๒} กฤษณมูรติ, ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู, แปลโดย หิ่งห้อย ณ ภูเขา, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิธันวิเกษนา, ๒๕๔๕), หน้า ๕๓.

^{๕๓} กฤษณมูรติ, กฤษณมูรติที่หุบเขาฤๅษี, แปลโดย สุภาพร พงศ์พฤกษ์, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๑.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๕๕} กฤษณมูรติ, ความรู้คือพันธนาการ, แปลโดย หิ่งห้อย ณ ภูเขา, หน้า ๘๕.

^{๕๖} กฤษณมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษา เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, หน้า ๑๕.

หวาดกลัวได้ใหม่ เพราะผู้ให้การศึกษาเองเข้าใจธรรมชาติของภาวะโปร่งโล่งเป็นอิสระ และเข้าใจ การเฝ้าสังเกตอันบริสุทธิ์ การหาเลี้ยงชีพจึงไม่ทำให้ทุกข์ทรมานและตรากตรำลำบากไปชั่วชีวิต ครูสามารถช่วยให้จิตของนักเรียนปลอดพ้นจากสภาพอันเป็นจักรกลได้ใหม่ เป็นความรับผิดชอบ สูงสุดของครู^{๕๗} จากข้อความของกฤษณมูรติข้างต้นพิจารณาบทบาทหน้าที่ของครูได้ ๒ ประเด็น คือ

๑. ครูในฐานะเป็นผู้สั่งสอนให้ความรู้ในวิชาต่างๆ

ครูจะต้องมีความรู้ เพื่อจะได้นำเสนอข้อมูลความรู้ให้กับนักเรียนตามที่นักเรียนแต่ละคนสนใจ ถ้าเกิดประเด็นที่ว่าครูไม่มีความรู้ในเรื่องที่นักเรียนสนใจ และไม่สามารถจะให้ คำแนะนำในประเด็นนี้ได้ เมื่อเกิดลักษณะนี้ขึ้น ครูและนักเรียนสามารถร่วมเรียนด้วยกันได้

๒. ครูในฐานะเป็นผู้ชี้แนะให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ครูในฐานะนี้เป็นประเด็นที่สำคัญมาก ถ้าครูได้แต่สั่งสอนให้รู้ในวิชาการต่างๆเท่านั้น ก็เป็นการสะสมข้อมูล ซึ่งไม่ต่างอะไรกับเครื่องจักรกลเท่านั้น จึงเป็นเหตุว่าครูจึงเป็นคนที่จะต้อง ชี้แนะให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาตัวเองให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ให้ได้ ในบทบาทนี้ ครู เป็นได้เพียงผู้ชี้แนะเท่านั้น

ข. คุณสมบัติของครู

กฤษณมูรติได้กล่าวให้ทัศนะในเรื่องคุณสมบัติของครูไว้ว่า ครูนั้นต้องเป็นผู้รู้จัก ตนเอง มีจิตใจละเอียดอ่อน ช่างสังเกตและเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่น ครูต้องเป็น ผู้มีจิตใจที่สมบูรณ์ปราศจากความกลัวและไม่ใช้อำนาจบังคับ ยกตนว่าอยู่เหนือกว่า ครูที่มีสมบัติ เช่นนี้จะเป็นผู้สามารถเหลือชี้แนะนักเรียนได้เป็นอย่างดี ในความเป็นจริง ครูคือมนุษย์คนหนึ่งที่ถูกกำหนดเงื่อนไขมาจากสังคมที่เป็นอยู่ เขามีความบกพร่องบางอย่างเช่นกับนักเรียน เมื่อเป็น เช่นนี้ ครูจึงต้องมีความตั้งใจดีสามารถร่วมเรียนรู้และพัฒนาตนไปพร้อมกับนักเรียน อาศัย บรรยากาศแห่งความสัมพันธ์เปิดเผยและไว้วางใจกัน ทางด้านจิตใจนั้นมนุษย์ทุกคนถูกกำหนดมา เช่นเดียวกัน ดังนั้นครูและนักเรียนจึงสามารถเรียนรู้ตนเองร่วมกันได้

^{๕๗} กฤษณมูรติ, ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู, แปลโดย หิ่งห้อย ณ ภูเขา, หน้า ๕๑-๕๒.

ค. ความสัมพันธ์ที่ถูกต้องระหว่างครูกับนักเรียน

กฤษณมูรติ ได้เสนอความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนไว้ว่า “ ผมคิดว่าการเรียนรู้เกิดขึ้นได้เมื่อมีการรวมเป็นหนึ่งเดียว (Communion) ของครู – นักเรียนเท่านั้นเช่นเดียวกับคุณกับผมขณะนี้ ผมไม่ได้เป็นครูมาสอนพวกคุณแต่อย่างใดทั้งสิ้นคุณทราบหรือเปล่า และ คำว่า “รวมเป็นหนึ่งเดียว (Communion) หมายความว่า อย่างไร คำนี้หมายถึงสื่อสัมพันธ์ การเข้าไปสัมผัส การถ่ายทอดความรู้สึกไปให้ การร่วมรับรู้ในสิ่งเดียวกันทั้งในระดับที่เป็นคำพูด ในระดับความคิด และในระดับที่เป็นความรู้ที่ลึกซึ้ง ละเอียดอ่อนด้วย เป็นอันเดียวกับธรรมชาติ กับต้นไม้ กับโลก กับทุกสิ่งทุกอย่าง^{๕๔} ครูและนักเรียนมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน ครูยังคงไว้ซึ่งความรู้สึกว่าตนอยู่เหนือและยืนอยู่หน้าชั้นที่สูงกว่าเสมอ จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม แต่ก็ทำให้นักเรียนผู้ที่ตนต้องสอนรู้สึกต่ำต้อยด้อยกว่า หากเป็นเช่นนี้ก็หาได้มีความสัมพันธ์อยู่ในนั้นไม่ สภาพการณ์นี้ยังก่อให้เกิดความกลัวแก่นักเรียน ความรู้สึกถูกกดคั้นบีบคั้นและเครียด ฉะนั้นนักเรียน จึงเรียนรู้แต่เยาว์วัย ถึงลักษณะของการอยู่เหนือกว่า เขาถูกกระทำให้รู้สึกเล็กลดต่ำต้อย ตั้งนั้นตลอดชีวิต เขาจะกลายเป็นคน ก้าวร้าวคุกคาม หรือไม่ก็ยอมจำนนหรือโอนอ่อนตาม^{๕๕}

ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนในทัศนะของกฤษณมูรตินั้น มีลักษณะรวมเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างครูกับนักเรียนพร้อมที่จะเรียนรู้ร่วมกัน โดยปราศจากความรู้สึกว่าตนเองเหนือกว่านักเรียน เมื่อความสัมพันธ์เหล่านี้เกิดขึ้นจึงจะเกิดการเรียนรู้ร่วมกันได้

๒.๓.๒ แนวคิดเรื่องนักเรียน

กฤษณมูรติได้ให้ความหมายของนักเรียนไว้ว่า คำว่า “นักเรียน” หมายถึงผู้รับการศึกษา การเรียนรู้และกระทำ การเรียนรู้้นั้นไม่เพียงเรียนจากหนังสือตำรับตำราและจากครูอาจารย์เท่านั้น แต่ศึกษาและเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องตนเองด้วย นี่คือพื้นฐานแห่งการศึกษา หากว่าเธอ

^{๕๔} กฤษณมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษา เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, หน้า ๒๐๕.

^{๕๕} กฤษณมูรติ, ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู, แปลโดย หิ่งห้อย ณ ภูเขา, หน้า ๑๗.

ไม่รู้เกี่ยวกับตัวเอง และบรรจุข้อมูลความรู้ทั้งจักรวาลไว้ภายในจิตใจเธอ เธอก็เพียงยอมรับและ
สืบต่อความไว้ระเบียนที่เป็นอยู่”^{๖๐}

ดังนั้นจึงเชื่อว่า นักเรียนเป็นผู้ศึกษาเรียนรู้วิชาความรู้ต่างๆ และ ผู้ศึกษาค้นหาทำความเข้าใจ
รู้จักตนเอง นักเรียนนั้น จะต้องให้ความร่วมมือกับครูในกระบวนการศึกษาวิชาการ ฝึกฝนทักษะ
ในด้านต่างๆ รวมไปถึงการทำความเข้าใจในตนเอง นักเรียนจะเริ่มสังเกตความถนัดความสามารถและ
ความสนใจของตัวเอง ค้นหาตัวรักที่เรียนและทำสิ่งใด ภายใต้อบรมจากศแห่งความสัมพันธ์และการชี้แนะของ
ครู นักเรียนจะสำรวจความกลัว ความอยาก ทักษะ และปัญหาทางด้านจิตใจของตน เพื่อจะได้เป็นอิสระจาก
การถูกกำหนดเงื่อนไขทางจิตใจ การเรียนรู้ตัวเองช่วยให้นักเรียนเป็นอิสระและพัฒนาจิตใจของตน เป็นบุคคลที่
สมบูรณ์ เพื่อให้การศึกษาที่แท้จริงเกิดขึ้นได้ ผู้ปกครองควรมีส่วนร่วมในการศึกษาเรียนรู้ของ
นักเรียน สนับสนุนการเรียนวิชาการและฝึกฝนทักษะ ผู้ปกครองควรมีความเข้าใจในจุดมุ่งหมาย
ของการศึกษา และสิ่งที่ครูกำลังทำอยู่ ไม่ก่อปัญหาทางใจแก่นักเรียนแต่ร่วมมือกับครูในการ
ส่งเสริมการเรียนรู้ตนเองของนักเรียน

ดังนั้น ครูคือผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้ชี้แนะให้นักเรียนเกิดการเรียน นักเรียนจะร่วมมือ
กับครูในการศึกษาวิชาความรู้และทำความเข้าใจกับตนเอง โดยมีผู้ปกครองคอยให้การสนับสนุน

๒.๓.๓ แนวคิดเรื่องโรงเรียน

กฤษณมูรติกกล่าวถึงโรงเรียนว่า โรงเรียนคือสถานที่ที่มีบรรยากาศโปร่งโล่งอิสระ (A
Place of leisure) เป็นที่ซึ่งทั้งผู้ให้การศึกษาและผู้รับการศึกษาร่วมเรียนรู้ไปด้วยกัน นี่เป็นหลักการ
สำคัญอันเป็นหัวใจของโรงเรียน นั่นคือการเรียนรู้

คำว่า “ความปลอดโปร่งเป็นอิสระ” ในทัศนะของท่านนั้น ไม่ได้หมายถึงการใช้เวลา
ปละกวีเวกอยู่คนเดียว แม้ว่ามันจะจำเป็นด้วยก็ตาม มิได้หมายถึงการนั่งอ่านหนังสือตามลำพังได้ร่วม
ไม้ หรืออ่านหนังสือเล่นอยู่คนเดียวในห้อง ไม่ได้หมายถึงสภาพจิตที่ถูกปลดปล่อยโล่งให้เงียบ
ทั้งมิได้หมายถึงการปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปโดยเปล่าประโยชน์ หรือการใช้เวลาฝันเฟื่องเรื่อย
เปื่อย ดังนั้น คำว่า “ความปลอดโปร่งอิสระ” หมายถึงจิตไม่หมกมุ่นอยู่สิ่งใด ปัญหาใด หรือกับ

^{๖๐} กฤษณมูรติ, ความรู้คือพันธนาการ, แปลโดย หิงห้อย ณ ภูเขา, หน้า ๑๑๕.

ความสนุกสนาน ความเพลิดเพลินทางประสาทสัมผัส ทว่าความปลอดโปร่งหมายถึงจิตมีเวลาไม่จำกัดเพื่อเฝ้าสังเกตสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นรอบๆ ตัว และสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นภายในตน เป็นอิสระที่จะฟังและดูอย่างกระจ่างชัด ความโปร่งโล่งอิสระ หมายถึงอิสรภาพ ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว มักแปลความว่าทำอะไรได้ตามอำเภอใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ประพฤติก่อนอยู่แล้ว ... ความปลอดโปร่งอิสระ หมายถึงจิตที่เจียบ ไร้เจตจำนงและไร้ทิศทางที่มุ่งหมาย ในภาวะโล่งอิสระเช่นนี้เท่านั้นที่จิตสามารถเรียนรู้ได้ ซึ่งไม่เพียงเรียนรู้วิชาวิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์และคณิตศาสตร์เท่านั้น แต่เรียนรู้เกี่ยวกับตนเองด้วย บุคคลสามารถเรียนรู้เกี่ยวกับตนเองได้ในสัมพันธภาพ^{๖๐} และหมายถึงไม่หมกมุ่นวุ่นวายอยู่กับสิ่งที่เราต้องทำ เช่น การหาเลี้ยงชีพ^{๖๑} บรรยากาศของโรงเรียนนั้นเปรียบเสมือนบ้านดังที่กฤษณมูรติกกล่าวว่า บ้านคือสถานที่ที่มีอิสรภาพและที่ความรู้สึกว่ามันคงปลอดภัย เป็นร่มไม้ชายคาเล็กๆ ในโรงเรียนเหล่านี้มีความรู้สึกเช่นนี้ใหม่ นั่นคือในการอยู่ที่นี่ ... โรงเรียนก็จะกลายเป็นที่ที่เป็นบ้านจริง ๆ^{๖๒} นักเรียนจะได้รู้สึกว่าได้รับการดูแลเอาใจใส่ด้วยความระมัดระวัง ได้ให้ความเห็นออกเห็นใจและความรักความอาทร ความใส่ใจในความประพฤติ อาหาร เสื้อผ้าและกิริยามารยาท เพื่อให้เป็นบรรยากาศที่ทั้งครูและนักเรียนจะได้แบ่งบานในคุณความดี และคือสถานที่ที่นักเรียนรู้สึกมีความสุขเป็นที่ตั้ง ไม่ถูกรังแกหรือหวาดกลัวต่อการสอบ ไม่ถูกบีบบังคับให้ทำตามรูปแบบหรือระบบใดๆ โรงเรียนเป็นสถานที่สอนศิลปะแห่งการเรียนรู้ หากว่านักเรียนไม่รู้สึกมีความสุขเขาก็ไม่มีศักยภาพที่จะเรียนรู้ศิลปะนี้^{๖๓}

ดังนั้นบรรยากาศในโรงเรียนเป็นสถานที่ที่ปลอดโปร่งเป็นอิสระ โรงเรียนเปรียบเสมือนบ้านทำให้นักเรียนมีความสุขเป็นที่ตั้ง ไม่เกิดความกลัวในเรื่องต่างๆ เมื่อมีภาวะเหล่านี้ นักเรียนจึงมี ศักยภาพที่จะเรียนรู้ นั่นคือจึงชื่อการเรียนรู้ สามารถเกิดขึ้นได้

โรงเรียนเหล่านี้ควรเป็นอย่างไร ไม่ใช่ดำเนินการเพียงเพื่อความ เป็นความเลิศทางวิชาการเท่านั้น แต่ยังมีอะไรมากมายยิ่งกว่า เขาเหล่านั้นจะต้องเกี่ยวข้องกับการบ่มเพาะให้เกิดความเป็นมนุษย์แท้ ศูนย์กลางการศึกษาเหล่านี้ต้องเอื้อให้ผู้เรียนและผู้สอนเติบโตงอกงามอย่าง

^{๖๐} กฤษณมูรติ, ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู, แปลโดย หิงห้อย ฌ ภูษา, หน้า ๑๗-๑๘.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๖๒} กฤษณมูรติ, ความรู้คือพันธนาการ, แปลโดย หิงห้อย ฌ ภูษา, หน้า ๒๑.

^{๖๓} กฤษณมูรติ, ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู, แปลโดย หิงห้อย ฌ ภูษา, หน้า ๑๗.

เป็นธรรมชาติ ความเจริญงอกงามนั้นเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง^{๖๕} จากข้อความข้างต้นนี้ กฤษณมูรติ กล่าวถึงบทบาทของโรงเรียนไว้ ๒ ประเด็นด้วยกันคือ

๑. โรงเรียนในฐานะเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการต่างๆ

โรงเรียนในฐานะนี้เป็นฐานะที่โรงเรียนในสังคมปัจจุบันทำกันอยู่โดยมาก อันเป็น กระแสหลักโรงเรียนเหล่านี้จะสอนวิชาการต่างไม่ว่าจะเป็น คณิตศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น และฝึกฝนทักษะให้นักเรียนเกิดความชำนาญเพื่อให้นักเรียนนำความรู้ เหล่านั้นไปประกอบอาชีพ ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้ ดังนั้น โรงเรียนจึงต้องจัดบรรยากาศ ให้เหมาะสมกับการเรียนการสอนในแบบนี้

๒. โรงเรียนในฐานะเป็นสถานที่บ่มเพาะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

โรงเรียนในฐานะนี้มีความสำคัญยิ่ง การที่โรงเรียนจะต้องจัดสิ่งแวดล้อมและ บรรยากาศเพื่อบ่มเพาะให้เกิดความเป็นมนุษย์แท้ คือเป็นบุคคลที่รู้จักตัวเอง มีอิสระจากปัญหาของ ชีวิต

มีข้อสังเกตว่าโรงเรียนต้องเป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่ยอมให้สังคม ค่านิยม จารีต ประเพณีมีอิทธิพลเหนือโรงเรียน ซึ่งโรงเรียนแบบนี้เป็นความหวังของสังคมใหม่

๒.๓.๔ แนวคิดเรื่องหลักสูตร

ในทัศนะแนวคิดเรื่องหลักสูตรของกฤษณมูรติพอกล่าวได้เป็นสังเขปว่า หลักสูตร การศึกษาไม่มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ หลักสูตรควรประกอบด้วยวิชา ความรู้สาระต่างๆเป็นจำนวนมาก ไม่มีวิชาบังคับ แต่นักเรียนจะได้รับการสนับสนุนให้เรียนวิชา ต่างๆ ที่จัดขึ้นอย่างรอบด้านในลักษณะของการเรียนสำรวจ เพื่อให้นักเรียนค้นหาความสามารถ ความถนัด และความสนใจที่แท้จริงของตน ทั้งยังช่วยให้นักเรียนมองเห็นภาพรวมและธรรมชาติ ของวิชาความรู้ในสาขาต่าง ๆ อีกด้วย สังเกตว่าการจัดวิชาจำนวนมากเพื่อให้เรียนสำรวจนั้น นักเรียนจะเรียนกว้างแต่ไม่ลึก คือรู้หลายอย่างแต่ไม่ถึงขั้นรู้ลึกซึ้ง เมื่อนักเรียนพบวิชาที่ตนถนัด และสนใจจริงแล้ว จึงจะเรียนเจาะลึกให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ใจรักจริงๆ

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

การร่างหลักสูตรไม่ใช่หน้าที่เฉพาะของนักการศึกษาหรือครูเท่านั้น แต่หลักสูตรจะถูกร่างขึ้นจากการปรึกษาหารือกันระหว่างครูและนักเรียน โรงเรียนแต่ละแห่งอาจมีเนื้อหาวิชาเรียนที่แตกต่างกันได้ โดยจะแปรเปลี่ยนไปตามความสนใจ ความถนัด ความสามารถ ความจำเป็นที่แตกต่างกันของนักเรียนและขอบเขตจำกัดของความรู้ความสามารถที่ครูมีอยู่ ส่วนเด็กเล็กที่ยังไม่สามารถเลือกวิชาเรียนได้ด้วยตนเองนั้น ครูจะคอยช่วยเหลือแนะนำให้เขาค้นหาความสามารถที่เขาอยู่ด้วยการสังเกตและการเอาใจใส่ การร่างหลักสูตรแบบนี้อาจจะเหมาะสำหรับนักเรียนชั้นสูง เช่นระดับมัธยมปลายหรือระดับอุดมศึกษามากกว่านักเรียนชั้นประถม

เพื่อไม่ให้นักเรียนอยู่ในอันตรายของการเน้นแต่การศึกษาที่เป็นเพียงการเรียนรู้แบบสะสมข้อมูลจากตำราเพียงอย่างเดียว หรือฝึกฝนให้เป็นผู้ชำนาญการเฉพาะด้านเท่านั้น ในการเรียนการสอนตามหลักสูตรทั้งนักเรียนและครูจะร่วมกันศึกษาเนื้อหาและทำความเข้าใจเนื้อหาจากมุมมองที่กว้างขวางออกไปด้วย ตัวอย่างเช่น การเรียนวรรณคดีเป็นการสำรวจจุดสถานการณ์ต่างๆ ของมนุษย์ที่ช่วยให้นักเรียนเข้าใจประสบการณ์ที่มนุษย์มีส่วนร่วมมากขึ้นได้ การเรียนภาษาต่างประเทศช่วยให้ผู้เรียนเห็นข้อจำกัดในการคิดของตนซึ่งถูกกำหนดด้วยคำเท่าที่ตนรู้ และยังช่วยให้เข้าใจมุมมองทางวัฒนธรรมของชาติอื่นด้วย การเรียนประวัติศาสตร์อาจเรียนในฐานะเป็นเรื่องราวของมนุษย์ซึ่งเป็นบุคคลในอดีตและยังช่วยสะท้อนให้นักเรียนเห็นตนเองอีกด้วย คณิตศาสตร์เป็นการสืบสาวในเรื่องระเบียบและยังใช้เป็นเครื่องมือสำหรับพัฒนาการคิดอย่างมีหลักการและเหตุผล วิทยาศาสตร์เป็นตัวแทนของการเข้าใจโลกทางกายภาพอย่างมีระบบและการเข้าใจความสัมพันธ์โลกทางกายภาพกับมนุษย์เราแต่ละคน ทั้งยังเป็นวิธีพัฒนาการคิดเชิงวิเคราะห์ด้วย ศิลปะ ดนตรี การละคร การเต้นรำ และการแกะสลัก สามารถเห็นการสืบสวนลงไปในธรรมชาติของความละเอียดอ่อน ความงามและการสื่อสารการแสดงออกก็พาต่างๆ และกิจกรรมที่ต้องออกกำลังกายในการดูแลบำรุงรักษา สถานที่ของโรงเรียนก็มีความสำคัญในการเรียนรู้เรื่องราวความรับผิดชอบเกี่ยวกับร่างกายและสิ่งแวดล้อมของนักเรียน

ดังนั้น หลักสูตรการศึกษาจึงไม่มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านหนึ่งโดยเฉพาะหลักสูตรประกอบด้วยวิชาความรู้สาขาต่างๆจะมีการทำความเข้าใจเนื้อหาวิชาจากมุมมองที่กว้างเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของวิชาที่เรียนกับชีวิต

๒.๓.๕ แนวคิดเรื่องสมาธิ กับ การศึกษา

ในแนวคิดเรื่องสมาธินั้น ได้กล่าวความหมายของคำว่า สมาธิ เอาไว้โดยสังเขปในเรื่องแนวคิดเชิงจิตวิทยา

เมื่อกล่าวถึงสมาธิในทัศนะของกฤษณมูรตินั้น เป็นการทำสมาธิที่แตกต่างจากสมาธิที่มีพื้นฐานจากการทำสมาธิโดยทั่วไปอันมีการควบคุมความคิด(จิต) ให้จดจ่อกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นหลัก ซึ่งเขาให้เหตุผลว่า “ระบบการทำสมาธินั้นถูกสร้างขึ้นมาจากความคิด และความคิดถูกจำกัด ฉะนั้นสมาธิที่ถูกความคิดประดิษฐ์สร้างขึ้นย่อมถูกจำกัดเช่นกัน”^{๖๖} การควบคุมความคิดจึงไม่ใช่สมาธิ

กฤษณมูรติได้ให้ความหมายว่า “สมาธิ คือ ความใส่ใจ (attention) อย่างสมบูรณ์ในการเฝ้าสังเกตกับทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นจริงในกระบวนการทำงานของความคิด (แม้ความไม่ใส่ใจจะเกิดขึ้นก็รู้ถึงความเคลื่อนไหวนั้น) เป็นความรู้ตัวทั่วโดยไม่การเลือก (choiceless awareness) ไม่มีการแบ่งแยก ไม่วิพากษ์วิจารณ์ ไม่ปฏิเสธหรือยอมรับใดๆ หรือเจตจำนงที่จะบรรลุถึงสภาวะใดๆ เป็นการเฝ้าสังเกต (observation) ความเป็นไปของความคิดที่ทำงานอยู่เท่านั้น โดยไม่ใช่ความพยายามที่จะไปหยุดความคิด และการเฝ้าดูอย่างไม่ละเลิก ใส่ใจที่จะรู้ตัวว่าความรู้เกิดขึ้น เป็นการเห็นปฏิบัติการของความรู้สึก ความคิดทั้งหมด หรือเรียนรู้ติดตามอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้ ก่อให้เกิดการเห็นความจริงในธรรมชาติ การทำงานของความคิดอย่างถ่องแท้ จิตใจจะเงียบสงบ เป็นอิสระจากความขัดแย้งที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น ความเงียบสงบนี้ไม่ใช่ความนิ่งแบบถูกสะกดไว้ กฤษณมูรติกล่าวไว้ว่า

สมาธิเป็นการรู้เท่าทันต่อทุกๆ ความคิด ทุกๆ ความรู้สึกที่เกิดขึ้น เพียงแต่เฝ้าดูมันและเคลื่อนไหวไปกับมันเท่านั้น ในการเฝ้าดูคุณจะเริ่มเข้าใจการเรียนรู้เช่นนี้เองความเงียบจะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง สมาธิต้องการจิตที่ว่างไว้อย่างน่าอัศจรรย์ สมาธิเป็นการเข้าใจชีวิตอย่างครบถ้วน

ดังนั้น สมาธิซึ่งก็คือการใส่ใจในทุกอย่างของชีวิต ทั้งความสุข ความทุกข์ ความรัก รวมถึงความงามของโลก ฯลฯ โดยปราศจากความคิดที่แบ่งแยก ยอมรับ ปฏิเสธ หรือทำตามสมาธิเป็นการคลี่คลายออกมาของจิตและสภาพรับรู้จากสมาธินั้นเป็นการเห็นที่ไม่มีข้อจำกัด ไม่มีภูมิหลัง

กฤษณมูรติอยากให้เราใช้ที่เป็นสมาธินี้ในการเรียนรู้ที่เป็นการเฝ้าสังเกตด้วยความใส่ใจนี้ เมื่อเกิดการเรียนรู้แบบนี้ จึงจะได้ชื่อว่า เป็นการเรียนรู้ที่ไม่เป็นการสะสมข้อมูล เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เข้าใจชีวิตทั้งหมด

^{๖๖} Krishnamurti, J, *The Network of Thought*, p.75.

๒.๔ กระบวนการจัดการศึกษา

กระบวนการจัดการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรตินั้นไม่ได้กำหนดรูปเอาไว้แน่นอนตายตัว แต่ก็เปิดโอกาสให้ครูได้แสวงหาและจัดหาวิธีต่างๆ ขึ้นมาเอง แต่มีข้อสังเกตว่าการจัดการศึกษา มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. กระบวนการเรียนที่เป็นเรียนแบบสะสมข้อมูล

กระบวนการเรียนในลักษณะนี้เป็นกระบวนการเรียนที่โรงเรียนโดยทั่วไปทำกันอยู่ในปัจจุบันอันเป็นการเรียนจากครู หนังสือ ท่องจำหรือไม่กี่ฝึกฝนทักษะอันเกิดความเข้าใจ และเก็บสะสมไว้เป็นความรู้ที่อยู่ในความทรงจำ กระบวนการเรียนในลักษณะนี้ที่กฤษณมูรติ โดยส่วนตัวเขาทำให้ก่อปัญหาอยู่ในสังคมปัจจุบัน

๒. กระบวนการเรียนที่เป็นเรียนแบบไม่สะสมข้อมูล

กระบวนการเรียนในลักษณะนี้ เป็นกระบวนการเรียนที่เป็นการเฝ้าสังเกตที่กฤษณมูรติ หมายถึง สมานธิ คือ การใส่ใจต่อความคิด ความรู้สึกภายในตนอันนำไปสู่การเข้าใจชีวิตและตนเอง อันเป็นกระบวนการเรียนที่ไม่เป็นการสะสมข้อมูลความรู้

๒.๕ แนวคิดเชิงปฏิรูปการศึกษา

กฤษณมูรติ มองเห็นถึงปัญหาทางการศึกษาในสังคมปัจจุบันว่าล้มเหลวเน้นความสามารถเฉพาะทาง สะสมข้อมูลทางวิชาการยึดมั่นอุดมคติทางการศึกษา ปราศจากการเข้าใจสิ่งที่เป็นอยู่จริง หนีจากสิ่งที่เป็นอยู่จริง ก่อให้เกิดความหวาดกลัว จิตเฉื่อย ขอมรับ และเห็นแก่ตัวอย่างรุนแรง นำมาซึ่งปัญหามากมายในสังคมปัจจุบัน ดังนั้นจึงเป็นประเด็นศึกษาต่อไปว่ากฤษณมูรติมีแนวคิดเชิงปฏิรูปการศึกษาอย่างไรบ้าง

จากการศึกษาปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติท่านมองว่าการศึกษาเป็นการเรียนรู้ทั้งหมดของชีวิตก่อให้เกิดปัญญาเป็นปัญญาที่ทำให้เกิดระเบียบ แต่ไม่ใช่วินัย เพราะวินัยนั้นหมายถึงการบังคับในรูปแบบต่างๆ ให้คนต้องทำตามซึ่งทำให้เกิดความกลัว และความขัดแย้งนั้นคือปัญหานั้นเอง เขาเห็นว่าการศึกษาที่ถูกต้อง เป็นการศึกษาในตัวตนอย่างที่กล่าวว่า “การศึกษาที่ถูกต้องหมายถึง การตื่นตัวของปัญญา ปัญญาที่นำมาซึ่งความมีระเบียบไม่ใช่วินัย การศึกษาที่ถูกต้องหมายถึง ความรู้ในตัวตน การได้รับการศึกษาที่ถูกต้องนั้น เธอต้องเข้าใจตัวเอง เธอต้อง

เรียนรู้ตัวเองไปเรื่อยๆ เมื่อใดที่เธอหยุดการเรียนรู้ ชีวิตเริ่มนำเกลียดและ โศกเศร้า ปราศจากความดีงามและความรักยอมไม่มีการศึกษาที่ถูกต้อง^{๖๓} การเรียนรู้ตัวเองนั้น กฤษณมูรติได้ให้หมายความว่าการเข้าใจและเข้าใจนั้นก็คือการใส่ใจโดยไม่มีทางเลือก การเรียนรู้ยังหมายถึงการรับรู้ที่ไม่ใช่สำนึกแห่งตัวซึ่งก็คือ เกี่ยวพันกันขบวนการทางความคิด ประสบการณ์ การเรียนรู้ยังหมายถึงการดูแลและการเห็น โดยปราศจากความจดจำ อย่างที่กฤษณมูรติ ได้กล่าวไว้ว่า “การเรียนรู้ คือการเข้าใจ การเข้าใจคือ การใส่ใจ (สมาธิ) โดยไม่มีทางเลือก การเรียนรู้สำหรับเขา หมายถึง การรับรู้ที่ไม่ใช่สำนึกแห่งตัวตน ซึ่งหมายถึง การปราศจากการรบกวนของความคิด ปราศจากกระบวนการของความคิดอคตุมคติ ปราศจากความเชื่อ และปราศจากความจำเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้น การเรียนรู้คือการมองและการเห็น โดยปราศจากการระลึกได้จำได้^{๖๔} เป็นการปฏิเสธไม่ยอมรับอิทธิพลครอบงำทุกชนิด ทุกระดับ

กฤษณมูรติ ยังกล่าวถึงการเรียนรู้ ๒ ชนิดที่เป็นอยู่ที่นี่ว่า หนึ่งคือการจดจำอะไรที่ถูกสอนและสังเกตที่ผ่านจากความจดจำซึ่งพวกเราเรียกว่า การเรียนรู้อีกประเภทหนึ่งคือ การสังเกตที่ไม่สะสมมันในฐานะของความจำ^{๖๕} จะเห็นได้ว่า การเรียนรู้เป็นการสังเกตที่ไม่สะสมเป็นความจำเป็นการเรียนรู้ที่เขาเสนอต่างจากการเรียนรู้ที่จดจำและผ่านความจำไปสังเกต การเรียนรู้ตัวเองจึงเป็นการเรียนรู้ที่สังเกต ไม่สะสมเป็นความจำ ซึ่งก็คือการใส่ใจโดยไม่มีทางเลือกใดๆ และการใส่ใจต่อตัวเองโดยไม่มีแรงจูงใจ ไม่มีจุดจบจากขณะหนึ่งไปสู่ขณะหนึ่ง ก็เป็นความรู้ในตัวตนนั่นเอง ดังได้เคยกล่าวไว้แล้วในเรื่องสมาธิกับการศึกษา ฉะนั้นการศึกษาที่ถูกต้องเป็นการเรียนรู้ในตัวตนเป็นความรู้ในตัวตนเป็นปัญญา ก็เป็นการใส่ใจโดยไม่มีทางเลือกใดๆ เป็นความเข้าใจ

กฤษณมูรติมิได้ ปฏิเสธ การศึกษาทางด้านวิชาการเลยทีเดียว ไม่ได้ให้ความสำคัญด้านวิชาการอย่างเดียวนั่น ยังต้องสนใจช่วยมนุษย์ให้ได้พบกับกระบวนการทั้งหมดของชีวิต เขากล่าวว่า “นอกจากจะให้ข้อมูลและฝึกความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ที่สำคัญกว่าสิ่งใดก็คือการศึกษาคควรส่งเสริมให้ผู้ศึกษามองชีวิตอย่างเป็นเอกภาพ...ดำเนินชีวิตให้กลมกลืนเป็นเอกภาพ”^{๖๖}

^{๖๓} กฤษณมูรติ, สาระสำคัญของชีวิต, หน้า ๑๖๗.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๘.

^{๖๕} Krishnamurti, J ,The Wholes of life, P 202.

^{๖๖} กฤษณมูรติ, การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต, หน้า ๖๕-๖๖.

นอกจากนี้ ท่านยังเน้นถึงผู้ที่สอน ต้องมีความสำนึกในความต้องสิ่งที่ดี...คืออย่างไร ดังท่านกล่าวว่า ถ้าเราจำต้องสอนเด็กหนุ่มสาว ในตัวเราเองต้องสำนึกในความต้องสิ่งที่ดี ความดีไม่ใช่ อุดมคติ ความดีต้องเป็นทั้งหมด มีความเต็มเปี่ยมปราศจากความกลัว ไม่สับสนสิ่งเหล่านี้ ไม่ใช่อุดมคติ มันเป็นข้อเท็จจริง เราจะอยู่กับข้อเท็จจริง และทำให้เกิดคนดีด้วยวิถีทางการศึกษาได้หรือไม่...

จะเห็นได้ว่า ทักษะเกี่ยวกับข้อเท็จจริงไม่ใช่อุดมคติ ทักษะทั้งหมดเต็มเปี่ยม ซึ่งเขานำมาเชื่อมโยงกับความดีที่การศึกษาควรทำให้เกิด และผู้สอนควรสำนึกก่อนด้วย โดยยกย่องนำ อุดมคติมาเกี่ยวกับการศึกษา เพราะอุดมคติเป็นอุปสรรคกีดขวาง หน้าที่ของการศึกษาคือ สร้างมนุษย์ซึ่งมีความสมบูรณ์และมีสติปัญญา^{๑๑} บทบาทของการศึกษาก็คือ การสร้างคุณค่าใหม่ขึ้นมา ไม่ใช่ทำเพียงปลูกฝังคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้วลงไป ในใจของนักเรียน ซึ่งเป็นเพียงการกำหนดเงื่อนไขให้กับเด็กเท่านั้น โดยไม่ได้ปลูกเร้าให้เด็กเกิดสติปัญญาแต่อย่างใด

การทำความเข้าใจเด็กตามที่เขาเป็นอยู่จริง ไม่ใช่สิ่งที่เขาควรจะเป็น ถ้าหากผมต้องการทำความเข้าใจเด็กคนหนึ่ง ผมต้องไม่มีอุดมคติอยู่แล้วว่าเด็กคนนั้นควรเป็นอะไร การทำความเข้าใจเด็ก ผมต้องเรียนรู้เด็กตามที่เขาเป็นอยู่จริง แต่การใส่เด็กไปในกรอบของอุดมคติคือการบีบให้เด็กทำตามรูปแบบใดๆรูปแบบหนึ่ง ไม่ว่าจะเหมาะสมกับเด็กหรือไม่ก็ตามที และผลที่เกิดขึ้นคือเด็กจะอยู่ในภาวะขัดแย้งกับอุดมคตินั้นตลอดไป หรือไม่ก็ทำตนให้เป็นไปตามอุดมคติจนไม่เป็นผู้เป็นคน และทำตนอย่างเครื่องจักรกล ไม่มีสติปัญญาแต่อย่างใด จะเห็นได้ว่า การสอนให้เด็กมีสติปัญญานั้นมิใช่การเอารูปแบบ หรืออุดมคติใดๆมาเข้าใจเด็ก มากำหนดให้เด็กทำตาม ซึ่งจะ让孩子เกิดขัดแย้งหรือไม่ก็ยอมตาม จิตเฉื่อยชา คล้ายเครื่องจักร

หน้าที่ของนักการศึกษาคือ การช่วยเด็กเหล่านี้ให้หลุดพ้นจากรูปแบบซึ่งก็คือ การเป็นอิสระจากการไฟ่สะสม และเสาะแสวงหาอำนาจ^{๑๒} การศึกษาที่ถูกต้องยังรวมถึงการเพาะเสรีภาพ และสติปัญญาซึ่งไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยการบังคับในรูปแบบใดๆ เพราะมันจะทำให้เกิดความกลัว^{๑๓} รูปแบบก็คือสิ่งที่กำหนดสิ่งที่เป็นอย่างอยู่ สำหรับการเรียนรู้สิ่งที่เป็นอยู่จะถูกปฏิเสธไปเมื่อมีรูปแบบของอะไรดี และอะไรเลวเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้วย ฉะนั้นการเป็นอิสระจากรูปแบบต่างๆจึงมีความจำเป็น

^{๑๑} กฤษณมูรติ, สาระสำคัญของชีวิต, หน้า ๕.

^{๑๒} กฤษณมูรติ, สัจจะแห่งชีวิต, หน้า ๒๔.

^{๑๓} กฤษณมูรติ, สาระสำคัญของชีวิต, หน้า ๓๖.

จุดประสงค์ ของการศึกษาก็คือปลูกฝังความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ไม่เพียงแต่ระหว่าง ปังเจกบุคคลด้วยกันเท่านั้น แต่ระหว่างปังเจกบุคคลกับสังคมด้วย และนั่นก็คือ เหตุที่ว่าทำไม เนื้อหาของการศึกษา จึงควรจะช่วยให้อังเจกบุคคลเข้าใจขบวนการทางจิตใจของตนเองก่อนอื่น^{๑๔}

ระบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาหรือการเมือง จะไม่ถูกเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งไม่มีสาเหตุ แต่มันจะเปลี่ยนเมื่อเราเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงที่ตัวเรา ปังเจกบุคคลมีความสำคัญมากที่สุด ไม่ใช่ทั้งระบบ ทรายใดปังเจกบุคคลยังไม่เข้าใจตนเองอย่างถ่องแท้ ก็จะไม่มีระบบไหนๆ ไม่ว่าจะ เป็นฝ่ายซ้ายหรือขวา สามารถนำความเป็นระเบียบและสันติสุขมาสู่โลกได้^{๑๕}

จากข้อความข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาหรือสังคมจะต้อง เริ่มต้นที่ปังเจกบุคคลก่อน คือ การเข้าใจจิตใจตนเองอย่างถ่องแท้ก่อน การเข้าใจตนเองอย่างนี้เป็น สติปัญญานั้นเอง มีข้อนำสังเกตเกี่ยวกับการใช้ถ้อยคำบางตอนของเขา กล่าวคือ

การศึกษาที่ถูกต้องเกิดขึ้นจากการฝึกอบรมเรื่องความรู้สึกละเอียดอ่อนการมีความรู้สึก ละเอียดอ่อนคือความรู้สึกถึงความรัก มันเป็นการรับรู้ถึงความงาม ความน่าเกลียด และการ ฝึกอบรม^{๑๖} คำว่า ปลูกฝัง เป็นคำที่ไม่ได้ดีนัก แต่เนื่องจากเราได้ใช้มันมาแล้ว เราก็ใช้มันต่อไป ความรู้สึกละเอียดอ่อนไม่ใช่สิ่งที่จะฝึกอบรม ซึ่งเราบอกว่า ความละเอียดอ่อนไม่ใช่สิ่งที่จะ ฝึกอบรมกันได้ มันไม่ดีเลยกับการแคบอกรเด็กให้สังเกตดูธรรมชาติ หรือ อ่านกวี และสิ่งทั้งหมด เหล่านี้ แต่ถ้าตัวของคุณเองมีความรู้สึกละเอียดอ่อนต่อความงาม และความน่าเกลียด ถ้าในตัวคุณเองมีความอ่อนโยน ความรัก คุณไม่คิดหรือว่า คุณจะสามรถช่วยให้เด็กนักเรียนของคุณมีความรักได้^{๑๗}

ในการปลูกฝังความรักความละเอียดอ่อนแก่นักเรียนนั้น ตัวเราเองต้องมีความ ละเอียดอ่อนด้วย ไม่ใช่เพียงแคบอกรให้ดู สังเกตอย่างเดียว ต่อสิ่งที่เราปลูกฝัง ซึ่งเราบอกว่า ความ ละเอียดอ่อนฝึกกันไม่ได้ ซึ่งดูเหมือนขัดกัน แต่ความจริงเขาใช้ในแง่การปลูกหรือการฝึกอบรม ไม่ใช่สั่งให้เด็กดู และตัวเองต้องมีความรู้เรื่องความละเอียดอ่อนด้วย

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๑๖} กฤษณมูรติ, สัจจะแห่งชีวิต, หน้า ๒๑.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

การศึกษาที่ถูกต้อนั้นเป็นการตื่นของปัญญา เมื่อมีปัญญาทำให้เกิดความเป็นระเบียบ
 ขึ้น การตื่นทางปัญญานี้ต้องเข้าใจตนเอง เอาใจใส่โดยการไม่มีการเลือกใดๆ ไม่มีการวิจารณ์ อคติ
 เป็นการรู้ในตัวเอง ซึ่งปัญญานี้จะทำให้มีความเปลี่ยนแปลง ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้

สรุป

จากการศึกษาพบว่า กฤษณมูรติได้ให้ความหมายของการศึกษาคือการเรียนรู้
 กระบวนการทั้งหมดของชีวิต ให้เกิดความเป็นเอกภาพ พัฒนาจิตใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
 ก่อให้เกิดอิสรภาพและมีสติปัญญา พัฒนาชีวิตของบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และสามารถ
 จำแนกจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้น มี ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ ๑. การศึกษาเพื่อได้รับความรู้ใน
 สาขาต่างก่อก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี ๒. การศึกษาเพื่อให้เกิดการ
 เปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลที่สะสมความรู้และไม่ใช้บุคคลสำรวจ
 ชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นทั้งสองสิ่งอยู่ด้วยกัน คือรู้จักตัวเอง จึงมีความอิสระอย่างแท้จริง

จากการศึกษาองค์ประกอบของการศึกษาในทัศนะกฤษณมูรติทำให้พบว่า ครูนั้นเป็น
 บุคคลสำคัญที่สุดในโรงเรียน เพราะสวัสดิภาพของมนุษย์ในอนาคตขึ้นอยู่กับครู กฤษณมูรติให้
 ความสำคัญกับครูมาก บทบาทหน้าที่ของครูมี ๒ ประเด็นคือ ๑. ครูในฐานะเป็นผู้สั่งสอนให้
 ความรู้ในวิชาต่างๆ ครูจะต้องมีความรู้ให้คำแนะนำแก่นักเรียน ๒. ครูในฐานะเป็นผู้ชี้แนะให้เป็น
 มนุษย์ที่สมบูรณ์ จะต้องชี้แนะให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาตัวเองให้เป็นมนุษย์ที่
 สมบูรณ์ให้ได้ คุณสมบัติของครูนั้นต้องเป็นผู้รู้จักตนเอง มีจิตใจละเอียดอ่อน ช่างสังเกตและเข้าใจ
 ความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่น ครูต้องเป็นผู้มีจิตใจที่สมบูรณ์ปราศจากความกลัวและไม่ใช้
 อำนาจบังคับ ยกตนว่าอยู่เหนือกว่า ครูและนักเรียนจึงสามารถมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน พร้อมทั้ง
 จะเรียนรู้ไปพร้อมกันได้ นักเรียนต้องเป็นผู้ศึกษาเรียนรู้วิชาความรู้ต่างๆและ ค้นหาความรู้จัก
 ตนเอง นักเรียนนั้น จะต้องให้ความร่วมมือกับครูในกระบวนการศึกษาวิชาการ ฝึกฝนทักษะใน
 ด้านต่างๆพร้อมไปกับการทำความเข้าใจในตนเอง โรงเรียนต้องเป็นสถานที่ที่มีบรรยากาศโปร่งโล่ง
 อิสระ(A Place of leisure) หมายถึงจิตใจไม่หมกมุ่นอยู่สิ่งใด ปัญหาใด หรือกับความสนุกสนาน
 ความเพลิดเพลินทางประสาทสัมผัส ทว่าความปลอดภัยโปร่งหมายถึงจิตมีเวลาไม่จำกัดเพื่อเฝ้า
 สังเกตสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นรอบๆ ตัว และสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นภายในตน เป็นอิสระที่จะฟัง และดูอย่าง

กระจ่างชัด ไม่หมกมุ่นวุ่นวายอยู่กับสิ่งที่เราต้องทำ เช่น การหาเลี้ยงชีพ และบรรยากาศของโรงเรียนนั้นเปรียบเสมือนบ้าน เป็นสถานที่ที่มีอิสรภาพและมีความรู้สึกว่ามันคงปลอดภัย ไม่เกิดความกลัวในเรื่องต่างๆ นักเรียนจะได้รู้สึกว่าได้รับการดูแลเอาใจใส่ด้วยความระมัดระวัง ได้ให้ความเห็นออกเห็นใจและความรักความอาทร ความใส่ใจในความประพฤติ อาหาร เสื้อผ้าและกีฬามารยาท เพื่อให้เป็นบรรยากาศที่ทั้งครูและนักเรียนจะได้เบ่งบานในคุณความดี ไม่ถูกรังแกหรือหวาดกลัวต่อการสอบ ไม่ถูกบีบบังคับให้ทำตามรูปแบบหรือระบบใด ๆ และมีบทบาท ๒ ประการ คือ ๑. โรงเรียนในฐานะเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการต่างๆ ๒. โรงเรียนในฐานะเป็นสถานที่บ่มเพาะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และโรงเรียนตั้งเป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคมใหม่

แนวคิดเรื่องหลักสูตรนั้นกฤษณมูรติกกล่าวว่า หลักสูตรการศึกษาไม่มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่ง โดยเฉพาะหลักสูตรควรประกอบด้วยวิชาความรู้สาระต่างๆเป็นจำนวนมาก ไม่มีวิชาบังคับ แต่นักเรียนจะได้รับการสนับสนุนให้เรียนวิชาต่างๆ ที่จัดขึ้นอย่างรอบด้านในลักษณะของการเรียนสำรวจกระบวนการจัดการจัดการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรตินั้นไม่ได้กำหนดรูปเอาไว้แน่นอนตายตัว แต่ก็เปิดโอกาสให้ครูได้แสวงหาและจัดหาวิธีต่างๆ ขึ้นมาเอง

บทที่ ๓

ปรัชญาการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

๓.๑ ประวัติ และ แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ

๓.๑.๑ ประวัติ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) หรือที่รู้จักกันดีทั่วไปในนามปากกา "ป.อ.ปยุตฺโต" เกิด วันพฤหัสบดีที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑ ณ บ้านใกล้ริมฝั่งแม่น้ำสุพรรณบุรี (แม่น้ำท่าจีน) ฝั่งตะวันออก บริเวณตลาดศรีประจันต์ อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี นามเดิมว่า ประยูร อารยางกูร เป็นบุตรคนที่ ๕ จากบุตรเก้าคนของนายสำราญ และนางซุนที อารยางกูร ทางครอบครัวประกอบกิจการค้าขายผ้าแพร ผ้าไหม ขายของชำ และโรงสีไฟ

เมื่ออายุได้ ๖ ขวบเข้าเรียนชั้นอนุบาลในโรงเรียนอนุบาลครูเจดีย์ที่ตลาดศรีประจันต์ จบชั้นประถมศึกษาจากโรงเรียนประชาบาลชัยศรีประชาราชบุรี จากนั้นบิดาได้พาเข้ากรุงเทพฯ เพื่อเรียนต่อระดับมัธยมที่โรงเรียนวัดปทุมคงคา โดยพักอยู่ที่วัดพระพิเรนทร์ เด็กชายประยูรเป็นเด็กเรียนเก่ง จึงได้รับทุนเรียนดีจากกระทรวงศึกษาธิการจนถึงมัธยมศึกษาตอนต้น และมีความใส่ใจในการเรียนมาก ช่วงเวลาปิดเทอมกลับมาอยู่ที่บ้าน ก็สามารถสอนภาษาอังกฤษแก่น้องๆ ได้

เนื่องจากเป็นเด็กสุขภาพไม่ใคร่ดีตั้งแต่เล็กจนโต จากคำบอกเล่าของญาติพี่น้องและคนใกล้ชิดกล่าวว่า วยเขี้ยวของท่านจะควบคู่ไปกับการเจ็บป่วยเรื่อยมา เป็นเกือบทุกโรค เป็นต้นว่า หัวใจรั่ว ท้องเสีย ท้องอืด ต้องผ่าตัดถึงสองครั้ง หูเป็นน้ำหนวกอักเสบเข้าไปในกระดูกพจนถึงโพรงศีรษะ เพื่ออากาศ โรคปอด นิ้วในโต หลอดลมอักเสบ กล้ามเนื้อแขนอักเสบ ไวรัสเข้าตา สายเสียงอักเสบ เส้นเลือดไปเลี้ยงสมองข้างซ้ายเล็กน้อย เป็นต้น จากสุขภาพที่ไม่แข็งแรงเช่นนี้ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาเล่าเรียนตามปกติ หลังจากจบมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ทางบ้านจึงสนับสนุนให้ท่านได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดบ้านกร่าง ตำบลศรีประจันต์ ซึ่งอยู่ใกล้กับบ้าน เพราะเล็งเห็นว่า การอยู่ในเพศบรรพชิตจะเอื้ออำนวยต่อการศึกษาได้มากกว่า เพราะไม่ต้องยุ่งยากเดินทางไปโรงเรียน และยังสามารถศึกษาเล่าเรียนอยู่ที่วัดได้ เมื่อบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ท่านได้เริ่มเล่าเรียนทางพระปริยัติธรรม จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ก็เดินทางเข้ากรุงเทพฯ มาจำพรรษาที่ วัดพระพิเรนทร์ สอบได้นักธรรมเอก และเปรียญธรรม ๕ ประโยค ขณะยังเป็นสามเณร จึงได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ รับเป็นนาคหลวง โดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็น พระอุปัชฌาย์ ศึกษาจนกระทั่งได้รับปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ ๑ จาก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

หลังจากสอบชุดวิชาครู พ.ม. ได้ ก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นรองเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และดำรงตำแหน่งติดต่อกันมาถึง ๑๐ ปี มีบทบาททางด้านการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของ

คณะสงฆ์ โดยพยายามเชื่อมโยงความรู้ทางธรรมให้เข้ากับปัญหาสังคมร่วมสมัย ในทางด้านการบริหารเคหะ ดำรงตำแหน่งรองเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๖ และลาออกจากตำแหน่งบริหารหลังจากนั้นในสามปีต่อมา โดยทุ่มเทเวลาและกำลังกายให้กับงานด้านวิชาการ ตีพิมพ์ผลงานเป็นหนังสือและบทความออกมามากมายแพร่หลาย ทั้งร่วมเสวนาและสัมมนาทางวิชาการ กับนักวิชาการและปัญญาชนร่วมสมัยอย่างสม่ำเสมอ หนังสือพุทธธรรม ได้รับการยกย่องว่าเป็นเพชรน้ำเอกของวงการพุทธศาสนา ได้รับคุณฉันทิตตจิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยทั้งในประเทศและต่างประเทศกว่า ๑๐ แห่ง และได้รับรางวัล "การศึกษาเพื่อสันติภาพ" จากยูเนสโก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ซึ่งท่านได้มอบเงินรางวัลทั้งหมดให้แก่กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อจัดตั้งกองทุนการศึกษาพระธรรมปิฎกเพื่อสันติภาพ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้รับเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นตามลำดับ เป็นพระเทพเวที พระธรรมปิฎก และพระพรหมคุณาภรณ์ ซึ่งเป็นสมณศักดิ์ที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน

ปัจจุบันพระพรหมคุณาภรณ์เป็นเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ตำบลบางกระทึก อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม และดูแลสำนักสงฆ์สายใจธรรม บนเทือกเขาสำโรงดงยาง ตำบลหนองแห่น อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

๓.๑.๒ แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ

ประเด็นในเรื่องแนวคิดพื้นฐานของพระพรหมคุณาภรณ์นี้ จะพิจารณาในประเด็นเกี่ยวกับแนวคิดเชิงอภิปรัชญา แนวคิดเชิงญาณวิทยา และแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ ตามลำดับไป

พระพรหมคุณาภรณ์เป็นพระภิกษุในทางพระพุทธศาสนา หลักแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ ท่านนำมาเสนอนั้น มาจากการศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นพื้นฐานทางความคิดของท่านจึงมีหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ

ก. แนวคิดเชิงอภิปรัชญา

พระพรหมคุณาภรณ์ได้นำเสนอทัศนะในเรื่องความเป็นจริง ไว้ว่า “สัจธรรม” ก็คือ ความจริง ความแท้ ภาวะที่เป็นอย่างนั้น หรือภาวะที่เป็นของมันอย่างนั้น นี้เรียกว่า “สัจธรรม”^๑

ในทัศนะแนวเรื่องความจริงนั้นพระพรหมคุณาภรณ์ได้เสนอเรื่องความจริงว่า สัจธรรม อันเป็นคำสากลที่สามารถครอบคลุมสิ่งต่าง ๆ เอาไว้แม้ว่าจะมีการอธิบายขยายความเรื่องความจริงออกมามากมาย

^๑ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), การศึกษาสากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, รวบรวมจัดพิมพ์ โดย โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๒๘๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้กล่าวถึง ความจริง (สังฆธรรม) ไว้เป็น ๒ นัย คือ กฎของธรรมชาติ และกฎเกณฑ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ

๑. **กฎของธรรมชาติ** ตามที่ปรากฏในพจนานุกรมศัพท์ปรัชญาฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า “กฎที่ครอบคลุมจักรวาล ซึ่งมนุษย์ไม่ได้สร้างขึ้น แต่มีอยู่เองตามกฎธรรมชาติ”^๒

คำว่า “กฎที่ครอบคลุมจักรวาล” จึงน่าจะหมายถึงว่า มันเป็นกฎที่สากล ความจริงหรือสังฆธรรมก็คือ กฎสากลที่ครอบคลุมทุกอย่างในโลกและจักรวาล ทุกอย่างอยู่ภายใต้และเป็นไปตามกฎของธรรมชาตินี้

กฎธรรมชาติในพุทธปรัชญา หมายถึง อิทัปปัจจยตา หรือปฏิจสมุปบาท และไตรลักษณ์ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา กฎนี้แสดงให้เห็นว่า สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นโดยอาศัยกันและกันในลักษณะของเหตุและผล มิได้เกิดขึ้นมาโดยอำนาจเหนือธรรมชาติใดๆ พุทธปรัชญามีทัศนะเช่นนี้จึงก่อให้เกิดความแตกต่างในเรื่องความจริง หรือสังฆธรรมอย่างเด่นชัดกับลัทธิอื่น ๆ โดยเฉพาะศาสนาที่เป็นประเภทเทวนิยม กฎของธรรมชาตินี้เป็นกฎที่ตายตัว มีอยู่ ปรากฏอยู่ตามธรรมดา ไม่มีผู้สร้าง ประชงแต่ง หรือบันดาลให้เป็นไป เป็นความจริง ที่มีภาวะของมันเป็นเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

พระตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติอื่นนั้น คือ ชัมมฉลิต ชัมมนิยาม อิทัปปัจจย ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ทั่วถึงซึ่งชาติอื่นนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติแต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร ภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ ความไม่เป็นอย่างอื่น มูลเหตุอันแน่นอนในชาติอื่นนั้น ดังพรรณนามาจะนี่แล เราเรียกว่า ปฏิจสมุปบาท^๓

กฎของธรรมชาตินี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมชาติ คือ ภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดาเป็นธรรมฉลิต คือ ภาวะที่ตั้งอยู่โดยธรรมดา เป็นธรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล...^๔

หลักธรรมใหญ่ ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ ก็คือไตรลักษณ์ และปฏิจสมุปบาท ตามความหมายแล้ว ๒ หมวดนี้เป็นกฎเดียวกัน เพียงแต่นำมาแสดงคนละแง่หรือคนละแนวเท่านั้น

ไตรลักษณ์ หรือ สามัญญลักษณะ คือ ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารธรรมทั้งปวง ในส่วนนี้มุ่งเน้นลักษณะของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งปรากฏให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น เพราะอาศัยเหตุปัจจัยตาม

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๓๒, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้งดิง กรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๗๕

^๓ ส. นี. (บาลี) ๑๖/๒๐/๒๖.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงของขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๖๗.

กฎปฏิจสุมุปปาท สำหรับไตรลักษณ์นั้นมีพุทธพจน์แสดงเอาไว้พอสรุปใจความได้ว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ชาติ (หลักความจริง) นั้น ยังคงมีอยู่เป็นธรรมวิฤติ เป็นธรรม นิยามว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^๕

หลักปฏิจสุมุปปาท หมายถึง การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย เพราะอาศัยกัน หรือ การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันจึงเกิดขึ้น ในส่วนนี้มุ่งเน้นแสดงถึงอาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์กัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยสืบต่อกันเป็นกระแส จนสามารถมองเห็นลักษณะได้ว่า เป็นไตรลักษณ์ ดังนั้น ความหมายของปฏิจสุมุปปาทก็คือ การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันจึงเกิดมีขึ้นได้ ดังมีพุทธพจน์แสดงได้ว่า “คุณภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิจสุมุปปาทเป็นไฉน คุณภิกษุทั้งหลาย เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ พระตถาคตทั้งหลายอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตามชาติอนันต์ก็ยังคงมีอยู่ คือ เป็นธรรมวิฤติ ธรรมนิยาม อิทัปปัจจย ก็ดำรงอยู่...”^๖ กฎปฏิจสุมุปปาทจึงมุ่งเน้นถึงอาการสิ่งทั้งหลาย เพื่อให้สอดคล้องกับกฎไตรลักษณ์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้ก็เกิดขึ้น เมื่ออวิชชามีสังขารจึงมี ... หรือ เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี...”^๗

กฎไตรลักษณ์เป็นสภาวะ ที่เป็นพื้นฐานสำคัญของสรรพสิ่ง ในขณะที่กฎปฏิจสุมุปปาทนั้น เป็นสภาวะที่ถูกปรุงแต่ง มีปัจจัยอาศัยกันและกันจึงก่อให้เกิดสิ่งต่างๆ ขึ้นมาทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

สิ่งที่พึงสังเกตอย่างหนึ่งก็คือ สภาวะธรรมนี้สามารถอยู่ได้ด้วยตัวของมันได้หรือไม่ พระพรหมคุณาภรณ์ได้เสนอว่า “ความมีอยู่ของสภาวะธรรมนั้น ไม่ใช่มีในฐานะที่เป็นตัวเป็นตน แต่มีอยู่โดยภาวะ...มีอยู่โดยความสัมพันธ์และเป็นเหตุเป็นปัจจัยกับสิ่งอื่น ไม่ได้ดำรงอยู่ด้วยตัวของมันเอง...”^๘

กล่าวได้ว่า สรรพสิ่งเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกันจึงเกิดมีสิ่งต่างๆ ขึ้น แต่แท้จริงสิ่งต่างๆ เหล่านั้นแม้มีอยู่ก็มีอยู่ในรูปของการเคลื่อนไหว หรือรูปของกระแสที่ประกอบได้ด้วยปัจจัยต่างๆ สัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน จึงมีอาการเกิดดับอยู่อย่างไม่ขาดสาย สภาวะเช่นนี้จึงตกอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติที่ว่า ทุกอย่างไม่เที่ยงแท้ เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนที่ถาวร

ความจริงที่ควรนำมากล่าวประการหนึ่งก็คือ ความจริงที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรม ได้แยกแยะตั้งจะเป็น ๒ ประการคือ^๙

^๕ อ.ก. (บาลี) ๒๐/๑๓๗/๒๗๘.

^๖ ส.น. (บาลี) ๑๖/๖๔,๑๔๔/๓๓,๓๘.

^๗ วิ.ม.(บาลี) ๔/๑/๑, ส.น.(บาลี) ๑๖/๑/๑.

^๘ พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), การศึกษาสากฉบับฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, หน้า ๒๕๖-๒๕๗.

^๙ อภิ.ก.(บาลี) ๓๗/๑-๒๓๘/๑-๖๕.

๑) สมมติสัจจะ(Conventional Truth) ความจริงโดยสมมติ คือสิ่งที่เป็นสิ่งตามที่ใช้ตกลงร่วมกัน รู้ร่วมกันเพื่อประโยชน์ในการสื่อสาร พอให้สำเร็จประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น คน พ่อ แม่ ลูก แมว ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น

๒) ปรมาตถสัจจะ(Ultimate Truth) ความจริงโดยปรมาตถ คือความจริงแท้สูงสุดตามสภาวะที่เป็นเองโดยไม่อาศัยการสมมติบัญญัติของชาวโลก ถือว่าเป็นความหมายที่แท้ตามกฎของธรรมชาติ เป็นการมองสรรพสิ่งตามความเป็นจริง

ความจริงในส่วนที่เป็นกฎของธรรมชาติดังกล่าวมานี้จึงสามารถนำมาอธิบาย ชี้แจง สั่งสอน ประกาศ เปิดเผยได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า พระตถาคต ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงซึ่งธาตุอันนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอก ทรงแสดง ทรงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร...^{๑๐} การเข้าถึงสัจธรรมนั้นผู้ปฏิบัติพึงเข้าถึงด้วยตนเองเท่านั้นดังพุทธพจน์ที่ว่า “อนึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทฺธพจน์นี้ว่า ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุปปาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อเห็นปฏิจสุมุปปาท ดังนี้...”^{๑๑} หรือ “ภิกษุทั้งหลาย โดยที่แท้ อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น...”^{๑๒}

ดังนั้นความจริงในทางพุทธปรัชญานั้น อธิบาย ชี้แจง สั่งสอนประกาศ เปิดเผยได้ และในส่วนผู้ปฏิบัติตามย่อมสามารถเข้าถึง ได้รู้ ได้เห็นความจริงนั้นได้ด้วยตัวเองเท่านั้น

๒. กฎเกณฑ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ

พระพรหมคุณาภรณ์^{๑๓} ได้ถึงกฎของธรรมชาติว่าเป็นกฎธรรมดา มีความจริงอยู่อย่างนั้น ไม่ขึ้นต่อผู้ใด ไม่อยู่ในอำนาจของใคร หมุนเวียนเปลี่ยนไปเป็นกระแส ที่มีการเกี่ยวเนื่องกันอยู่ตลอดเวลา ด้วยอาศัยเหตุปัจจัย

ในเมื่อกฎของธรรมชาติอาศัยเหตุปัจจัยสัมพันธ์อยู่ตลอดเวลา เราอาศัยเหตุปัจจัยอันสัมพันธ์กันกับกฎธรรมชาติ นำมาปรับปรุงใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง โดยอาศัยหลักการปฏิบัติตาม เพื่อให้สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติ การที่เราพยายามปฏิบัติให้สัมพันธ์และสอดคล้องกับกฎของธรรมชาตินี้ เรียกว่า จริยธรรม^{๑๔}

กฎที่มนุษย์พยายามจะบัญญัติเป็นกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อเป็นแบบแผนให้มนุษย์อยู่กัน

^{๑๐} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒๐/๒๖ .

^{๑๑} ม.นุ. (บาลี) ๑๒/๓๐๖/๒๖๕-๒๗.

^{๑๒} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๕๐/๓๖-๓๗.

^{๑๓} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต, การศึกษาสากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, หน้า ๒๘๘.

ในสังคมอย่างเป็นปกติสุข ซึ่งไม่ปรากฏในกฎของธรรมชาติเรียกว่า “บัญญัติธรรม” พระพรหมคุณาภรณ์ ได้อธิบายเรื่องนี้เอาไว้ว่า มนุษย์เรามีหลักเกณฑ์เกี่ยวกับความประพฤติที่จะต้องทำมากมายหลายอย่าง หลักเกณฑ์หรือข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ทุกอย่างนั้นเป็นจริยธรรมทั้งหมดหรือไม่ ข้อนี้ว่า ไม่ใช่...มีสิ่งทีนอกเหนือออกไปจากจริยธรรม ซึ่งไม่ปรากฏในธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์ปรุงแต่งขึ้นมา เป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดวางเอาเอง สิ่งนี้ก็คือ กฎเกณฑ์ทางสังคม...คำว่าบัญญัติ ถ้าเราเอาธรรมไปเติมท้าย ก็จะเป็นบัญญัติธรรมจึงมีธรรมประการที่ ๓ ขึ้นมาเรียกว่า บัญญัติธรรม^{๔๔}

ความสำคัญและความสัมพันธ์กันระหว่างสังขธรรม (กฎของธรรมชาติ) กับจริยธรรมและบัญญัติธรรมนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายเอาไว้ว่า จริยธรรม เป็นส่วนหนึ่งของความจริงในกฎของธรรมชาติที่มนุษย์จะต้องนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ เกื้อกูลแก่การดำเนินชีวิต การนำกฎเกณฑ์ของธรรมชาติมาปฏิบัติ นั้น ไม่ได้หมายความว่า จะต้องนำกฎเหล่านั้นมาปฏิบัติ แต่หากเป็นการศึกษาให้รู้จักกฎของธรรมชาติอย่างแจ่มแจ้ง แล้วปฏิบัติให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์นั้นๆ

ดังนั้น กฎของจริยธรรม จึงเป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้สอดคล้องสัมพันธ์กับกฎของธรรมชาติ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า กฎจริยธรรมเป็นส่วนหนึ่งของสังขธรรม และอิงอาศัยสังขธรรมอยู่นั่นเองหลักจริยธรรมที่สัมพันธ์อยู่กับสังขธรรมนั้นแบ่งเป็น ๓ ประเด็น คือ

๑) เราจะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์หรือหลักการของสังขธรรมนั้น

๒) การปฏิบัติเพื่อให้สอดคล้องกับกฎนั้นเราเองจะต้องรู้ในสังขธรรมคือ กฎเกณฑ์และเหตุปัจจัยที่ทำให้เป็นเช่นนั้น

๓) ผลที่เกิดขึ้นแก่เรา ก็เพราะปฏิบัติไปตามเหตุปัจจัยที่เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติและทำถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของเหตุปัจจัยนั้น...^{๔๕}

ดังนั้น จริยธรรมจึงไม่แยกไปจากสังขธรรม อาศัยสังขธรรมนั้นเป็นฐาน นั่นก็แสดงให้เห็นว่า “สังขธรรมนั่นเอง เป็นแหล่งที่มาของจริยธรรม”

บัญญัติธรรม เป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมที่มนุษย์กำหนดบัญญัติกันขึ้นมาเพื่อนำมาใช้ให้เกิดความสุขเพื่อชีวิตที่ดีงาม อันจะอำนวยประโยชน์ให้แก่มนุษย์ บัญญัติธรรมนี้ในช่วงที่ไม่บัญญัติ ไม่ปรากฏความดีหรือความชั่วในตัวเอง บัญญัติธรรมอาศัยกฎทางจริยธรรมเป็นฐาน ตัวเจตนาที่จะวางกฎเกณฑ์ขึ้นมานั้นเป็น กฎจริยะ

ต่อมาเจตนาที่จะมาเป็นกฎจริยธรรมแก่ผู้ปฏิบัติตาม เพราะรู้ว่า นี่คือกฎของสังคม การละเมิดถือว่าเป็นเจตนาที่อยู่แก่ใจตัวเอง ก็มีผลต่อการปฏิบัติทางจริยธรรม ทั้งที่กฎบัญญัตินั้นเป็นกฎที่สมมติกันขึ้นมา ไม่ใช่ของจริง แต่มีความเป็นจริงเกิดขึ้นในการปฏิบัติ เมื่อสังคมมนุษย์ยอมรับ และบุคคลนั้น

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๕

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๘.

ยอมรับและรู้อยู่ เมื่อละเมิดก็เกิดผลทางจริยธรรมขึ้นมา และจริยธรรมก็เกี่ยวเนื่องด้วยสังฆธรรม ดังนั้นการละเมิดกฎบัญญัติทางสังฆมก็ถือว่าผิดต่อกฎของ สังฆธรรมด้วยเช่นกัน^{๑๖}

อะไรคือตัวเชื่อมระหว่างบัญญัติธรรมกับจริยธรรมและสังฆธรรม ความรู้เป็นฐานที่สำคัญ อันมีเจตนาเป็นองค์ประกอบในการปฏิบัติ ถ้ามนุษย์ไม่ปฏิบัติตามบัญญัติก็ถือว่าไม่ประพฤติตามหลักจริยธรรมและโยงไปถึงสังฆธรรมด้วยผลที่ตามมาคือไม่เกิดผลดีต่อมนุษย์นั่นเอง

ดังนั้น จริยธรรมและบัญญัติจึงถือว่า เป็นความจริงด้วยเช่นกัน ในการที่จะปฏิบัติให้สอดคล้องกับสังฆธรรม ความจริงในส่วนนี้เป็นความจริงโดยสมมติบัญญัติอันสังฆมกำหนดขึ้นมาเท่านั้น

สังฆธรรมหรือกฎของธรรมชาตินี้ เราสามารถที่จะเข้าถึงได้หรือไม่ พระพรหมคุณาภรณ์กล่าว ว่า “สังฆธรรมคือตัวความจริงนั้น ปรากฏแก่มนุษย์ด้วยอะไร สังฆธรรมปรากฏแก่มนุษย์ด้วยความรู้ซึ่งเรียกว่า “ปัญญา” ปัญญาเป็นตัวการให้มนุษย์เข้าถึงสังฆธรรมหรือความจริง”^{๑๗}

ปัญญาคือความรู้ที่จะเป็นตัวนำทำให้มนุษย์เข้าถึงสังฆธรรมสูงสุด (พระนิพพาน) ได้ต้องอาศัยการปฏิบัติจริยธรรมเท่านั้น “ปัญญาเป็นตัวนำในฝ่ายจริยธรรมในการเข้าถึง สังฆธรรม” และปัญญาจะเกิดขึ้นได้ จะต้องอาศัยการพัฒนาตามกระบวนการพัฒนาปัญญา กล่าวคือ ไตรสิกขา หรือมรรค ๘

การจะเข้าถึงความจริงได้นั้น มนุษย์จะต้องมีการฝึกฝนตนเองด้วยการสร้างปัญญาให้เกิดมีขึ้นในตนเองให้ได้ ซึ่งเป้าหมายก็คือ นำปัญญานั้นมาพิจารณาศึกษาปัญหาของมนุษย์ในด้านต่างๆ ซึ่งได้แก่ การศึกษาอริยสัจ ๔ และอริยสัจ ๘ นี้ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญทางปรัชญาการศึกษา ที่ พระพรหมคุณาภรณ์ เสนอให้ทำความเข้าใจอันจะนำไปสู่การพัฒนาชีวิตตั้งแต่เป้าหมายพื้นฐาน จนถึงเป้าหมายสูงสุดซึ่งมีวิธีการในการจะนำหลักอริยสัจ ๔ มาพิจารณาในการแก้ปัญหาโดยอาศัยปัญญาเป็นเครื่องชี้นำ ซึ่งจะได้ นำมาเสนอในตอนต่อไป

ข. แนวคิดเชิงญาณวิทยา

ความรู้พื้นฐานของในเรื่องแนวคิดเชิงญาณวิทยาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ ประเด็นศึกษา คือ การรับรู้ความจริงของมนุษย์ มนุษย์สามารถรับรู้ความจริงได้หรือไม่ คือถ้ารับรู้ได้ จะรับรู้อย่างไร? ความรู้และจิตหรือความคิดคืออะไร? และสัมพันธ์กันหรือไม่ อย่างไร? และมีบทบาทอย่างไรในการรู้ความจริงของมนุษย์

ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ซึ่งจะเป็นตัวนำทำให้ทราบถึงบทบาทต่างๆ ของมนุษย์และการนำไปแก้ปัญหาวีชีวิตและสังคม ความจริงหรือสภาวะธรรมนั้นเป็นกฎเกณฑ์ที่ตายตัวของธรรมชาติอันเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ก่อตัวขึ้น ความจริงนี้สามารถนำมาแสดง อธิบายได้ และการเข้าถึงความจริงนั้นมี

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๐.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๕.

ลักษณะพิเศษออกไป กล่าวคือ เป็นลักษณะเฉพาะตัว อันบุคคลรู้ เข้าใจได้ด้วยตัวเอง หรืออาศัย ประสบการณ์ตรงเท่านั้น สมดังพุทธพจน์ที่ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย โดยแท้ อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมีญาณ หยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เมื่อวิชาไม่มี สังขารจึงไม่มี เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี...อุปาทานจึงไม่มี...ภพจึงไม่มี...ชาติจึงไม่มี เมื่อชาติไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี อริยสาวกนั้นย่อมรู้ ประจักษ์อย่างนี้ว่า โลกนี้ย่อมดับอย่างนี้^{๑๘}

ดังได้กล่าวแล้วว่า ความจริงนั้นเป็นสิ่งที่สามารถนำมาอธิบาย เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจได้ง่ายก็ตาม ก็ไม่ได้หมายความว่า การเปิดเผยหรือทำให้เข้าใจได้ง่ายดังกล่าวจะทำให้เราเข้าถึงความจริงได้ พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวว่าความจริงเป็นสิ่งที่สามารถจะรู้ได้ด้วยประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติที่จะดำเนินไป

การเข้าถึงความจริงนั้น ไม่เกินความพยายามของมนุษย์ที่จะเข้าถึง ถ้ามนุษย์ได้มีการฝึกฝน พัฒนาตนเองให้เกิดความรู้แจ้ง เห็นจริง ในสรรพสิ่ง เมื่อมนุษย์มีการพัฒนาตนเองเช่นนี้ จึงกล่าวได้ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐสูงสุดเหนือสัตว์อื่น ดังมีพุทธพจน์รับรองไว้ว่า “ชนทั้งหลายย่อมนำสัตว์ พานหะที่ฝึกหัดแล้ว ไปสู่ที่ชุ่มนุมน พระราชาย่อมทรงพานหะที่ฝึกหัดแล้ว ในหมู่มนุษย์คนที่ฝึกแล้ว อดทน ต่อคำล่วงเกินได้ เป็นผู้ประเสริฐสุด”^{๑๙} พุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า มนุษย์สามารถฝึกฝนอบรมและเข้าถึง ความจริงสูงสุดได้ การที่จะเข้าความจริงมีขั้นตอน และวิธีการมากมาย ก่อนที่จะพุดถึงวิธีการความจริงนั้น จะขอกล่าวถึงสภาวะที่ทำให้ไม่สามารถบรรลุความจริงแท้ได้ ซึ่งก็จะเป็นการง่ายที่จะบรรลุความจริงต่อไป

อะไรคือสิ่งที่ทำให้ไม่สามารถที่จะรู้สภาวะความเป็นจริงตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติได้ พระพรหมคุณาภรณ์เสนอว่า ความรู้ที่ถูกปิดกั้นด้วยอวิชชาและจิตใจที่ยึดมั่นในภาพเก่าๆ ที่ผิดพลาดเพราะ ถูกอวิชชาครอบงำเป็นสิ่งที่ทำให้ไม่สามารถจะถึงความจริงได้ และได้อธิบายว่า สภาวะจริงแท้นั้นมีอยู่ มิใช่เป็นความสูญสิ้นอะไรเลย แต่ก็มีใช่เป็นสภาวะที่จะเข้าถึงหรือประจักษ์ด้วยความรู้ ที่ถูกกั้นบังให้พรั มัว หรือบิดเบือนโดยภาพเก่าๆ ที่ผิดพลาด และด้วยจิตที่ถูกกดขี่ไว้ด้วยความยึดติดในภาพเก่าที่ผิดพลาด นั้น^{๒๐}

ความรู้ที่ถูกปิดด้วยอวิชชาคืออะไร ความรู้ที่ถูกปิดกั้นด้วยอวิชชา คือความรู้ที่ถูกครอบงำด้วยความไม่รู้ หมายถึง ปัญญาที่ถูกกิเลสกล่าวคืออวิชชาปิดบังให้ไม่สามารถมองเห็นสภาวะแห่งความ แท้จริงของสิ่งนั้นๆ สภาวะที่จิตหลงผิดในสภาวะแห่งธรรมชาติ เป็นเครื่องฟางตาที่ทำให้ยึดมั่นในสิ่ง

๒ อย่างคือ

^{๑๘} ส.น. (บาลี) ๑๖/๕๐/๓๗.

^{๑๙} บ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒๑/๓๒, พ.ญ. (บาลี) ๓๐/๑๘/๓๐.

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๗๐/๒๕.

๑) บัญญัติ (Concept) แห่งอัตตา หมายถึง มโนภาพของตัวตนที่เป็นคราบเดิมที่ติดมาตั้งแต่ครั้งยึดติดในตัวตนหยาบระดับร่างกาย...และเป็นภาพแห่งความหลงผิด เมื่อยึดมั่นแล้วนำไปบัญญัติจับทาบกับสิ่งอื่นทำให้สภาวะที่แท้จริงถูกบิดเบือน....

๒) ความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) เมื่อมีการยึดมั่นในอัตตาหยาบๆ ในภาพเก่าๆ แล้วก็ภาพอัตตาเก่านั้นไปสัมพันธ์กับสภาวะที่แท้จริงทำให้ความยึดมั่นนั้นเป็นเครื่องมือคู่ครั้งไม่ให้เข้าถึงความจริงได้เลย^{๒๐}

จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การที่จิตเข้าไปยึดติดในอัตตาจนเกิดอุปาทาน ตลอดถึงหลงยึดมั่นในอัตตาว่าเป็นของแท้จริง และนำความยึดมั่นนี้เข้าไปมีบทบาทในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่ตนเองเข้าไปเกี่ยวข้อง เกิดการหลงผิด มองเห็นสภาวะที่เป็นบัญญัติว่าเป็นของจริงแท้ ทำให้ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายอันจะนำไปสู่ความจริงได้ สิ่งที่ทำให้จิตเกิดความยึดมั่นหลงผิดนี้เรียกว่า อวิชชา (Ignorance) และสิ่งที่สามารถทำลายอวิชชาได้ก็คือ ปัญญา (Wisdom) ดังนั้นจึงจะขอกกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่าง จิต อวิชชา และปัญญาตามลำดับก่อน

แนวคิดเรื่องจิต

จิตคืออะไร ได้มีผู้ให้คำนิยามคำว่า จิตนั้นไว้ ดังนี้

- จิต หมายถึง ใจ, สิ่งที่มีหน้าที่รู้, คิดและนึก^{๒๑}

- จิต หมายถึง สภาวะนามธรรมซึ่งทำหน้าที่รับรู้, รู้สึกคิดและจำ^{๒๒}

- จิตหรือวิญญาณ หมายถึง สภาพที่คิด, สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ทั้ง ๖^{๒๓}

แม้ว่าจะมีการให้นิยามความหมายมากมายอย่างไรก็ตามเมื่อสรุปแล้วก็ให้ความหมายว่า จิต คือ สภาพที่คิดและภาวะที่ทำให้แจ้งซึ่งอารมณ์

คำว่าสภาพที่คิดคืออะไร จิตเป็นสภาวะที่เป็นนามธรรมไม่มีรูปตัวตนปรากฏ แต่เป็นสิ่งที่มิได้อยู่โดยการสืบต่อ(สันตติ) หมายถึงจิตเกิดดับอยู่ตลอดเวลาในขณะที่สืบต่อ จิตจึงมี ๒ ลักษณะ คือ สภาพที่เป็นความนึกคิด เรียกว่า สภาวะลักษณะและ สภาพที่เป็นไปในกฎไตรลักษณ์ เรียกว่า สามัญญลักษณ์^{๒๔}

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

^{๒๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๓๑.

^{๒๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๗๒.

^{๒๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕, ส.ข.(บาลี) ๑๓/๔๘/๓๕, อภิ.วิ (บาลี) ๓๕/๒๖-๓๑, ๑๒๑-๑๔๕/๑๑-๖๕.

^{๒๔} พระมหาสังเวช ฐมมเนตติโก, ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย, (กรุงเทพฯ : ปติพัทธ์, ๒๕๓๖), หน้า

ส่วนสภาวะลักษณะ หมายถึงลักษณะที่เป็นธรรมชาติของจิตที่มีหน้าที่รับรู้อารมณ์ต่างๆ โดยความเป็นตัวของมันเอง กล่าวคือ ต้องอาศัยการรับรู้จากอายตนะทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งเป็นความรู้เบื้องต้น และใจเป็นตัวรู้ในเบื้องปลาย

ส่วนสามัญคุณลักษณะ หมายถึง ลักษณะของจิตที่เป็นไปในกฎของไตรลักษณ์ กล่าวคือ มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา การเกิดดับของจิตนั้นเป็นไปในลักษณะสืบต่อเป็นกระแส เมื่อดวงเก่ากำลังจะดับไป ดวงใหม่ก็อาศัยพลังงานจากดวงเก่าเกิดขึ้น

ความรู้ที่เกิดขึ้นกับจิตนั้นแม้ว่ามนุษย์จะสามารถรับรู้ได้มากมายจากสื่อต่างๆ ก็ดี แต่ถึงกระนั้นความรู้อันเกิดแก่จิตนั้นยังมีขอบเขตจำกัดในการรับรู้ จะเห็นว่าความรู้ที่เกิดกับจิตนั้นไม่ว่าจะเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ที่ผ่านมาแล้ว หรือกำลังจะเป็นไปในอนาคตล้วนเป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในจิตหรือผ่านมาแล้วทั้งสิ้น หมายถึงว่า จิตสังขมความรู้ที่เกิดขึ้นในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต โดยเฉพาะขณะคิดหรือคาดหวังอะไรให้เกิดขึ้นในอนาคตก็ดี ความคิดต่างๆ เหล่านั้นล้วนมีรากฐานซึ่งอยู่บนความทรงจำถึงถึงสรรพสิ่งที่ผ่านมาแล้วทั้งสิ้น ดังนั้นความรู้ที่เกิดขึ้นส่วนมากเป็นความรู้ที่มีฐานมาจากการสังขมความรู้ที่สั่งสมไว้ในจิตเสมอ ดังนั้น ความรู้ที่เกิดกับจิตจึงสามารถแบ่งออกได้ดังนี้ คือ

๑) สัญญา เป็นความจำพวกหนึ่งซึ่งหมายถึง การหมายรู้ หรือกำหนดรู้อาการของอารมณ์ เช่น ลักษณะ ทรวดทรง เป็นต้น และกำหนดรู้สมมติบัญญัติต่างๆ เช่น เขียว ขาว ดำ เป็นต้น ^{๒๖} ดังนั้น “สัญญา” ก็คือ กระบวนการเรียกเก็บรวบรวมและสั่งสมข้อมูลของการเรียนรู้และวัตถุดิบของความคิดนั่นเอง ^{๒๗}

การที่มนุษย์จำอาการ หรือเรื่องต่างๆ อันก่อให้เกิดสัญญานั้น แม้ว่าจะเกิดประโยชน์มิใช่น้อยต่อการดำเนินชีวิตก็ตาม แต่ขณะเดียวกันก็อาจเกิดโทษมิใช่น้อยเช่นกัน ในกรณีที่มนุษย์ยึดติดเพียงแต่อาการตามสัญญานั้น ๆ ซึ่งจะทำให้ปิดกั้นตัวเองและห่อหุ้มตัวสภาวะที่แท้จริงไว้ ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงความจริงแท้ได้

พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า สัญญานั้นคือจุดแรกที่ทำให้เกิดการรับรู้ครั้งแรกจากอารมณ์ (วิญญาณ) ท่านแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

(๑) สัญญาสามัญ คือ กำหนดหมายเอาอาการของอารมณ์ที่เกิดขึ้นตามปกติธรรมดาของมันเป็นเอง เช่น หมายรู้ว่า สีเขียว ขาว ดำ รสเปรี้ยว หวาน ฯลฯ

(๒) สัญญาซับซ้อน คือ สัญญาที่เนื่องด้วยด้วยอารมณ์ที่ปรุงแต่งให้พิสดารออกไปด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ และทิฏฐิ เรียกว่า “บัญญัติสัญญา” เช่น รู้ว่า สวย น่าเกลียด น่าชัง ว่าไม่เที่ยงว่าไม่ใช่ตัวตน เป็นต้น บัญญัติสัญญานี้เกิดจากความคิดปรุงแต่งที่เป็นอกุศล ^{๒๘}

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๖.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

ในเรื่องปัญญาสำัญญา นี้ พระมหาประยูร ธมฺมจิตโต ได้อธิบายเสริมว่าเป็นสำัญญาที่คิดปรุงแต่ง อารมณ์ให้พิศดารด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ และทิฏฐิ บุคคลมีสำัญญา นี้จึงมองสิ่งต่างๆ ไม่ตรงตามความเป็นจริง เกิดสำัญญาวิปลาส คือ การรับรู้ผิดจากความจริง ๔ ประการ คือหมายรู้สิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง หมายรู้สิ่งที่เป็นทุกข์ ว่า เป็นสุข หมายรู้สิ่งที่ไม่ใช่อัตตา ว่าอัตตา หมายรู้สิ่งที่ไม่งาม ว่างาม^{๒๕}

ดังนั้น “ปัญญาสำัญญา” จึงเป็นตัวก่อให้เกิดอวิชชา ส่วนสำัญญาสามัญ หรือสำัญญา บริสุทธิ เป็นความรู้ที่ก่อให้เกิดปัญญา^{๒๖}

เพราะฉะนั้น สำัญญา จึงหมายเอาเพียงกำหนดรู้อาการ เครื่องหมายต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำ อารมณ์ (Object) นั้น ๆ ได้เท่านั้น สำัญญาจึงเป็นฐานความรู้เบื้องต้นอันเกิดมาจากวิญญาณ คือความรู้แจ้ง

๒) วิญญาณ หมายถึง การรู้แจ้งอารมณ์ต่างๆ ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจด้วย คือ การเห็น การได้ยิน การรู้รส การรู้สัมผัสทางการกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ^{๒๗} ตามความหมายของวิญญาณที่ว่า รับรู้รู้ได้ต่างๆ มากมายนั้น หมายถึง การรับรู้อารมณ์ได้มากมาย อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งสัมผัสทางการกาย และสิ่งสัมผัสทางใจ ตามแดนติดต่อกันให้เกิดการรับรู้ต่างๆ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ดังนี้

รับรู้รูปทางตา สำเร็จในการเห็น เรียกว่า จักขุวิญญาณ

รับรู้เสียงทางหู สำเร็จเป็นการได้ยิน เรียกว่า โสทวิญญาณ

รับรู้กลิ่นทางจมูก สำเร็จเป็นการได้กลิ่น เรียกว่า จ्ञานวิญญาณ

รับรู้ทางลิ้น สำเร็จเป็นการรู้รส เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ

รับรู้สิ่งสัมผัสทางการกาย สำเร็จเป็นการรู้สึกตัว เรียกว่า กายวิญญาณ^{๒๘}

วิญญาณกับจิตต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร ร.ท. บรรจบ บรรณรุจิ ได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธศาสนาสื่อว่า จิต มโน วิญญาณ เป็นอย่างเดียวกันในด้านสภาวะแต่ชื่อใช้เรียกเท่านั้นที่แตกต่างกัน ดังพระพุทธดำรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลธรรมชาติที่เรียกว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง ธรรมชาตินั้น ขณะที่ดวงแก่กำลังดับ ดวงใหม่ก็กำลังเกิดขึ้นเป็นอย่างนี้เรื่อยไปตลอดวันตลอดคืน^{๒๙}

ในความหมายนี้ จิต มโน วิญญาณ คือสิ่งเดียวกัน ตามสภาวะ แต่ต่างกันตามหน้าที่และ แยกแยะเพื่อให้ทราบว่ วิญญาณมีหลายหมู่หมายประเภท เช่น วิญญาณในจันท์ ๕ มี จักขุวิญญาณ การรับรู้ทางตา (การเห็นรูป) เป็นต้น

^{๒๕} พระมหาประยูร ธมฺมจิตโต, “พุทธปรัชญาเถรวาท” ในมหาจุฬาฯ วิชาการ : ปรัชญาบูรพทิศ, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย ทรงวิทย์ แก้วศรี, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๖.

^{๒๘} บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปบาท, (กรุงเทพฯ:ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๒๙} คี. นิ. (บาลี) ๑๖/๖๑/๕๑-๕๒.

ดังนั้น วิญญาณ จึงไม่ได้ต่างไปจากจิตในด้านสภาวะลักษณะ วิญญาณกับจิตจึงเหมือนกัน เราเรียกจิตให้แตกต่างกันก็เพื่อแสดงให้เห็นหน้าที่บางอย่างของจิตเป็นพิเศษ “วิญญาณก็คือความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในหมวดวิญญาณชั้น^{๓๔} ได้แก่ ความรู้ขึ้นโรงที่เนื่องกิจกรรมประจำจิตและซึ่งคอยรับรู้กิจกรรมอย่างอื่นทุกอย่างของจิต”^{๓๕} กล่าวได้ว่า วิญญาณคือตัวทำให้เกิดความรู้แจ้ง เมื่อจิตได้รับอารมณ์จากภายนอกอันเกิดจากผัสสะระหว่างอายตนะภายในและอายตนะภายนอก อันมีตัวสัญญาเป็นตัวหนุน กล่าวคือถ้าสัญญาบริสุทธิ์ วิญญาณการรับรู้ รู้แจ้ง ทำให้จิตเข้าใจสภาวะความแท้จริงของสิ่งนั้น ๆ ได้ ขณะเดียวกันถ้าสัญญาเป็นบัญญัติสัญญา วิญญาณก็จะรับรู้ผิดพลาดไปด้วย อันเป็นผลส่งไปสู่จิต จิตที่รับรู้อารมณ์จากภายนอกอันเกิดจากบัญญัติสัญญา (อวิชา) จึงเศร้าหมอง

ปัญหาจึงมีว่า จิต โดยตัวของมันเองมีธรรมชาติเป็นอย่างไร จิตมีธรรมชาติทำให้ส่องใสได้ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เป็นธรรมชาติที่ส่องใสได้ แต่ที่เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสจรมา... จิตนั้นมีธรรมชาติส่องใสได้ เพราะจิตนั้นพ้นจากอุปกิเลสที่จรมา”^{๓๕} ดังนั้นถ้าอุปกิเลสไม่จรเข้ามา จิตจะเศร้าหมองหรือไม่ ประเด็นนี้ จิตน่าจะมีลักษณะเป็นกลางๆ เพราะมีลักษณะคิดสังขม ถ้าไม่มีอวิชาที่ต้องมีวิชา ทั้งสองเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ในกรณีจิตเศร้าหมอง แสดงให้เห็นว่าจิตประกอบด้วยอวิชา

ในเมื่อวิญญาณเป็นสภาวะเดียวกันกับจิตและสามารถใช้แทนกันได้ วิญญาณในความหมายของพระพรหมคุณาภรณ์น่าจะหมายถึงจิตด้วย โดยการเทียบเคียงกับวิญญาณที่ท่านเสนอ “วิญญาณเกิดขึ้นแก่ทุกคน แต่วิญญาณของละคนหาเหมือนกันไม่ เพราะแตกต่างกันไปตามเจตจำนงของตน ๆ...”^{๓๖}

นอกจากนั้นองค์ประกอบของจิตที่ควรนำมากล่าวในที่นี้ก็คือ เวทนา สัญญา สังขาร โดยเฉพาะสังขารเป็นตัวปรุงแต่งที่สำคัญของจิตให้ดีหรือชั่ว ... สังขารจึงหมายถึงเครื่องปรุงของจิต เครื่องปรุงของความคิดหรือเครื่องปรุงของกรรม^{๓๗} ส่วนเวทนาเป็นเพียงกิจกรรมของจิตในขั้นรับ กล่าวคือเกี่ยวข้องกับผลที่อารมณ์มีต่อจิตเท่านั้นจัดเป็นวิบากไม่ดีไม่ชั่วโดยลำพังตัวของมัน^{๓๘} นี้คือสภาวะลักษณะของจิตหรือองค์ประกอบของจิต

นอกจากนั้นลักษณะของจิตย่อมเป็นไปในกฎไตรลักษณ์ กล่าวคือ จิต มโน วิญญาณ และองค์ประกอบ คือ เวทนา สัญญา และสังขารนั้นล้วนตกอยู่ในลักษณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ไม่มีความเที่ยงแท้แน่นอน เป็นอนัตตา ดังนั้นจิตที่ดี มโนที่ดี ต่างมีลักษณะสภาวะธรรมที่เหมือนกันแต่ที่เรียกต่างกันออกไปก็เป็นเพียงกิจกรรม หรือหน้าที่ของจิต เช่น ที่เรียกว่า วิญญาณจัดตามทางที่เกิดเพราะเป็นองค์ประกอบที่ทำให้เกิดความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๔๓.

^{๓๕} อภ. เอก. (บาลี) ๒๐/๔๕- ๕๐/๕ .

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๕.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

๓) ปัญหาความรู้ในขั้นนี้ หมายถึงปัญหาที่รู้เหตุ รู้ผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้ถูก รู้ผิด รู้ควร ไม่ควร รู้โทษ รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ตามเป็นจริง รู้ถ่องแท้ รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย เป็นต้น (กระบวนการพัฒนาปัญญาและองค์ประกอบต่างๆ จะอธิบายในแนวคิดเรื่องปัญญา)

แนวคิดเรื่องอวิชชา

อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง, ไม่รู้จริง^{๓๕} ความไม่รู้แจ้งคืออะไร คือการไม่รู้ในอริยสัจ ๔ กล่าวคือ ไม่รู้ทุกข์, ไม่รู้สมุทัย, ไม่รู้นิโรธ และไม่รู้มรรค คือวิธีการปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ไม่รู้จริงคืออะไร คือ การไม่รู้ว่ อวิชชา คือตัวก่อให้เกิดทุกข์ต่างๆ นานา อันก่อให้เกิดความหลงผิดประกอบด้วย มิจนาทิลูและดำเนินไปสู่ค้นหา และอุปาทานตามลำดับ ความไม่รู้ถึงสภาพความจริงของชีวิตว่า ชีวิตนี้ประกอบไปด้วยขั้น ๕ ประชุกกันเข้าเป็นนามรูป มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือ สรรพสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนที่ถาวร การเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ คือสรรพสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนที่ถาวร การเกิดค้นหาและอุปาทานนั้น ย่อมมีอวิชชาประกอบอยู่ด้วยเสมอดังที่พระพรหมคุณาภรณ์^{๓๖}ได้อธิบายไว้ว่า ค้นหาและอุปาทานก็อันเดียวกัน...มีอวิชชาแฝงหรือพ่วงอยู่เสมอในแง่ที่ว่าเพราะหลงผิดว่าเป็นตัวตนจึงอยากและยึดถือเพื่อตัวตนนั้นเพราะไม่รู้สิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น จึงเข้าไปอยากและยึดถือในสิ่งเหล่านั้น..^{๓๗}

ส่วนอวิชชาที่ปรากฏในปัจจุสมุปบาทนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ยังได้อธิบายเสริมไว้ว่า ปัจจุสมุปบาทนั้น มีองค์ประกอบอยู่ ๑๒ หัวข้อ คือ อวิชชา > สังขาร > วิญญาณ > นามรูป > สฬายตนะ > ผัสสะ > เวทนา > ตัณหา > อุปาทาน > ภพ >ชาติ > ชรามรณะ (ส่วน โสกะ ปรีทเวท ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นเพียงตัวพลอยผสมเกิดแก่ผู้มีอาสวะเมื่อมีชรามรณะแล้ว เป็นตัวการหมักหมมอาสวะ ซึ่งเป็นปัจจัยสืบเนื่องต่อกันไป) องค์ประกอบเหล่านี้เป็นปัจจัยสืบเนื่องต่อกันไปเป็นรูปวงเวียนไม่มีเบื้องต้น ไม่มีเบื้องปลาย คือ ไม่มีตัวเหตุเริ่มแรกที่สุด (the First Cause) การที่ยกเอาอวิชชาขึ้นมาเป็นข้อแรก ก็ไม่ได้หมายความว่า อวิชชาเป็นเหตุเบื้องต้น หรือ เป็นมูลการณ์ของสิ่งทั้งหลาย แต่เป็นการตั้งหัวข้อเพื่อความสะดวกในการทำความเข้าใจเท่านั้น^{๓๘}

ในเมื่อปัจจุสมุปบาทไม่ปรากฏเบื้องต้นและเบื้องปลายเช่นนี้ จึงกล่าวได้ว่า หลักปัจจุสมุปบาท แสดงเหตุผลเป็นกลางๆ ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกัน เกิดสืบต่อกันมาตามกระบวนการแห่งอย่างไม่มีที่สิ้นสุด..^{๓๙}

^{๓๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒/๒-๔, อภ. วิ. (บาลี) ๓๕/๒๒๖/๑๖๑.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๐๓.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

ปฏิจสมุปบาทนั้นเป็นการอธิบายวิวัฒนาการของโลกและชีวิต ดังนั้น อวิชาจึงเป็นต้นเหตุที่นิยมนำมาเป็นหัวข้อในการเกี่ยวโยงข้อธรรมอื่น ๆ ได้อย่างชัดเจน การที่จิตประกอบด้วยอวิชาจึงทำให้จิตเศร้าหมองไม่โปร่งใสตามธรรมชาติของจิต เมื่อจิตมีกิเลส กล่าวคือ อวิชา ตัณหา อุปาทานแล้วก็ย่อมไม่เข้าใจ ไม่รู้แจ้ง ไม่รู้จริงในความเป็นไปตามกฎธรรมชาติของโลกและชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระพรหมคุณากรณ์^๓ ได้เน้นหลักปฏิบัติที่เกี่ยวกับชีวิตเป็นสำคัญอวิชาท่านเรียกอีกในแง่หนึ่งว่า “การขัดแย้ง” โดยชี้ให้เห็นความขัดแย้งกระบวนการของชีวิตที่เป็นไปตามกฎแห่งธรรมชาติที่แน่นอน และความไม่รู้กระบวนการของชีวิตที่เป็นจริง หลงคิดว่าเป็นตัวตนและเข้าไปยึดมั่นถืออันแฝงไปด้วยความกระวนกระวาย ท่านสรุปว่า มันเป็นการเข้าไปสร้างตัวตน (อุปาทาน) ขวางกระแสแห่งธรรมชาติไว้ นี้คือ ชีวิตที่เรียกว่า การเป็นอยู่ด้วยอวิชา อยู่อย่างยึดมั่นถือมั่น อยู่อย่างเป็นทาส อยู่อย่างขัดแย้ง ผันต่อกฎธรรมชาติ หรืออยู่อย่างเป็นทุกข์”^๓ เมื่อชีวิตอยู่ด้วยอวิชาจึงก่อให้เกิดวิภูฏะ ๓ อยู่ร่ำไปคือ

-อวิชา ตัณหา อุปาทานก่อให้เกิดกิเลส

-สังขาร (กรรม) ภพเป็นกรรม

-วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนาเป็นวิบาก

ดังนั้น เมื่อจิตประกอบด้วยกิเลส คือ อวิชา อุปาทานแล้ว จิตที่โปร่งใสก็เศร้าหมองทำให้ไม่สามารถจะรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะตามธรรมชาติได้ ดังนั้นจะต้องสร้างสภาวะของจิตให้โปร่งใสตามธรรมชาติดังเดิม โดยอาศัยปัญญาหรือวิชาเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชีวิตให้หลุดพ้นจากอวิชา ตัณหา อุปาทาน ปัญญานั้นแม้ว่าจะเป็นตัวสำคัญที่สุดแต่ก็จำเป็นจะต้องอาศัยองค์ประกอบอื่นๆ เข้ามาประกอบช่วยสนับสนุนซึ่งสรุปได้ก็คือ ไตรสิกขานั้นเอง กล่าวคือ สีล สมาธิ ปัญญา การอบรมชีวิตของเรานั้นต้องการฝึกฝนอบรมตามลำดับจากพื้นฐาน ไปสู่จุดสูงสุดคือการแยกสิกขา ๓ ออกมาในรูปของภาวนา ๔ ดังนี้^๔

๑) ภาวภาวนา การพัฒนาภาว คือการมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น การรู้จักบริ โภคปัจจัย ๔ รู้จักใช้อินทรีย์มีตา หู จมูก ลิ้น กายในการเสพหรือใช้สอยอุปกรณ์ ตลอดจนเทคโนโลยีโดยมีการปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ ไม่เกิดโทษ ไม่มัวเมา กายที่ได้รับการพัฒนาแล้วนี้ เรียกว่า ภาวิตกาย (มีกายที่พัฒนาแล้ว)^๕

๒) สीलภาวนา การพัฒนาศีล คือการมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับเพื่อนมนุษย์ในสังคม เช่น ไม่เบียดเบียนกัน ไม่เอาเปรียบกัน เป็นต้น การมีศีลพัฒนาแล้วนี้ เรียกว่า ภาวิตศีล (มีศีลที่พัฒนาแล้ว)

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร (พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๓๕.

^๕ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตฺโต), เทคโนโลยี. เกษขันธ์จัญฉัยความหมายและคุณค่าทางจริยธรรม, (กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๒๒.

๓) จิตภาวนา การพัฒนาจิต คือการทำจิตให้เจริญองงาม เข้มแข็งมั่นคงและเป็นอิสระ เป้าหมายการพัฒนาจิตก็เพื่อต้องการ

ก. สร้างให้มีสมรรถภาพจิต เป็นผู้มีจิตใจที่เข้มแข็งมั่นคงมีความเพียรพยายาม มีวิริยะอุตสาหะ รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น

ข. สร้างคุณภาพจิต เป็นการสร้างจิตให้มีคุณธรรมไม่ว่าจะเป็นความเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความกตัญญู กตเวที เป็นต้น

ค. สร้างสุขภาพจิต เป็นการสร้างจิตให้ร่าเริงเบิกบาน สดชื่น ผ่องใสและสงบสุข (ตั้งจิตเป็นวางใจเป็น ทำใจเป็น) ดังนั้น การมีจิตที่พัฒนาแล้วนี้ เรียกว่า ภาวิตจิต (จิตที่พัฒนาแล้ว)

๔) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา คือการเสริมสร้างปัญญาความรู้ความเข้าใจ ความคิด เหตุผล หยั่งรู้ความจริงจนเข้าถึงอิสรภาพ มีชีวิตที่ดั่งมปราศจากทุกข์และปัญหาทั้งปวง (คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น คับทุกข์เป็น) การมีปัญญาที่พัฒนาแล้วนี้ เรียกว่า ภาวิตปัญญา (ปัญญาที่พัฒนาแล้ว)^{๔๖}

จะเห็นว่าจิตเป็นสภาวะที่พัฒนาได้และพัฒนาที่เป็นกระบวนการ โดยอาศัยความสัมพันธ์กันระหว่างกายกับจิต การที่จิตไม่สามารถจะพัฒนาให้ถึงความเข้าใจ รู้แจ้ง เห็นชัดใน ธรรมชาติของชีวิตได้ก็เพราะมีวิชาเข้ามาปิดกั้นเอาไว้ การจะทำลายวิชาเพื่อชีวิตบรรลู่ สัจธรรมคือ ความจริงแท้ได้นั้น จึงจำเป็นจะต้องอาศัยปัญญาเป็นตัวนำ โดยการสร้างปัญญา (วิชา) ขึ้นมาดังได้กล่าวไว้แล้วว่า การที่จะมีปัญญานั้นจะต้องมีการพัฒนาอย่างเป็นกระบวนการเพราะปัญญาเกิดขึ้นได้ต้องมีกรอบर्मฝึกฝนอยู่ตลอดเวลา

แนวคิดเรื่องปัญญา

พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความหมายของปัญญาไว้ว่า “ความรู้ รู้ทั่ว เข้าใจ รู้ซึ่ง” ความรู้ หมายถึง การรู้เรื่อง โลกและชีวิต รู้ความเป็นไปของโลกและความสัมพันธ์ของชีวิตอันมีต่อ โลกและสังคมมนุษย์ด้วยกัน ปัญญาจึงสรุปลงได้ตามความหมายของพระพรหมคุณาภรณ์ว่า “การมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น”^{๔๗} ตามนัยนี้ ปัญญา จึงเป็นหลักธรรมที่ทำลายวิชาหรือ โมหะอันเป็นธรรมที่ก่อให้เกิดความหลงผิดในสมมติบัญญัติว่าเป็นสภาวะที่แท้จริงลงได้ การที่จิตใจประกอบด้วยปัญญานี้จึงทำให้เกิดขบวนการรับรู้และความคิดที่บริสุทธิ์ตรงตามความเป็นจริงไม่บิดเบือนไม่ถูกกิเลสต่าง ๆ ครอบงำ เป็นการใช้ปัญญาอยู่เหนือการครอบงำ กล่าวคือการรู้จักไตร่ตรองวินิจฉัยตามความจริงเท่าที่รู้

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร, หน้า ๔๔.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ เรือนแก้ว, ๒๕๓๗), หน้า ๗๒.

เป็นอิสระหรือมีอิสรภาพทางปัญญา บุคคลเมื่อมีปัญญาแล้วย่อมสามารถทำจิตใจของให้พ้นจากห้วงอวิชชา บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต คือความพ้นทุกข์ (นิพพาน) ได้

ปัญญาเกิดขึ้นได้อย่างไร แม้ว่าปัญญาจะเป็นชื่อของคุณธรรมที่สามารถทำให้มนุษย์ประสบ สุขอันนิรันดรได้ก็ตาม แต่ปัญญาจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยกระบวนการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ทั้งทางตรง และทางอ้อม กล่าวคือ การพัฒนา (การศึกษา) ทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากว่าชีวิตมนุษย์นี้ ประกอบ ภายกับจิต หรือขันธ ๕ ดังมีพุทธพจน์รับรองว่า “สัตว์บุคคลนั้นประกอบด้วยขันธ ๕ เท่านั้น ไม่มีสิ่งใดอื่นนอกจากขันธ ๕...”^{๔๘} เมื่อมนุษย์ (สัตว์) หรือขันธประกอบด้วยกายและจิต หรือนามกับรูป การพัฒนาเพื่อให้เกิดปัญญาจึงจำเป็นจะต้องพัฒนากายและจิตให้สัมพันธ์กันอยู่เสมอ อันจะเป็นหนทางไปสู่ ปัญญาต่อไป ดังนั้นการพัฒนาปัญญานั้นแม้ว่าจะมีวิธีการหรือขั้นตอนมากมาย แต่เมื่อสรุปแล้วปัญญาจะ เกิดขึ้นได้มาจากที่มา กล่าวคือ จากการฟัง จากการคิด จากการอบรม “แหล่งที่ก่อให้เกิดปัญญา มี ๓ ประการ และปัญญาอันเกิดจากแหล่งนั้นก็ ๓ ประการ เช่นกัน คือ”^{๔๙}

๑) จินตามยปัญญา เป็นปัญญาอันมาจากการคิด การพิจารณาเหตุผล เน้นเรื่องของการใช้ เหตุผล เพื่อกระตุ้นให้เกิดปัญญา ในส่วนนี้เน้นปัจเจกบุคคล ที่จะรู้และเข้าใจได้ด้วยโยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณาสິงต่างๆ ที่เกี่ยวกับโลกและชีวิตอย่างแยกคายด้วยการคิดเป็น รู้จักคิดตามแนวทางแห่งปัญญา รู้จักมอง รู้จักพิจารณาสິงทั้งหลายตามสภาวะของมัน^{๕๐}

๒) สุตมยปัญญา เป็นปัญญาอันเกิดมาจากการสดับรับฟัง การเล่าเรียนจากภายนอกหรือสังคม ภายนอก เป็นการพัฒนาความรู้ขั้นพื้นฐานสำคัญที่สุดของมนุษย์ ในส่วนนี้เรียกว่า ปรโตโมสะ คือเสียง จากที่อื่น หรือเหตุกระตุ้นชักจูงจากภายนอก เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ สื่อมวลชน เป็นต้น

๓) ภวานามยปัญญา ปัญญาเกิดมาจากการฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ ปัญญาส่วนนี้เป็นผลสืบ เนื่องมาจากสุตมยปัญญา และจิตตามยปัญญา กล่าวคือ เมื่อได้รับความรู้ภายนอก (ปรโตโมสะ) และ นำมา พิจารณาไตร่ตรองด้วยวิถีแห่งปัญญาอย่างแยกคาย (โยนิโสมนสิการ) แยกแยะให้เห็นถึงสภาวะต่างๆ ตาม ความจริงที่ปรากฏ เมื่อความรู้ทั้งสองประสานกันด้วยดี ก็จะนำความรู้อันเกิดแล้ว นั้นมาฝึกฝนด้วยตนเอง จนรู้แจ้งเข้าใจชัด ผลอันเกิดจากการอบรมนี้เรียกว่า ภวานามยปัญญา ดังนั้น ปัญญาที่พึงประสงค์ในที่นี้ก็คือ สัมมาทิฎฐิ

^{๔๘} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๔๘/๓๕. อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุง และขยายความ), หน้า ๖๕.

^{๔๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๘๖.

^{๕๐} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), การศึกษาสากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, หน้า ๒๔๖.

สัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นชอบ คือเห็นด้วยปัญญาในอริยสัจ ๔ หรือเห็นถูกต้องเป็นการเห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริงว่า ทุกข์เป็นสภาพที่ทนได้ยาก เป็นความลำบากเพราะเกิดมาจากเหตุปัจจัย เมื่อมีความทุกข์อันเกิดจากเหตุปัจจัยก็จะต้องมีการดับทุกข์ได้และจะต้องมีวิธีการที่จะดำเนินเพื่อปฏิบัติถึงความสิ้นไปแห่งกองทุกข์นั้น สรุปก็คือความเห็นอย่างถ่องแท้ในสภาวะต่างๆ ที่เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์นั่นเอง

ในทฤษฎีต่าง ๆ ที่พระพรหมคุณาภรณ์เสนอนั้น สัมมาทิฐินับว่าเป็นหัวข้อหลักในการพัฒนาด้านต่างๆ ในฐานะเป็นหลักธรรมสายกลางข้อแรก ท่านกล่าวว่า “สัมมาทิฐิ เป็นจุดเริ่มต้นหรือเป็นตัวนำในการดำเนินตามมรรคแห่งมัชฌิมาปฏิปทา และเป็นตัวยืนที่มีบทบาทอยู่ตลอดเวลาทุกขั้นตอนของการปฏิบัติ...แต่สัมมาทิฐิเอง ก็ได้รับความอุดหนุนจากองค์มรรคข้ออื่นๆ ด้วย...”^{๕๑} กล่าวคือ มีปัจจัย ๒ อย่างที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ คือ ศรัทธา เป็นการวางใจใน ปัญญาของผู้อื่น เรียกว่า ปรโตโฆสะ อันเป็นปัจจัย ๒ อย่าง ที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ คือ ศรัทธาเป็นการวางใจในปัญญาของผู้อื่น เรียกว่า ปรโตโฆสะ อันเป็นปัจจัยภายนอก และ โยนิ โสมนสิการ ซึ่งหมายถึง การที่เรารู้จักคิด คิดเป็น ถูกวิธี ซึ่งเป็นปัจจัยภายใน การเรียนรู้จากภายในแล้วนำมาคิดให้ถูกวิธีตามกระบวนการทางปัญญา นี้คือปัจจัย ที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ และ กระตุ้นให้แจ้ง เข้าถึง สัจธรรมได้ ดังแผนผังนี้

ปัญญาจะเข้าถึงความจริงได้อย่างไร แหล่งที่ก่อให้เกิดปัญญา คือ ปัญญา ๑ และสัมมาทิฐิ หรือเกิดมาจากปัจจัยภายนอก (ปรโตโฆสะ) และปัจจัยภายใน (โยนิ โสมนสิการ) ที่สัมพันธ์กัน เมื่อปัญญาภายนอกและปัจจัยภายในที่สัมพันธ์กัน การที่ปัญญาจะเข้าถึงความจริงแท้ได้ นั่น ก็จะต้องพัฒนาตามกระบวนการทางปัญญา คือการพัฒนาทางกายและใจนั่นเองหลักธรรมที่ทำให้บรรลุถึงความจริงนั้นได้ก็คือ มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง

พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายความหมายคำว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” โดยมองไปที่เป้าหมายเป็นหลักว่า “ไม่ใช่ทางสายกลางตามความหมายที่ว่าอยู่ที่กึ่งกลางระหว่างหลาย ๆ ทาง” แต่คือ “ทางสายกลางที่พอเหมาะพอดี ซึ่งจะนำไปสู่จุดหมาย”^{๕๒}

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๖๑๓-๖๑๔.

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมกับการศึกษาของไทย**, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๗), หน้า

ถามว่าจุดมุ่งหมายคืออะไร “จุดมุ่งหมายก็คือ อิศรภาพ (นิพพาน) และสันติสุข”^{๕๓} มรรค ๘ หรือ มัชฌิมาปฏิปทา จึงเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาที่จะนำชีวิตเข้าสู่อิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริงได้ เมื่อย่อมรรค ๘ ลงแล้วก็คือ ไตรสิกขา ซึ่งเป็นหัวข้อแห่งการปฏิบัติที่สัมพันธ์กันคือ

ศีล อันเป็นการพัฒนาในส่วนของกาย เว้นจากการเบียดเบียนกัน เป็นต้น องค์ประกอบที่สำคัญของศีลที่จะส่งเสริมให้มนุษย์ไม่เบียดเบียนกันนอกจากทาน คือการเอื้อเฟื้อช่วยเหลือซึ่งกันและกันแล้ว ยังมีองค์ประกอบอีก ๔ อย่างคือ

- ๑) วินัย อันเป็นกฎระเบียบ ข้อบังคับของคนในสังคม เพื่อจัดระบบของสังคมให้เรียบร้อย
- ๒) อาชีวะ หรือสัมมาอาชีวะ เป็นการฝึกฝนให้ตนรู้จักประกอบสัมมาชีพ ปฏิบัติอาชีพสุจริต
- ๓) การใช้อินทรีย์อย่างไม่เป็นโทษ โดยเน้นการดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น

๔) การปฏิบัติต่อปัจจัย ๔ เป็นการปฏิบัติให้รู้คุณค่าที่แท้จริง ทางปัจจัย ๔ มี อาหาร ที่อยู่ อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ให้รู้จักคุณค่าแท้ คุณค่าเทียมของการบริโภค ไม่ตกเป็นทาสของมัน

สมาธิ เป็นการที่ทำให้จิตตั้งมั่น เข้มแข็ง มีคุณภาพ สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตที่ดี เพื่อปิดกั้นนิวรณ์ คือสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ไม่ก้าวหน้าในด้านคุณธรรม และทำให้ปัญญาอ่อนกำลัง สิ่งที่จะนำมาใช้เป็นอารมณ์เพื่อให้จิตตั้งมั่นได้นั้น คือ กรรมฐาน ๔๐ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ให้เป็นการเจริญภาวนา

การเจริญสมาธิเพื่อทำให้จิตตั้งมั่นนั้น เรียกว่า สมถกรรมฐาน เป็นการทำงานเพื่อเป้าหมายสูงสุดในระดับนี้ คือ ทำให้จิตสงบระงับจากนิวรณ์กล่าว ซึ่งผลอันเกิดจากการเจริญสมถะก็คือ ฌาน ๘ หรือ สมาบัติ ๘ พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวว่า “สมถะคือการทำให้สงบ หรือ การทำจิตใจให้เป็นสมาธิ และบางครั้งก็หมายถึงสมาธินั่นเอง...”^{๕๔} เมื่อจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์นั้นๆ หรืออยู่ในองค์ฌาน ก็จะสามารถข่มนิวรณ์ได้ และเมื่อออกจากฌานแล้ว ก็เสตต่างๆ ก็มีตามเดิม ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากว่า “ผลที่เกิดจากสมถะอย่างเดียว ไม่ว่าจะเป็ฌานสมาบัติหรือ อภิญญาที่สูงที่สุดเพียงไร ก็ยังเป็นโลกิยะ เป็นของปุถุชน คือคนที่มีกิเลสเสื่อมถอยได้...”^{๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ได้แบ่งวิธีการเจริญสมาธิเป็น ๔ แบบคือ^{๕๖}

๑) การเจริญสมาธิแบบธรรมชาติ เป็นการเจริญสมาธิโดยปกติโดยเน้นผลของความสำเร็จ การงานเป็นตัวก่อให้เกิดปีติปราโมทย์ และก่อให้เกิดสมาธิ

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๓๐๖.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๗.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔๕.

๒) การเจริญสมาธิตามหลักอทิธบาท โดยอาศัยหลักธรรมคืออทิธบาท ๔ เป็นตัวนำในการก้าวเข้าไปสู่สมาธิเพราะหลักธรรมนั้นเกี่ยวพันซึ่งและกัน เช่น เกิดฉันทะมีใจรักแล้วก็ทำให้พากเพียร เมื่อพากเพียรก็เอาใจจดจ่ออยู่เสมอแล้วเปิดโอกาสให้ปัญญาพิจารณา

๓) การเจริญสมาธิโดยใช้สติเป็นตัวนำ การปฏิบัติธรรมนั้นองค์แห่งสติเป็นเครื่องดึงและกมจัดไว้กับอารมณ์ การฝึกสมาธิโดยอาศัยสตินั้นมีเป้าหมาย ๒ ประการ คือ การฝึกเพื่อใช้งานทางปัญญา และฝึกเพื่อสร้างสมาธิล้วนๆ

๔) การฝึกสมาธิอย่างเป็นแบบแผน เป็นการฝึกสมาธิตามหลักพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท คือการปฏิบัติไปตามขั้นตอนตามลำดับ คือ เมื่อศีลบริสุทธิและต้องตัดปليโพธิ เข้าหากัลยาณมิตรรับเอากรรมฐานที่เหมาะสมกับจริต เข้าอยู่สถานที่ปฏิบัติและปฏิบัติตามวิธีการเจริญสมาธิ

กระบวนการพัฒนาปัญญาตามหลักไตรสิกขานั้น เป็นการพัฒนาโดยมีศีลและสมาธิเป็นตัวหนุนขึ้นพื้นฐานที่สำคัญ ปัญญาจึงเป็นการเรื่องของการฝึกฝนอบรมโดยตรง ซึ่งเรียกว่า จริยะ อันหมายถึงว่าพระพุทธศาสนามองหลักจริยธรรมในแง่ที่ว่า การถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติ หรือการนำเอาความรู้ทางกฎธรรมชาตินำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์

การจะนำกฎธรรมชาตินำมาใช้ให้เกิดประโยชน์นั้น ถ้าไม่รู้เท่าทันตามสภาวะความจริงจะทำให้หลงทางได้เพราะถูกอวิชชาครอบงำ แต่หากใช้ปัญญาเป็นตัวนำก็จะสามารถปฏิบัติตามกฎธรรมชาติดีได้อย่างถูกต้องและเข้าใจ

ปัญญาจึงเกิดขึ้นได้โดยการฝึกอบรมให้วิถีชีวิตดำเนินสอดคล้องกับกฎธรรมชาติไม่ขัดแย้งกับการดำเนินชีวิต การดำเนินชีวิต (จริยะ) จึงต้องอาศัยปัญญา เมื่อจริยะดำเนินด้วยปัญญาจึงแบ่งบทบาทของปัญญาเป็น ๓ ชั้นคือ

๑) รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติ ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเป็นตามเหตุปัจจัย

๒) ใช้ความรู้ที่รู้ให้เกิดประโยชน์ ปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้นๆ

๓) เมื่อทำถูกต้องแล้ว ก็ปล่อยให้เหตุปัจจัยดำเนินไปตามธรรมดาจนก่อผลของมันเอง วางใจเป็นอิสระ คอยดูอย่างรู้เท่าทัน ไม่ต้องยึดมั่นเอาตัวตนเอาไปผูกมัด จึงเรียกหลักจริยะนี้ว่า “การเป็นอยู่ด้วยปัญญา” และเรียกบุคคลนี้ว่า บัณฑิต แปลว่า ผู้อยู่ด้วยปัญญา^{๕๗} การพัฒนาปัญญาจึงเรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน เป็นการเน้นการพัฒนาทางด้านปัญญาโดยตรง เป้าหมายของการพัฒนาปัญญาก็เพื่อ

- ทำให้ปัญญาเป็นความรู้จริงในศิลปวิทยาต่างๆ

- การเรียนรู้ที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงไม่เอนเอียงด้วยอคติ

- การวินิจฉัยสิ่งต่างๆ โดยใช้ปัญญาบริสุทธิ์ใจ

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๓๓.

- ใช้ปัญญาเรียนรู้โลกและชีวิตตามเป็นจริง รู้จักทางเสื่อม ทางเจริญ รู้จักแก้ปัญหาและสร้างสรรค์พัฒนาตนเอง

- ใช้ปัญญารู้เท่าทันธรรมชาติของสังขาร ทำให้จิตเป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง^{๕๔}
 ดังนั้นการเข้าหาความจริงได้นั้นจะต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา โดยอาศัยกันและกัน ถ้าอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ถึงพร้อมก็จะทำให้กระบวนการฝึกไม่^{๕๕}ได้ผลดี

ค. แนวคิดเชิงจริยศาสตร์

แนวคิดสาขานี้พอเรียกได้ว่าเป็นปรัชญาชีวิตก็ได้ และในประเด็นนี้ เราจะทำความเข้าใจว่า พระพรหมคุณาภรณ์มองธรรมชาติของชีวิตว่าเป็นอย่างไร ชีวิตคืออะไร อะไรคือจุดมุ่งหมายของชีวิต อะไรคือปัญหาของมนุษย์ อะไรคือ ความดีและจุดมุ่งหมายสูงสุด มนุษย์ควรเป็นอย่างไร? อะไรคือคุณค่าของมนุษย์ และเราจะเอาอะไรเกณฑ์ตัดสินคุณค่าของมนุษย์

พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ทัศนะเรื่องชีวิตไว้ว่า “ชีวิตของมนุษย์รวมทั้งสัตว์เหล่าอื่นตามปกติประกอบไปด้วยขันธ ๕ ดังนั้น ชีวิตจึงประกอบไปด้วยขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ประกอบกันเข้า ตัวตนแท้ ๆ แห่งชีวิตจึงไม่มี^{๕๖} เพราะฉะนั้น ชีวิตจึงเป็นการประชุมกันเข้าของขันธ ๕ อันได้แก่

๑) รูป (corporeality) เป็นส่วนที่ประกอบด้วยรูปธรรมทั้งหมดรวมทั้งร่างกาย หรือพฤติกรรมทางร่างกายทั้งหมด หรือ สสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่างๆ ของสสารและพลังงานเหล่านั้น

๒) เวทนา (Feeling) ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางจิตใจ

๓) สัญญา (perception) เป็นความกำหนดได้หมายรู้ลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ได้

๔) สังขาร (mental formations) คือคุณสมบัติของจิตที่มีเจตนาเป็นตัวนำที่แต่งให้จิตตีชั่วหรือ กลาง ๆ ประชุมแปรการตรึงนึกคิดใจ และแสดงออกมาทางกายวาจา ให้เป็นไปต่างๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น ศรัทธา สติ หิริ ฯลฯ โภคะ โทสะ มานะ ทิฏฐิ อีสตาริยา เป็นต้น รวมเรียกง่าย ๆ ว่าเครื่องปรุงแต่งของจิต เครื่องปรุงของความคิด หรือเครื่องปรุงของกรรม นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการท่านหนึ่งได้

^{๕๔} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), การศึกษาสากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, หน้า ๗๕-๗๐.

^{๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๕.

อธิบายเสริมในเรื่องดังกล่าวว่า “สังขาร คือ ลักษณะ ที่ประกอบจิตปรุงแต่งให้จิตดีหรือเลว หรือเป็นกลางๆ ถ้าเปรียบจิตเหมือนน้ำสะอาดบริสุทธิ์ สังขารก็เปรียบได้กับสีต่างๆ ที่เจือผสมอยู่ในน้ำ...”^{๖๐}

๕) วิญญาณ (consciousness) เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ ^{๖๑}

ดังนั้น ชีวิตมนุษย์ คือการรวมเข้าด้วยกันขององค์ประกอบ ๕ หรือที่เรียกว่า ชั้น ๕ เท่านั้น การประกอบเข้าของชั้น ๕ นี้ มิได้หมายความว่าเอาส่วนต่างๆ มาคุมกันเข้า มาประกอบกันเข้าเป็นรูปร่าง แต่ทุกอย่างนั้นมีอยู่ตลอดเวลาไปในลักษณะของการหมุนเวียนเปลี่ยนอยู่เสมอ เข้าหลักไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวที่ถาวรและกฎธรรมชาติ แห่งการเปลี่ยนแปลงนี้ก็อยู่ในรูปของการอาศัยซึ่งกันและกัน ตามหลักปฏิจสมุปบาท

แม้ว่าชีวิตหรือธรรมชาติของชีวิตจะประกอบไปด้วย ชั้น ๕ หรือจะย่อลงได้เป็นกายและใจก็ตาม ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ท่านมองว่า กายและใจมีความสำคัญเท่ากัน ไม่ควรให้เกิดการประพาศุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่ง หากแต่สร้างความสมดุลให้มีขึ้นต่อชีวิต ท่านกล่าวว่า องค์ประกอบของการพัฒนาชีวิตทำให้ชีวิตดำเนินไปได้ด้วยดีนั้นอยู่ ๓ ประการ คือ ^{๖๒}

๑) ตัวมนุษย์

๒) สังคม

๓) ธรรมชาติ

ดังนั้น การดำเนินชีวิตของมนุษย์จึงต้องสอดคล้องกับสังคม และธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา

พระพรหมคุณาภรณ์ได้จัดองค์ประกอบที่ทำให้มนุษย์ดำเนินไปด้วยดี โดยการมองตัวมนุษย์ก่อนแล้วแล้วค่อยขยายออกไปเกี่ยวข้องกับสังคมและสัมพันธ์กับธรรมชาติ เหตุที่ท่านกล่าวว่า มนุษย์เป็นจุดแรกที่ต้องศึกษาและทำความเข้าใจ ก็เพราะว่าเมื่อเข้าใจธรรมชาติของชีวิตดีก็จะสามารถแสดงออกทางสังคมได้ด้วย นั่นก็หมายความว่า มนุษย์สามารถปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติได้ทั้ง ๓ อย่างนี้คือ มนุษย์ สังคมและธรรมชาติ ท่านกล่าวว่ามีความสัมพันธ์กันตลอดเวลา ดังกล่าวแล้วว่า มนุษย์มีธรรมชาติคือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามกฎไตรลักษณ์และชีวิตคือการรวมกันเข้าของชั้น ๕ มีการหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามกระแสและที่กล่าวว่า “ชีวิตคือการดำรงอยู่ การเป็นอยู่” แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการดำรงอยู่ การเป็นอยู่ของมนุษย์นั้นมีความสำคัญมาก เพราะถือว่าเป็นพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออก

^{๖๐} บุญมี แทนแก้ว, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ธนการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๗.

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๖๐.

^{๖๒} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), ศาสนาและเยาวชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มาสเตอร์เพรส, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐.

ทั้งหมดเพื่อเป้าหมายของชีวิตจริงอยู่มนุษย์ประกอบไปด้วยกายและใจ สองสิ่งนี้เป็นเครื่องกำหนดให้มนุษย์มีวิถีที่แตกต่างกันไป

ก. จุดมุ่งหมายของชีวิตคืออะไร

ดังได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า ชีวิตของคนเรานั้นเป็นที่ประชุมกันเข้าของส่วนประกอบต่าง ซึ่งเรียกได้ง่ายๆ ว่า ชั้น ๕ และชั้น ๕ นี้ก็มีการแยกย่อยออกไปอีกมากมาย แต่เมื่อรวมแล้วก็ประกอบไปด้วยส่วนที่เป็นสาระทั้งด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ ซึ่งย่อลงมาเป็นรูปกับนาม

พระพรหมคุณาภรณ์มองชีวิตเป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว เปรียบว่าร่างกายของมนุษย์คล้าย ๆ กับ กอถอกไม้ โดยกล่าวว่า ชั้นห้าโดยสาระสำคัญก็คือ ส่วนประกอบมากมายทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ มารวมกันเข้าเป็นชีวิตของเรา สิ่งเหล่านี้ก็คล้าย ๆ กับ กอถอกไม้ คือ ยังไม่ดี ยังไม่สวยงาม ไม่ปรากฏคุณค่าอะไรออกมามั่นคงหรือตั้งอยู่ อย่างนั้นจะมองเป็นกองขยะก็ได้ จะมองเป็นกอถอกไม้ที่มีคุณค่าอยู่ในตัวก็ได้ แต่ว่า ยังไม่สำเร็จประโยชน์ชัดเจนอะไรออกมาที่นี้เราเอาชีวิตของเราที่เป็นกลางๆ ไม่ชัดเจนว่าจะมีคุณค่าอย่างไรนี้ เอามาทำความดี...^{๖๓} ดังนั้นมนุษย์จึงจำเป็นต้องมีการฝึกฝน มีการพัฒนาชีวิต เพื่อให้ชีวิตนั้นมีค่าเป็นสาระ เพราะชีวิตของมนุษย์นั้น ไม่ได้ตั้งเป้าหมายเอาไว้แต่แรก หากแต่นำมาพัฒนาฝึกฝนใช้ ให้มีคุณค่าในภายหลัง

การที่มนุษย์จะพัฒนาตนเอง ให้บรรลุเป้าได้นั้น จำเป็นจะต้องมีการพัฒนาชีวิตอย่างเป็นระบบ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม จะต้องมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา และสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นอาจจะเป็นตัวถ่วงและส่งเสริมการพัฒนาชีวิตก็ได้ มนุษย์จึงจำเป็นต้องทำอย่างหนึ่งที่ จะดำเนินชีวิตของตน เพื่อเป้าหมายสูงสุดด้วยปัญญา ดังนั้นจุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์ก็คือ นิพพาน หรือ วิมุตติ (ความหลุดพ้น) แต่ตามที่ปรากฏในหนังสือส่วนมากพระพรหมคุณาภรณ์ จะเรียกนิพพานว่า “อิสรภาพ” บ้าง “ภาวะไร้ทุกข์” บ้าง

อิสรภาพ (Freedom) จึงหมายถึง การดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง กล่าวคือ การดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น อาศัยปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ผสมผสานชีวิตให้สมดุล กลมกลืนสอดคล้องกับธรรมชาติ สังคมและมนุษย์ด้วยกันเอง พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า อิสรภาพที่แท้จริงที่ทำให้มนุษย์เข้าถึงจุดหมายของชีวิตได้นั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ^{๖๔}

๑) อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับธรรมชาติแวดล้อม เป็นอิสรภาพในการอยู่ร่วมกัน

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), งานเพื่อความสุขและแก่นสารของชีวิต, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๓๑.

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีแก้ปัญหาคตรภที่ ๒๑, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๓๐-๓๒.

กับธรรมชาติแวดล้อมอย่างปลอดภัยจากความบีบคั้น เช่น มีปัจจัย ๔ เพียงพอ ปลอดภัยจากธรรมชาติ และการมีชีวิตอยู่อย่างประสานกลมกลืนที่ธรรมชาติมีสภาพเกื้อกูลต่อความอยู่ที่ดีของมนุษย์

๒) อิศรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับเพื่อนมนุษย์ เป็นการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน แต่มีความเป็นมิตรช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่เสมอ

๓) อิศรภาพภายในชีวิตของตนเอง เป็นอิศรภาพที่ไม่อิงอาศัยธรรมชาติ และไม่ต้องไปขึ้นต่อเพื่อนมนุษย์ หมายถึงว่า อิศรภาพภายใน คือ การเป็นไทแก่ตัวเองสามารถพัฒนาตนเองได้

ข. อะไรคือความดี อะไรคือเกณฑ์ตัดสินคุณค่า

อะไรคือความดี

ทักษะที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ก็พอจะทำให้มองเห็นอย่างชัดเจนในเรื่องนี้ว่าความดี คือ การกระทำที่แสดงออกมาทางกาย วาจา และใจที่ไม่ถูกอวิชชาคือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงครอบงำนั่นเอง แม้ว่าจะมีปัญหามากมายในส่วนที่จะกล่าวว่า อะไรคือความดี เพราะความดีถูกกำหนดด้วยกรรมนิยามและสังคมนิยาม เป็นหลัก กล่าวคือ ในทางพระพุทธศาสนา ความดีและความชั่วมีลักษณะที่ตายตัว ชัดเจน โดยยึดหลักการกระทำที่ประกอบด้วยเจตจำนงเป็นหลัก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั่นเองเราเรียกว่า กรรม บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ”^{๖๕}

ส่วนความดีในส่วนของสังคมนิยาม เป็นค่านิยมที่สังคมนั้นๆ กำหนดขึ้นมาเองแม้ในเรื่องเดียวกัน สังคมหนึ่งอาจจะว่าดี อีกสังคมหนึ่งอาจจะว่าชั่ว เป็นต้น จึงไม่สามารถที่จะให้ค่านิยมที่ชัดเจนได้

คำว่าดี ชั่ว เมื่อเรียกตามหลักกรรมหรือตามคุณภาพแล้ว แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ^{๖๖}

๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ

๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดี กรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ เมื่อจัดตามอาการหรือการแสดงออกของกรรมจัดเป็น ๓ คือ

๑) กายกรรม การกระทำทางกาย

๒) วจีกรรม การกระทำที่แสดงออกทางวาจา

๓) มโนกรรม การกระทำที่แสดงออกทางใจ

ในบรรดากรรมทั้ง ๓ นั้น มโนกรรม สำคัญที่สุดเพราะเป็นจุดเริ่ม เมื่อคนคิดแล้วจึงแสดงออกมาทางกายและวาจา นอกจากนั้นยังแบ่งกรรมออกไปตามวิบากของมัน คือ

^{๖๕} อจ. ฤกก.(บาลี) ๒๒/๖๓/๓๕๕.

^{๖๖} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๕๓/๒๔๔, อจ. ติก. (บาลี) ๒๐/๓๔/๑๓๐-๑๓๑., พุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๓๐-๓๑/๒๕๔-๒๕๕, ๖๔-๖๕/๒๘๐-๒๘๑, อภิ.ถึ.(บาลี) ๓๔/๕๘๕-๕๘๗/๒๓๕, ๑๐๕๕-๑๐๖๓/๒๕๐.

๑) กรรมดำ มีวิบากดำ ได้แก่ กายสังขาร วิจิสังขารและมโนสังขาร ที่มีการเบียดเบียน เช่น ปาณาติบาต อทินนาทาน กามสุมิฉฉาจาร มุสาวาท และดื่มสุรามรัย

๒) กรรมขาว มีวิบากขาว ได้แก่ กายสังขาร วิจิสังขารและมโนสังขาร ที่ไม่มีการเบียดเบียน เช่น การประพฤติตามกุศลกรรมบถ ๑๐

๓) กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว ได้แก่ กายสังขาร วิจิสังขาร และมโนสังขาร ที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่เบียดเบียนบ้าง เช่น การกระทำของมนุษย์ทั่วไป

๔) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม คือ เจตนาเพื่อละกรรม ๓ อย่างข้างต้น ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ และมรรค ๘

ดังนั้น กุศลจึงเกิดจากจิตใจที่ประกอบไปด้วยวิชา และปัญญา ส่วนอกุศลเกิดมาจากอวิชา หรือความหลง ทั้ง ๒ อย่างนี้ เมื่อเกิดขึ้นกับจิตใจแล้ว เจตจำนงที่แสดงออกมาทางทวารทั้ง ๓ ก็แตกต่างกัน ออกไปด้วย การกระทำที่เกิดจากเจตจำนงฝ่ายกุศล ผลหรือวิบากที่ปรากฏก็จะเป็นไปส่วนดี ส่วนการกระทำที่เกิดจากอกุศล ผลก็เป็นนัยตรงกันข้าม

กุศลจึงมีความหมายเท่ากับความดี หรือบุญ แต่กุศลมีความหมายกว้างกว่า ส่วนอกุศลมีความหมายเท่ากับความชั่วหรือบาป ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวได้ว่า...เมื่อว่าโดยความอย่างกว้างที่สุด บุญก็มีความหมายเท่ากับกุศล บาปก็มีความหมายเท่ากับอกุศล...บุญ(ความดี) และบาป (ความชั่ว) มักปรากฏในความหมายที่จำกัด แคบ และจำเพาะมากกว่ากุศลและอกุศล^{๖๓}

เมื่อจะพูดว่าอะไรดีอะไรชั่วนั้น จำต้องยึดหลักกรรมนิยาม จิตนิยามและสังคมนิยาม กล่าวคือ เมื่อมองด้านภายในบุคคล กรรมนิยามจะอิงอยู่จิตนิยาม ในด้านภายนอกนิยามจะสัมพันธ์กับสังคมนิยาม หรือสังคมบัญญัติ และจุดเชื่อมกันระหว่างกรรมนิยามกับสังคมนิยามนั้น คือ เจตจำนง ดังพระพรหมคุณาภรณ์ทัศนะไว้ว่า ความดีความชั่วที่เป็นบัญญัติของสังคม ก็เป็นเรื่อง ของสังคมอยู่ในขอบเขตสังคมนิยาม กุศล อกุศลที่เป็นสมบัติของกรรมก็เป็นเรื่องของกรรมนิยาม ต่างจากกัน แต่สัมพันธ์กัน...ตัวการสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างนิยามและนิยามทั้ง ๒ นี้ ...ได้แก่ เจตนา หรือ เจตจำนงนั่นเอง^{๖๔}

ดังนั้น ความดีจึงหมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตจำนงอันเป็นกุศล ปราศจากโลภะ โทสะ และโมหะ แล้วแสดงออกมาทางภายนอก ทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีระเบียบ

อะไรคือเกณฑ์ตัดสินคุณค่า

การกระทำที่เรียกว่าดี หรือชั่วนั้นขึ้นอยู่กับอะไร เป็นปัญหาที่ถกเถียงกันมานาน และต่างฝ่ายก็ได้แสดงเหตุผลมาสนับสนุนทัศนะของตนเอง ดังจะยกตัวอย่างมาประกอบเพื่อจะได้มองเห็นทัศนะเรื่อง

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๖๕.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๑.

ดังกล่าวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์กล่าวถึงเกณฑ์ตัดสินคุณค่าไว้ว่า “เกณฑ์จะตัดสินความดีความชั่วต้องดำเนินไป ตามกฎของกรรมนิยามจิตนิยามและสังคมนิยาม”^{๖๕} กรรมนิยามและจิตนิยามนั้น มองในแง่ของจริยธรรมของพุทธศาสนา ศึกษาในแง่ของ “สภาวะ” ส่วนสังคมนิยามนี้ศึกษาในแง่ของ คุณค่า การศึกษาตามสภาวะนั้น กรรมนิยามเป็นกฎแห่งพฤติกรรมที่มนุษย์ก่อขึ้นมา และผลที่ปรากฏก็จะเริ่มดำเนินไปทันทีไม่ทางหลักเลย ได้เลยโดยอาศัยจิตเป็นตัวสร้างพฤติกรรมขึ้นมา ดังนั้น เจตจำนงจึงเป็น เนื้อหาสาระและเป็นตัวทำการของกรรมนิยาม

ในด้านสังคมนิยามนั้น แม้จะไม่เกี่ยวข้องกับกฎของกรรมโดยตรงก็ตาม แต่ก็มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง เพราะกฎเกณฑ์ที่จะกำหนดลงไปว่า สิ่งนี้ดีหรือไม่ดีนั้น เป็นเรื่องของสังคมนั้นๆ บัญญัติขึ้นมาทั้งสิ้น โดยพิจารณาจาก “คุณค่า” ของสิ่งนั้นๆ เช่น สังคมป่าบางพวกบัญญัติว่าการฆ่าคนพวกอื่น เป็นความดี บางสังคมบอกว่าไม่ดี เป็นต้น

ดังนั้น เมื่อเกิดความแตกต่างเช่นนี้ กรรมนิยามและสังคมนิยามจะมาเชื่อมกันและตัดสินความดีความชั่วด้วยอะไร ในทัศนะนี้พระพรหมคุณาภรณ์เสนอว่า “ทั้งสองอย่างนั้นสัมพันธ์กันด้วย เจตจำนงหรือเจตนา”^{๖๖} เจตจำนงหรือเจตนา คือ พฤติกรรมของจิตที่แสดงออกมาทางกรรมนิยามและสังคมนิยาม ก็ได้อาศัยเจตนาเป็นเครื่องกำหนดให้บุคคลในสังคมนั้นยึดถือ โดยหลักเกณฑ์ที่ว่า การกระทำใดๆ ที่มาจากเจตนาเป็นฐาน การกระทำนั้นถือว่าเป็นการกระทำที่สมบูรณ์ ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว และอาศัยเจตนา นั้นเองเป็นเครื่องตัดสินปัญหาในสังคม สภาวะและคุณค่าจึงมาบรรจบกันด้วยเจตนา

เมื่อเป็นดังนี้ การตัดสินคุณค่าของการกระทำว่าดีหรือ ชั่วจึงต้องพิจารณาด้วยหลัก ๒ ประการ คือ พิจารณาในแง่ของสังคมนิยาม และในแง่ของกรรมนิยาม

ในแง่ของสังคมนิยามให้พิจารณาผลของการกระทำว่าเป็นผลดีต่อสังคมหรือไม่ ส่วนในแง่ของกรรมนิยามนั้นให้พิจารณาว่าเป็นกุศลเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ โดยแยกย่อยออกไปได้ดังนี้

๑) เกณฑ์หลัก คือการตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรืออกุศล โดยพิจารณาว่าเหตุอันนั้นๆ เกิดจากเจตนาที่เป็นกุศล (อโลภะ อโทสะ อโมหะ) หรือจากอกุศล (โลภะ โทสะ โมหะ)นอกจากนั้นยังพิจารณาไปถึงสภาพนั้นๆ ว่าเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้อกุศลลดลง กุศลเพิ่มขึ้นหรือไม่

๒) เกณฑ์ร่วม โดยการใช้มโนธรรมความรู้สึกรับผิดชอบชั่วดี พิจารณาด้วยตนเองเป็นหลัก ตลอดจนถึงวิญญาณสวรรค์หรือไม่ และพิจารณาจากผลของการกระทำที่มีต่อตนเองและผู้อื่น ตลอดถึงสังคม

พระพรหมคุณาภรณ์ได้สรุปเกณฑ์ตัดสินความดีและความชั่ว ทั้งแนวกรรมนิยามล้วน ๆ และกรรมนิยามที่มีความสัมพันธ์กับสังคมนิยามทั้ง โดยสภาวะและคุณค่าไว้ดังนี้

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๑.

๑) ว่าด้วยคุณและโทษต่อชีวิต หรือต่อจิตใจและบุคลิกภาพ คือ มันเป็นสถานะที่เกื้อกูลต่อชีวิตจิตใจหรือไม่เอื้อต่อคุณภาพชีวิต ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ทำให้กุศลธรรมลดถอยและอกุศลเพิ่มพูน ช่วยส่งเสริมบุคลิกภาพที่ดีงามหรือไม่

๒) ว่าด้วยคุณโทษต่อบุคคล เป็นการเบียดเบียนตนหรือไม่ ทำให้ตนเดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยความสะดวกสุขแก่ที่แท้จริงแก่ตนหรือไม่

๓) ว่าโดยคุณโทษต่อสังคม เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่ออำนวยความสะดวกสุขแก่ผู้อื่นและแก่ส่วนรวมหรือไม่

๔) ว่าโดยมโนธรรม หรือ โดยจิตสำนึกตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ เป็นการพิจารณาความรับผิดชอบชั่วดีของคนในแง่ที่ว่าเมื่อตนเองกระทำแล้ว ตนเองกล่าวโทษตนเอง ตำหนิตนเองได้หรือไม่

๕) ว่าโดยมาตรฐานทางสังคม เป็นบรรทัดฐานนิติทางศาสนาวัฒนธรรมประเพณี และสถาบันต่างๆ ทางสังคม เมื่อกระทำลงไปวิญญูชนทั้งหลายยอมรับหรือไม่

ดังนั้น เกณฑ์ตัดสินคุณค่าในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ก็คือ การกระทำอะไรก็ตามไม่ เป็นโทษต่อตนเอง ผู้อื่น การกระทำใดมีเจตจำนงอันเกิดจากมโนธรรมส่วนตัวที่ปราศจากอวิชชา การกระทำนั้นจึงถือว่าเป็นกระทำความดี

๓.๒ ความหมายและจุดมุ่งหมายของการศึกษา

ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์มองการศึกษาว่า การศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ประสบความล้มเหลวมาก ทั้งนี้เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ เป็นต้นว่า การศึกษาเน้นการเรียนรู้อย่างด้าน ทฤษฎีหรือวิชาการและพัฒนาความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านเท่านั้น (Specialization) การศึกษาในยุคแห่งการแข่งขันจึงเป็นเพียงการสะสมข้อมูลและทักษะความชำนาญอันจะสามารถไปประกอบอาชีพ ทั้งนี้ได้ทั้งการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตในด้านอื่นๆ ของผู้ที่รับการศึกษาไป การศึกษาในลักษณะเช่นนี้จึงเป็นการปลูกฝังทัศนคติและค่านิยมบางอย่างลงไป ในสมองของผู้ศึกษาไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้เลย เช่น ให้การยกย่องผู้ที่เรียนเก่ง เน้นการศึกษาเพื่อให้เกิดความก้าวหน้าการประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน เพื่อความร่ำรวย มีชื่อเสียง ตลอดจนถึงการมีบารมีอำนาจเหนือคนอื่น เป็นการสร้างความอยากเพื่อสนองตอบความโลภและความโกรธ ชอบชิงดีชิงเด่น เบียดเบียน ขัดแย้งซึ่งกันและกัน

ดังนั้น จึงต้องศึกษาความหมาย จุดมุ่งหมาย องค์กรประกอบ และกระบวนการศึกษาในทัศนะของ พระพรหมคุณาภรณ์เป็นลำดับต่อไป

๓.๒.๑ ความหมายของการศึกษา

พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า การศึกษา คือการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้มนุษย์บรรลุสภาวะที่ปราศจากความทุกข์ในที่สุด เป็นกระบวนการแก้ปัญหาเพื่อทำลายอวิชชาและตัณหา พร้อมทั้งเสริมฉันทะและกรุณา จากความหมายนี้ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาคือการฝึกฝนตามหลักไตรสิกขา (ดังจะกล่าวไว้ในเรื่องกระบวนการจัดการศึกษา) กล่าวได้ว่าการศึกษานั้นหมายถึงการพัฒนาชีวิตให้ครบทั้ง ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านพฤติกรรม (ศีล) ด้านจิตใจ (สมาธิ) ด้านปัญญา (ปัญญา) โดยให้ความสำคัญทั้ง ๓ อย่างนี้เท่ากัน ได้เน้นส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นสำคัญ

รวมความว่า ความหมายของการศึกษานั้นก็คือการพัฒนาชีวิตให้ถึงจุดหมายอันสูงสุดให้พบกับอิสรภาพทั้งภายในทั้งภายนอก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๓.๒.๒ จุดมุ่งหมายของการศึกษา

จุดมุ่งหมายของการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ นั้น ท่านมองชีวิตแบบองค์รวม ในการจัดการศึกษาจะต้องทำให้คนเข้าใจชีวิต นำความรู้ที่ได้รับจากการฝึกฝนพัฒนา ทำให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตมากที่สุด โดยมองการศึกษากับชีวิตเป็นเรื่องเดียวกันว่า “จุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นสิ่งเดียวกับจุดมุ่งหมายของชีวิต หรือการศึกษาเป็นกิจกรรมของชีวิต ด้วยชีวิต และเพื่อชีวิต”^{๑๑} ซึ่งบุคคลที่เป็นต้นแบบทางการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ คือพระพุทธเจ้าโดยอธิบายว่า เมื่อก่อนที่จะทรงฝึกพระองค์ก็เป็นมนุษย์อย่างพวกเรา เราจึงมีศักยภาพที่จะฝึกให้ประเสริฐอย่างพระพุทธเจ้าได้ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประเสริฐอย่างยิ่ง ได้ตรัสรู้สัจธรรม...เราจึงตั้ง “พุทธะ” ขึ้นมาเป็นแม่แบบว่าคู่มนุษย์ที่ฝึกดีถึงที่สุดแล้วจะมีปัญญารู้สัจธรรม บริสุทธิ์ หลุดพ้น เป็นอิสระ อยู่เหนือโลกธรรม มีความสุขมีชีวิตที่ดีงาม มีคุณธรรมความดีงามที่สมบูรณ์ เป็นที่พึ่งของชาวโลกเลิศประเสริฐขนาดนี้”^{๑๒}

เมื่อพระพุทธเจ้าจบการศึกษาแล้ว หรือศึกษาเพื่อประโยชน์ตนสำเร็จ ด้วยการเกิดความรู้แจ้ง (ตรัสรู้) จึงทำหน้าที่ในฐานะของผู้มีความสมบูรณ์ มีความเป็นอิสรภาพ มีความสันติสุขเกิดขึ้นในตน ถือเป็นบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต

ดังนั้น เมื่อก้าวถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์นั้น อาจแยกเป็น ๒ประเด็นใหญ่ คือ

^{๑๑} พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), *ปรัชญาการศึกษาไทย*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๒๕), หน้า ๘-๑๐.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๔๘.

๑. จุดมุ่งหมายที่เป็นหน้าที่พื้นฐานที่สำคัญ

จุดมุ่งหมายในประเด็นแรกนี้พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวไว้ว่า “การศึกษามีหน้าที่ ๒ ประการ..หน้าที่ในการถ่ายทอดศิลปวิทยา (ถ่ายทอดความรู้) หมายถึงการถ่ายทอด รักษา ส่งเสริม เพิ่มพูน วิชาการและวิชาชีพ ...และหน้าที่ในการชี้แนะให้รู้จักการดำเนินชีวิตที่พึงามถูกต้องและการฝึกฝนพัฒนาตนถึงความสมบูรณ์อันนี้ เป็นหน้าที่ซึ่งอาจมาภาพว่าเป็นเรื่องของการศึกษาแท้ ๆ เป็นเนื้อตัวแท้ของการศึกษา”^{๓๓} จากข้อความข้างต้นสามารถแบ่งจุดมุ่งหมายของการศึกษาได้เป็น ๒ ประการคือ

๑.๑ จุดมุ่งหมายในการถ่ายทอดความรู้ศิลปวิทยา

๑.๒ จุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ในจุดมุ่งหมายที่เป็นพื้นฐานที่สำคัญนี้พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความสำคัญและมีความสัมพันธ์กันเสมอ เป็นการช่วยให้มนุษย์มีการพัฒนาตนเองรอบด้าน และเป็นการช่วยให้มนุษย์ดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข มีอิสรภาพและสมดุล ไร้ปัญหาชีวิตอันจะก่อให้เกิดการสร้างสรรค์สังคมได้อย่างสงบสุข

๑.๑. จุดมุ่งหมายในการถ่ายทอดความรู้ศิลปวิทยา

จุดมุ่งหมายของการศึกษานี้เป็นการศึกษาภายนอกที่จะต้องอิงอาศัยวัตถุภายนอกเป็นหลักซึ่งเรียกว่า “ปรโตโมสะ” หมายถึงการอาศัยภายนอกเป็นฐานสำคัญ ปัจจัยที่จะทำให้การถ่ายทอดความรู้ได้ดั่งนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวว่า ไม่มีใครจะทำหน้าที่นี้ได้ดีที่สุดเท่ากับครู นอกจากครูจะทำหน้าที่ถ่ายทอดวิชาความรู้โดยตรงแล้ว สังคมและธรรมชาติแวดล้อมก็เป็นปัจจัยหนุนให้เกิดความสมดุลต่อการพัฒนาด้านนี้เป็นอย่างดี

ดังนั้น โรงเรียน (หรือครู) จึงจำเป็นจะต้องสอนวิชาการต่าง ๆ ตลอดจนการฝึกฝนอบรมให้ผู้ศึกษาได้รับความรู้ ความชำนาญอย่างดีเลิศ ทั้งนี้ก็เพื่อเป้าหมายในการดำรงชีวิตในเบื้องต้นของผู้ศึกษาให้ได้รับประโยชน์สูงสุด ให้เกิดความสำเร็จตามความถนัดและความสนใจของผู้ศึกษา การถ่ายทอดประเภทนี้จัดว่าเป็นเพียงอุปกรณ์ที่ผู้ศึกษาจะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการเลี้ยงชีพเท่านั้น

๑.๒. จุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

จากการศึกษาจุดมุ่งหมายในข้อแรกแล้วพบว่า การถ่ายทอดความรู้จากผู้อื่นที่เรียกว่า ปรโตโมสะ ซึ่งเป็นการถ่ายทอดศิลปวิทยานั้น การถ่ายทอดนั้นแม้จะก่อให้เกิดประโยชน์มากมายต่อผู้รับการศึกษาก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถให้ผู้รับการศึกษาบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้ ก็

^{๓๓} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษาสากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, หน้า ๕๗-๕๘.

เนื่องมาจากว่าการศึกษที่แท้จริงคือการศึกษาชีวิตของตนเอง เพื่อให้รู้จักตนเองและสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่มีอยู่ด้วยตนเองได้ จึงจำเป็นจะต้องอาศัยการพัฒนาภายในหรือการศึกษาที่ก่อให้เกิดความรู้ภายในเรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือการศึกษาชีวิตและสรรพสิ่ง โดยพิจารณาด้วยใจอันแนบคาย มีการคิดถุวิธีความรู้จักคิดหรือคิดเป็น^{๓๔}

ดังนั้นการศึกษาโดยใช้องค์ประกอบภายในคือ การพิจารณาลึกลงๆ ด้วยตนเองหรือที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการนี้ เป็นการศึกษาในส่วนที่สามารถจะกระตุ้นก่อให้เกิดการพัฒนาเปลี่ยนแปลงภายในเพื่อให้เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ หรือเพื่อให้บรรลุจุดหมายของการศึกษาที่แท้จริงได้ซึ่งถือว่าเป็นขั้นสุดท้าย

มนุษย์ที่สมบูรณ์คืออะไร พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความหมายว่า “มนุษย์หรือชีวิตที่สมบูรณ์นั้น คือ การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา อยู่อย่างไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน อยู่อย่างอิสระ อยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ หรืออยู่อย่างไม่มีทุกข์”^{๓๕}

มนุษย์ที่สมบูรณ์จึงเป็นบุคคลที่มีจิตใจเป็นอิสระจากการครอบงำด้วยวิชา รู้จักตนเอง ไม่ถูกปัญหาหรือพันธนาการครอบงำ ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องและสอดคล้องกับสังคมตลอดถึงธรรมชาติแวดล้อมซึ่งก่อให้เกิดการสร้างสรรค์ฝ่ายเดียว ดังนั้นปร โท โฆสะจึงเป็นปัจจัยตัวหนุนให้เกิดโยนิโสมนสิการ ในส่วนของโยนิโสมนสิการนี้ ผู้รับการศึกษานั้นต้องเป็นผู้คิดพิจารณาเหตุต่างๆ เพื่อให้เกิดปัญญาและนำมาแก้ปัญหาได้ การคิดในการแก้ปัญหานี้จึงเกิดขึ้นโดยตรงต่อผู้ได้การศึกษา และองค์ประกอบภายใน ซึ่งต้องอาศัยองค์ประกอบภายนอกคือ กัลยาณมิตรคอยสนับสนุน ซึ่งทั้งองค์ประกอบภายนอกและองค์ประกอบภายในจะต้องมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงค้อยสนับสนุนกันอยู่เสมอ

ดังนั้นจุดหมายทั้ง ๒ ประการนี้จึงทำให้ทราบว่าเป็นจุดหมายที่ค้อยสนับสนุนกันและกันและเชื่อมโยงสัมพันธ์สอดคล้องกันเสมอ

๒. จุดมุ่งหมายที่มองในแง่ของมิติต่างๆ

จุดมุ่งหมายของการศึกษาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์นั้นยังจำแนกในแง่มิติต่างๆ ให้ละเอียดได้ดังต่อไปนี้

๑. จุดมุ่งหมายในแง่ที่ชีวิตพึงได้รับและพึงทำให้เกิดมี^{๓๖}

^{๓๔} พระราชวรเมธี (ประยูรค์ ปยุตโต), ทางสายกลางของการศึกษาไทย, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นท์กรุ๊ป, ๒๕๐๐), หน้า ๑๔๓.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๕๓.

^{๓๖} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), การศึกษาสากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, หน้า ๑๐๐-๑๐๓.

๑.๑ จุดมุ่งหมายขั้นตาเห็น หรือประโยชน์ ถือเป็นผลที่พึงได้รับและพึงทำให้เกิดในตน มาจากการศึกษา การถ่ายทอดศิลปวิทยาต่างๆ อันเป็นหลักการจุดมุ่งหมายบัดนี้ เรียกว่า ทิฏฐธรรมมัตถกัตตะ โดยแยกสาระสำคัญที่ได้รับการศึกษาออกได้ ดังนี้

๑.๑.๑ จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อช่วยให้คนมีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง สว่างามไร้โรคภัยไข้เจ็บ ตลอดจนมีชีวิตยืนยาว

๑.๑.๒ จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อช่วยให้เกิดทรัพย์สินเงินทอง อย่างน้อยต้องทำให้มีอาชีพการงาน พึ่งพาตนเองได้ทางเศรษฐกิจ

๑.๑.๓ จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อช่วยให้ครอบครัวมีความมั่นคงผาสุก ตลอดทั้งความสัมพันธ์ทางวงศ์ตระกูล เป็นที่นับถืออันดี

๑.๑.๔ จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อช่วยให้ตนเองเป็นที่ยอมรับของสังคม มีสถานภาพดีมีชื่อเสียงเกียรติคุณ พรั่งพร้อมด้วยยศถาบันดาศักดิ์ มีเกียรติยศ บริวารยศ และอิสริยยศ

๑.๒. จุดมุ่งหมายขั้นเลขา หรือประโยชน์เบื้องต้น เป็นการศึกษเพื่อพัฒนาคนให้มีคุณธรรมเกิดขึ้นภายในจิตใจ มีความประพฤติที่ชอบธรรม ดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ท่านเรียกว่า สัมปรายกัตตะ ซึ่งสาระสำคัญของการจัดการศึกษาเพื่อบรรลุประโยชน์ในเบื้องต้นหรืออนาคต มีดังนี้

๑.๒.๑ จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้คนมีสุขภาพจิตดี ถึงพร้อมด้วยความศรัทธา เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ซาบซึ้งในบุญกุศล และมีความมั่นใจในการทำความดี

๑.๒.๒ จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้คนมีความเอิบอิมใจ มีความมั่นใจในชีวิต มีความประพฤติดีงามสุจริต ทำแต่สิ่งที่ถูกต้อง

๑.๒.๓ จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้คนมีความเอิบอิมใจ ภูมิใจในการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ มีความเสียสละ ทำการสร้างสรรค์เกื้อกูลแก่เพื่อนมนุษย์และสังคม

๑.๒.๔ จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้คนมีความแก้ตัวกล้ามั่นใจ และปลอดโปร่ง เบิกบานใจเป็นผลของการศึกษาเรียนรู้ มีปัญญาดีสามารถแก้ไขปัญหต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

๑.๒.๕ จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้เกิดความสบายใจมั่นใจเชื่อในกรรมที่ได้ประกอบไว้อันเป็นบุญกุศลดีงามสุจริต ถือเป็นหลักประกันชีวิตเบื้องต้น เมื่อจากโลกนี้ไปแล้วก็ไม่หวั่นไหวต่อภัยแห่งทุกคติ^{๑๖}

๑.๓ จุดมุ่งหมายขั้นสูงสุด หรือประโยชน์อย่างยิ่ง ถือเป็นประโยชน์ที่จะต้องทำให้เกิดหรือพึงมีในตน ที่เรียกว่า ปรมัตตะ ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อเกิดความหลุดพ้นแห่งจิตมีความเป็น

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

อิสระอยู่เหนือโลกมีจิตปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบาน สามารถแก้ไขปัญหาคิดได้จิตใจไม่ถูกบีบคั้น ด้วยความยึดมั่นถือมั่น มีจิตใจปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ดำเนินชีวิตอยู่อย่างไร้ทุกข์ ประสบแต่ความสงบสุขภายในจิตใจ ทำให้เกิดความบริสุทธิ์เบิกบานใจทำให้จิตที่ผ่านการศึกษามาถูกต้องแล้ว รู้เท่าทันสถานะแท้จริงของสังขารทั้งปวง ไม่ตกเป็นทาสของชีวิตและโลกธรรม เกิดปัญญาพัฒนาความรู้แจ้ง ถือเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของการศึกษา

๒. จุดมุ่งหมายในแง่เพื่อภาวะตนเอง

จุดมุ่งหมาย นี้เพื่อทำให้คนมีความหลุดพ้น หรือมีอิสรภาพ อันมาจากความปลอดโปร่งโล่งเป็นอิสระ ผลจากการพัฒนาการศึกษาทำให้เกิดความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ๔ ด้านได้แก่

๒.๑ การศึกษาช่วยทำให้เกิดความอิสรภาพทางกาย หรือเรียกว่า อิสรภาพทางพื้นฐานของชีวิต ได้แก่ อิสรภาพทางกาย มีชีวิตรอดพ้นจากการบีบคั้นเบียดเบียนในทางธรรมชาติ ที่เกิดจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ พ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ มีปัจจัย ๔ เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพให้พ้นจากความยากจนแร้นแค้น พร้อมทั้งพ้นจากภัยที่มนุษย์สร้างขึ้น มีมลภาวะในสภาพแวดล้อมเป็นต้น และรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีอย่างถูกต้องพร้อมทั้งมองเห็นคุณประโยชน์

๒.๒ การศึกษาช่วยทำให้เกิดอิสรภาพทางสังคม อันเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับการรักษาศีล ก่อให้เกิดระเบียบวินัยในตน ทำให้เกิดความปลอดภัยจากการบีบคั้นระหว่างมนุษย์ พ้นจากความอยุติธรรมการเอารัดเอาเปรียบทางสังคม เป็นต้น มีการประกอบอาชีพสุจริต ดำรงชีวิตอย่างถูกต้อง ยึดมั่นในระเบียบวินัย พึ่งพาตนเองได้ อันเป็นผลมาจากการศึกษา เกิดความหลุดพ้นจากความทุกข์ ความกังวล รู้จักการใช้สติปัญญา มีเสรีภาพทางความคิดทำให้เกิดความอิสระทางจิตใจ

๒.๓ การศึกษาช่วยทำให้เกิดความอิสรภาพทางจิตใจ ทำให้จิตใจไม่บีบคั้นกดดันด้วยความทุกข์ ไม่ตกเป็นทาสอยู่ใต้อำนาจครอบงำด้วยกิเลสตัณหา มีมานะทิว ที่เกิดจากความโลภ โกรธ และหลง เมื่อคนได้รับการศึกษาที่ถูกต้องแล้ว ย่อมเกิดความเบิกบาน แจ่มใส มั่นคงเป็นสุข

๒.๔ การศึกษาช่วยทำให้เกิดอิสรภาพทางปัญญา อันเกิดจากการรับรู้ที่ถูกต้อง ไม่มี ความเอนเอียงตามอคติ รู้จักคิดหาเหตุผลแก้ไขปัญหา รู้จักวิธีที่จะทำการต่างๆ ให้สำเร็จผล มีความคิดวินิจฉัยที่บริสุทธิ์ใจ ใช้ปัญญาคิดตามเหตุปัจจัยจนเกิดความรู้แจ้งสังขารความจริง จนเกิดความหลุดพ้น ทำให้เกิดอิสรภาพทางจิตใจที่บริบูรณ์ในที่สุด

๓. มองในแง่ผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนา^{๑๘}

มองในแง่ที่ว่าการศึกษาเป็นการพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แล้ว

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

จุดมุ่งหมายของการศึกษาก็คือ เป็นการทำให้คนเป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาแล้วนั่นเอง การพัฒนาดังกล่าวจึงแบ่งออกเป็น ๔ ด้านที่เรียกว่า ภาวัตตตะ คือ มีคนที่ได้รับการศึกษาอบรมแล้วดังได้กล่าวไว้แล้วในภาวนา ๔ ข้างต้น

๔. มองในแง่ลักษณะของการดำเนินชีวิต^{๓๕}

เป็นการมองการดำเนินชีวิตโดยความสัมพันธ์กับประโยชน์ที่ชีวิตจะพึงมีพึงเป็น พระพรหมคุณภรณ์ นำเสนอโดยถือตามคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า ๒ ประการ คือ

๔.๑ อุตคัดตตสมบัติ เป็นการถึงพร้อมสมบูรณ์ด้วยประโยชน์ตน คำว่า ประโยชน์ตนนี้ พระพรหมคุณภรณ์ มิได้หมายถึงประโยชน์อันเกิดจากการได้รับโลกธรรมฝ่ายดี ๔ อย่าง คือ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ แต่หากหมายถึงการเจริญอภังการของชีวิตซึ่งช่วยให้ชีวิตเข้าถึงสันติสุขและอิสรภาพ เป็นการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา

๔.๒ ปรัตตปฏิบัติ เน้นการบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น ซึ่งนอกจากตนเองจะบรรลุประโยชน์สมบูรณ์แล้วยังพร้อมที่จะบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วย

๕. มองในแง่คุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษา^{๓๖}

คุณธรรมของผู้มีการศึกษาที่ได้พัฒนาแล้ว เป็นคุณธรรมที่ก่อประโยชน์ให้แก่ตนเองและผู้อื่นนั้น โดยย่อมี ๒ ประการ คือ

๕.๑ ปัญญา (รู้) เป็นคุณสมบัติที่ก่อประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ตน สามารถทำตนให้บรรลุจุดสูงสุดได้ ปัญญาเมื่อเจริญขึ้นมาย่อมทำลายอวิชชาให้สูญสิ้นไป ทำให้ก้าวพ้นการอยู่รอดด้วยกิเลสขึ้นมาสู่การเป็นอยู่ด้วยปัญญา

๕.๒ กรุณา (ความรัก) เป็นแกนกลางที่สำคัญที่บุคคลเมื่อได้รับการพัฒนาแล้วจนเป็นที่พึงแก่ตนเองได้ก็จะอาศัยคุณธรรมคือ ความกรุณาแผ่ประโยชน์สุขให้แก่คนอื่นต่อไป กรุณาเมื่อเจริญขึ้นพร้อมกับการพัฒนาปัญญาอย่างถูกต้อง

ดังนั้น ความหมาย จุดมุ่งหมายของการศึกษาในทัศนะของพระพรหมคุณภรณ์ ก็คือ การพัฒนาบุคคลให้เกิดการเปลี่ยนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันในส่วนจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้น สามารถมองในส่วนที่เป็นหน้าที่เป็นพื้นฐานที่สำคัญได้แบ่งเป็น ๒ คือ ๑) จุดมุ่งหมายในการถ่ายทอดความรู้ศิลปวิทยา โดยอาศัยองค์ประกอบภายนอก กล่าวคือ ปรโตโมสะ เป็นส่วนสำคัญ ๒) จุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยใช้องค์ประกอบภายในคือ การพิจารณาถึง

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘-๑๒๐.

ต่างๆ ด้วยตนเองหรือที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการนี้ เป็นส่วนสำคัญ ที่ผู้ศึกษาต้องศึกษาด้วยประสบการณ์ตรง แต่ถึงกระนั้นจุดมุ่งหมายการศึกษาทั้งสองนี้ต้องอาศัยองค์ประกอบภายนอกและองค์ประกอบภายในที่เกื้อหนุนสัมพันธ์กัน

๓.๓ องค์ประกอบของการศึกษา

เมื่อได้ทราบว่าการศึกษาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ว่าการศึกษานั้นก็มีได้แยกออกไปจากการดำเนินชีวิตของมนุษย์ จุดมุ่งหมายของการศึกษากับจุดหมายของชีวิตเป็นอันเดียวกันแล้ว ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงองค์ประกอบของการศึกษาดังนี้

๓.๓.๑ แนวคิดเรื่องครู

ในแนวคิดเรื่องครูนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความหมายของคำว่า “ครู” โดยมองที่หน้าที่และคุณธรรมเป็นหลัก ตามที่ปรากฏในสังคาลสูตร ครู จัดว่าเป็นบุคคลสำคัญเบื้องขวาในทิศทั้ง ๖^๑ เป็นบุคคลที่ควรแก่บูชา เคารพ เป็นบุคคลที่มีความสำคัญยิ่ง

ก. บทบาทหน้าที่ของครู

พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของครูว่า “ครูมีหน้าที่ ๒ ประการ คือ สิบปทายก หรือผู้ให้หรือถ่ายทอดศิลปวิทยา...และกัลยาณมิตร คือ ผู้ทำหน้าที่เป็นเพื่อนที่ดีหรือเพื่อนแท้...ช่วยชี้แนะให้ศิษย์มีปัญญาและคุณธรรม...”^๒ จากข้อความนี้ สามารถบอกหน้าที่ของครูได้ ๒ อย่างคือ

๑. หน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ ศิลปวิทยา (สิบปทายก)

หน้าที่นี้เป็นหน้าที่ที่เข้าใจกันโดยมาก อันเป็นปัจจัยภายนอกที่เรียกว่า ปรโตโมสะ ครูควรจะเป็นผู้เชี่ยวชาญจึงต้องสั่งสอนวิชาการต่างๆ ให้นักเรียนนำไปใช้ประกอบอาชีพ ดำเนินชีวิตเพื่อพึ่งตนเองได้ และทำประโยชน์แก่สังคม ดังนั้นในหน้าที่นี้ของครูจึงต้องอนุเคราะห์ ถ่ายทอดศิลปวิทยาให้นักเรียนดังนี้

- ๑) ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี
- ๒) สอนให้เข้าใจในแจ่มแจ้ง
- ๓) สอนศิลปวิทยาให้อย่างไม่ปิดบัง
- ๔) ยกย่องศิษย์ให้มีชื่อเสียงปรากฏในหมู่คณะ

^๑ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔-๑๖๕.

^๒ พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), ปรัชญาการศึกษาไทย, หน้า ๔๒ - ๔๓.

๕) ปกป้องคุ้มครองในสารทิส (สอนฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัวรักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิตได้ด้วยดี)^{๘๓}

ในการถ่ายทอดนั้นต้องสอนให้นักเรียนรู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักแก้ปัญหาเป็น ให้มีการคิดอย่างเสรีกระตุ้นให้นักเรียนมีการคิดอย่างอิสระเสรี การคิดแบบนี้ไม่ใช่คิดว่าคิดอย่างเลื่อนลอย คิดไม่มีเหตุผล คิดเรื่อยเปื่อย แต่หากเป็นการคิดด้วยเหตุผล กระตุ้นแนวคิดให้เป็นไปได้และสอดคล้องกับความ เป็นจริงตามธรรมชาติ เป็นการคิดที่จิตมีอิสรภาพ โดยไม่ถูกควบคุมจากครู หรือ ความต้องการของครูดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ทัศนะว่า “...เราต้องการกระตุ้นศิษย์รู้จักคิดเอง คิดอย่างมีเหตุผล ...คิดอย่างมีอิสระเสรีเป็นการคิดให้สอดคล้องกับความจริงที่มีอยู่ธรรมดาหรือความจริงของธรรมชาติ”^{๘๔}

๒. หน้าที่ในการชี้แนะให้ศิษย์มีปัญหาและคุณธรรม เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็น มนุษย์ที่สมบูรณ์ (กัลยาณมิตร)

หน้าที่ข้อนี้มีความสำคัญหรือเป็นตัวแท่งของการศึกษา หน้าที่นี้ท่านเรียกว่า เป็น กัลยาณมิตร ดังนั้นครูผู้เป็นกัลยาณมิตร จึงต้องทำหน้าที่ชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และชักนำให้นักเรียนฝึกฝนพัฒนาตนด้วยเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยตนเอง โดยสร้างให้นักเรียนมีโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยสำหรับพัฒนาตัวเองขึ้นมาจากภายในถ้าทำได้แบบนี้ ปรโตโมสะก็เป็นปรโตโมสะที่ดี จึงจะได้ชื่อว่า เป็นกัลยาณมิตร เมื่อเป็นเช่นนี้ครูจึงมีหน้าที่ที่จะต้องทำหน้าที่ทั้งสองให้เป็นไปได้ด้วยกัน ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวว่า “ (ครูและนักเรียน)...ได้เรียนรู้ทั้งเนื้อหาข้อมูลและฝึกฝนความคิดให้รู้จักคิดพร้อมพัฒนาชีวิตพร้อมกันไปทุกด้านให้การเรียน เป็นกิจกรรมร่วมกันที่ทั้งผู้สอนและผู้เรียนทั้งสองฝ่ายร่วมมือประสานงานมีบทบาทแสดงต่อกันดังนั้นครูจึงควรทำหน้าที่สืบทอดและกัลยาณมิตรให้สอดคล้องกัน”^{๘๕} โดยไม่ทิ้งหน้าที่ใดหน้าที่หนึ่งการทำหน้าที่ของครูก็ครบสมบูรณ์ โดยที่การพัฒนาให้นักเรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เป็นงานหลักส่วนการถ่ายทอดความรู้ศิลปวิทยา ในฐานะเป็นสืบทอดเป็นงานที่สำคัญที่พ่วงอยู่ด้วย

ข. คุณสมบัติของครู

พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของครูผู้เป็นกัลยาณมิตร ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไว้ ๑๖ ประการคือ^{๘๖}

^{๘๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔-๑๖๕.

^{๘๔} พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต), ปรัชญาการศึกษาไทย, หน้า ๔๗-๔๘.

^{๘๕} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา, หน้า ๕๐.

^{๘๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๖.

๑) ปิโย มีบุคลิกภาพน่ารัก คือมีความเมตตาปราณี รู้จักใจใส่ในบุคคลอื่นและทำให้ประโยชน์ของเขา เข้าถึงจิตใจ ด้วยการประพฤติตนสร้างคามสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนให้อยากเข้าไปศึกษาเรียนรู้สอบถามในเรื่องที่ไม่รู้ได้สนิทใจ

๒) ครู มีบุคลิกน่าเคารพเลื่อมใส คือเป็นบุคคลที่มีความหนักแน่น ยึดมั่นในหลักเกณฑ์ หรือหลักการความถูกต้องเป็นที่ตั้ง เป็นผู้ประพฤติตนเหมาะสมกับสถานภาพ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งทางใจ ทำให้รู้สึกปลอดภัย

๓) ภาวนิโย มีความคิดและบุคลิกภาพน่าชื่นชม คือเป็นผู้ที่มีความรู้จริง ทรงคุณค่าทางปัญญา เป็นผู้ที่หมั่นฝึกฝนพัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา จนเป็นที่ยกย่องควรเอาแบบอย่างทำให้ผู้ที่เข้าใจได้ได้รับรู้สิ่งใหม่ๆ เกิดความซาบซึ้ง รำลึกถึงอยู่ในดวงใจ

๔) วตฺตา จ มีลักษณะท่าทางพูดจาสามารถทำให้คนเห็นคล้อยตามได้ คือ เป็นผู้รู้จริง ชี้แจง อ่างเหตุผลให้คนเห็นตาม และรู้ว่าเมื่อไรควรจะทำอะไร อย่างไร เป็นผู้คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนสติ ในทางที่ถูกที่ควร จนผู้ฟังยอมรับเหตุผลนั้นได้

๕) วจนกฺขโม มีบุคลิกภาพนิ่งเรียบ คือ เป็นผู้มีความอดทนต่อถ้อยคำวิพากษ์วิจารณ์ของคนอื่นได้ พร้อมทั้งปรับปรุงพฤติกรรมตนเอง ตลอดทั้งคำซักถาม ปรีกษา แม้จุกจิก ฟังได้ ไม่น่าเบื่อ ไม่มีอารมณ์ฉุนเฉียว ตรงกันข้าม กลับเป็นผู้ให้คำแนะนำแก้ไขข้อสงสัยนั้นด้วยดี

๖) คมฺภีรณฺจ กตฺ กตฺตา มีบุคลิกภาพสุขุมลุ่มลึกชวนให้เกิดความสนใจอยากศึกษา ถือเป็นผู้ที่สามารถอธิบายเรื่องที่ยากลึกซึ้ง ให้สามารถเข้าใจได้ง่ายแจ่มแจ้งเหนือความคาดเดา ทำให้ศิษย์หรือผู้ใกล้ชิดได้รับความรู้ซาบซึ้งไปด้วย

๗) โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ตั้งมั่นอยู่ในความดีงาม คือ เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในการแนะนำสิ่งที่ดีงาม ไม่แนะนำในทางเหลวไหลหรือชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย กลับเป็นผู้ทำเป็นแบบอย่างแก่ผู้พบเห็น ทำให้เกิดแรงจูงใจ อยากรนำมาประพฤติปฏิบัติตามนั้น

คุณสมบัติของครูทั้ง ๗ ข้างต้นสะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ของครูที่ดีโดยรวมยอด ได้

๒ ประการคือ^{๘๗}

๑. ความสามารถในการสอน คือ ข้อที่ ๔, ๖, และ ๗ เรียกว่า องค์ความรู้

๒. การเป็นแบบอย่างที่ดี คือ ข้อที่ ๑, ๒, ๓ และ ๕ เรียกว่า องค์ธรรม

รวมความว่า คุณสมบัติของครู ข้างต้นนั้นจึงเห็นว่า ครูที่เป็นกัลยาณมิตรนั้นต้องเป็นคนที่น่ารัก มีบุคลิกน่าเลื่อมใส น่าชื่นชม มีเหตุมีผล อดทนต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ แนะนำไปในทาง

^{๘๗} เสถียร ทั้งทองมะดัน, “การศึกษาในพระพุทธศาสนากับแนวคิดเรื่องศูนย์กลางทางการศึกษา” ในพระพุทธศาสนากับจริยศาสตร์, รวบรวมโดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๗.

ที่ดี ซึ่งสมมติเหล่านี้เป็นการสร้างบรรยากาศสิ่งแวดล้อมให้กับนักเรียนที่จะพัฒนาตนเองให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ถ้ากล่าวถึงครูที่ดีอันเป็นครูในอุดมคติของพระพรหมคุณาภรณ์นั้นต้องเป็นครูที่พร้อมด้วยวิชาและจรณะดังที่ได้กล่าวไว้ “มีอุดมคติว่าครูทุกคนต้องเป็นครูจริยศึกษามีหลักการว่า ให้ครูทุกคนสอนจริยศึกษาและบูรณาการจริยธรรมเข้าในทุกวิชาที่ตนสอน”^{๘๘} คือไม่ว่าจะสอนวิชาใดๆ ก็สามารบูรณาการจริยธรรมเข้าในในวิชานั้นๆ ได้ตลอด

๓.๓.๒ แนวคิดเรื่องนักเรียน

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้ถึงบทบาทหน้าที่ของนักเรียนไว้ว่า “นักเรียน คือผู้มีหน้าที่ในการศึกษา และสร้างการศึกษา(ปัญญาและคุณธรรม) ให้เกิดแก่ตนเองหรือการทำตนให้เป็นผู้มีการศึกษา”^{๘๙} จากข้อความนี้ สรุปได้ว่า นักเรียนมีหน้าที่ ๒ อย่างคือ

๑. หน้าที่ในการศึกษา หน้าที่นี้จึงมีความสัมพันธ์กับหน้าที่ของครูที่เป็นกัลยามิตร ซึ่งเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้โดยตรง แต่ไม่จำเป็นต้องอาศัยครูอย่างเดียว ยังสามารถศึกษาได้จากสื่อต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นจากหนังสือ ห้องสมุด สื่อมวลชน ฯลฯ และศึกษาในเรื่องที่สนใจต่างๆ นอกจากนั้นนักเรียนต้องปฏิบัติต่อครูดังนี้

- ๑) ลูกขึ้นต้อนรับ
- ๒) เข้าไปหาเพื่อบารุงคอยรับใช้ ปรีกษาซักถามและรับคำแนะนำ
- ๓) ใฝ่ใจเรียนคือมีใจรัก เรียนด้วยศรัทธาและรู้จักฟังให้เกิดปัญญา
- ๔) ปรนนิบัติ ช่วยบริการ
- ๕) เรียนศิลปวิทยา โดยเคารพ เอาจริงเอาใจถึงถือเป็นกิจสำคัญ^{๙๐}

๒. หน้าที่ในการสร้างการศึกษา (ปัญญาและคุณธรรม) ให้เกิดแก่ตนเองหรือการทำตนให้เป็นผู้มีการศึกษา

หน้าที่นี้มีความสำคัญ ซึ่งเป็นหน้าที่ทำให้นักเรียนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นผู้มีอิสรภาพที่แท้จริงได้ ดังนั้นครูจึงต้องคอยชี้แนะให้นักเรียนดำเนินชีวิตให้ถูกต้องและจะทราบว่านักเรียนได้รับการศึกษาที่ถูกต้องนั้นต้องดูจากคุณสมบัติ บุคลิกภาพรวมไปถึงการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องด้วย

^{๘๘} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา, หน้า ๖๘-๖๙.

^{๘๙} พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตโต), ปรัชญาการศึกษาไทย, หน้า ๑๓๔ .

^{๙๐} อ.สตุตค. (บาลี) ๒๓/๓๓/๒๕.

๓.๓.๓ แนวคิดเรื่องโรงเรียน

บทบาทหน้าที่ของโรงเรียนนั้นเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้และเป็นสถานที่ที่อำนวยความสะดวกต่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ดังนั้นจึงนำหลักกรรมเรียกว่า “รุ่งอรุณของการศึกษา” ใช้ปรับปรุงเป็นบรรยากาศภายในโรงเรียน แสดงลักษณะอันเป็นปัจจัย สนับสนุนองค์ประกอบภายนอกไว้ ๗ ประการ ได้แก่^{๕๑}

๑) โรงเรียนต้องสร้างบรรยากาศให้รู้จักเลือกหาแหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดี คือ การรู้จักเลือกสรร และใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมทางสังคม โดยเฉพาะการเลือกแหล่งความรู้ และแบบอย่างที่เป็นกัลยาณมิตร ทำให้เกิดประโยชน์ อำนวยความรู้จริง และการสร้างสรรค์ความดีงาม

๒) โรงเรียนต้องสร้างบรรยากาศให้นักเรียนมีชีวิตอยู่กับสังคมอย่างเป็นระเบียบ คือ มีวินัยในการดำเนินชีวิตเป็นต้นว่ารู้จักแบ่งเวลารักษาวินัยของชุมชนและสังคม รู้จักจัดระเบียบความสัมพันธ์ในสังคมให้เรียบร้อยเกื้อกูลรวมทั้งความประพฤติดีงามสุจริต

๓) โรงเรียนต้องสร้างบรรยากาศให้ มีแรงจูงใจใฝ่รู้ รู้จักสร้างสรรค์สิ่งที่ถูกต้อง เรียกว่า ฉันทะ ทำให้เกิดความพอใจในสิ่งดีงาม ความจริง ความสงบ เป็นสิ่งแสดงออกจากแรงจูงใจใฝ่สร้างสรรค์

๔) โรงเรียนต้องสร้างบรรยากาศให้ มีความมุ่งมั่นพัฒนาตนเองอย่างมีศักยภาพ ด้วยความแน่วแน่ เพื่อพัฒนาศักยภาพในความเป็นมนุษย์ที่เป็นสัตว์ประเสริฐ สามารถฝึกฝนได้ และให้การศึกษาพัฒนาจิตใจเต็มความสามารถของตน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๕) โรงเรียนต้องสร้างบรรยากาศให้นักเรียนมีการปรับปรุงทัศนคติตลอดทั้งความเชื่อ แนวความคิด ความเข้าใจ มีค่านิยมที่ดีงาม ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เป็นไปตามเหตุและปัจจัย หรือโลกทัศน์ และชีวิตทัศน์ แห่งความเป็นอยู่อย่างสมเหตุสมผล

๖) โรงเรียนต้องสร้างบรรยากาศให้นักเรียนมีสติสัมปชัญญะ กระตือรือร้นอยู่ตลอดเวลา พร้อมทั้งจะเปลี่ยนตนเองให้ตื่นตัว มีการเรียนรู้ พัฒนาตัวเอง เร่งรัดการงานต่างๆ ไม่ปล่อยปะละเลย ในด้านการศึกษา จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท

๗) โรงเรียนต้องสร้างบรรยากาศให้นักเรียนมีการแก้ไขปัญหาและพึ่งตนเองได้ด้วยความคิดรู้จักพิจารณา รู้จักสำนึกมองเห็นคุณค่า และเรียนรู้สิ่งต่างๆ หรือสถานการณ์จากประสบการณ์เรียนรู้ที่ถูกต้อง คิดแก้ไขปัญหา รู้จักคิดวิเคราะห์สืบสาวหาสาเหตุ ให้เข้าถึงความรู้ที่แท้จริงให้ได้ ที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ

มีข้อสังเกตว่า พระพรหมคุณาภรณ์มิได้เสนอให้โรงเรียนมีอิทธิพลเหนือสังคมและชุมชนนั้น และก็ไม่นับสนุนให้สังคมและชุมชนเข้ามามีอิทธิพลเหนือโรงเรียนเช่นกัน

^{๕๑}ดูรายละเอียดใน พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต), การศึกษาสากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, หน้า ๒๑๔-๒๒๘.

การบูรณาการ (intregtion) สถาบันการศึกษาเข้าในระบบจริยศึกษาของชุมชนหรือ บูรณาการจริยศึกษาของโรงเรียนให้เข้ากับระบบจริยศึกษาของชุมชน การศึกษาไม่ใช่เป็นงาน ผูกขาดโรงเรียนแต่ฝ่ายเดียว โดยเฉพาะจริยศึกษาซึ่งเป็นภารกิจที่ชุมชนหรือสังคมทุกส่วนจะต้อง ร่วมมือประสาน...โดยที่โรงเรียน วัด และบ้านมีส่วนอยู่ในระบบจริยศึกษา อย่างกลมกลืนเป็นอัน เดียวกัน^{๕๒}...แต่หากให้โรงเรียน สร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อบ้าน วัด สังคมและชุมชนนั้นและอาศัย กันและกันที่จะพัฒนาการศึกษาให้ถึงจุดหมายที่แท้จริง

๓.๓.๔ แนวคิดเรื่องหลักสูตร

ในประเด็นเรื่องหลักสูตรพระพรหมคุณาภรณ์ได้เสนอให้มีการนำหลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้และบรรจุไว้ในหลักสูตรของการศึกษา เพราะหลักธรรมที่ ปรากฏในพระพุทธศาสนานั้นมีเหตุมีผลสามารถแก้ปัญหาชีวิตของมนุษย์ทั้งภายในและภายนอก ได้ดี เป็นหลักสูตรที่ครอบคลุมชีวิตทั้งหมด ศึกษาชีวิตทุกแง่มุมและเพื่อให้เกิดความเข้าใจชีวิต จึงจะพัฒนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การนำหลักธรรมที่เป็นแกนกลางของพระพุทธศาสนาบรรจุลงในหลักสูตรนั้นท่านกล่าวว่า มี มากมายเริ่มตั้งแต่ “หลักขั้น ๕ หลักปฏิบัติสมบูรณ์ หลักไตรลักษณ์ มรรคมีองค์ ๘ และอริยสัจ ๔”^{๕๓}

หลักธรรมที่ท่านเสนอนั้นล้วนเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เมื่อจะย่อลง ก็สามารถจัดลงในอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหัวข้อธรรมที่ครอบคลุมกว่าข้ออื่น ๆ “ อริยสัจ ๔ เป็น หลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา”^{๕๔} ดังนั้น จึงจะได้นำเสนอ หลักธรรมคืออริยสัจ ๔ มาจัดเป็นหลักสูตรทางการศึกษา ทั้งนี้เป็นเพราะว่า มนุษย์ประสบปัญหา ในทุกวันนี้ก็เนื่องมาจากไม่ได้ศึกษาอย่างถ่องแท้ ไม่เข้าใจอย่างแท้จริง

อริยสัจ ๔ คือความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ มีทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ที่ว่า ประเสริฐนั้นก็เพราะเมื่อบุคคลรู้ เข้าใจ ความจริง ๔ ข้อนี้แล้วมีการกำหนดรู้ กำหนดละ กำหนด กระทำให้แจ้ง และกำหนดในการเจริญก็จะเข้าใจชีวิต แก้ปัญหาได้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องนั่นเอง อริยสัจ ๔ จึงเป็นหลักธรรมที่ควรจะศึกษาให้เกิดความเข้าใจตามข้อดังนี้

๑) ในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องกำหนดศึกษาให้เข้าใจ

๑.๑ ทุกข์ คือสภาพที่ทนได้ยาก ได้แก่ ปัญหาต่างๆ ของมนุษย์

๑.๒ ทุกขสมุทัย คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์หรือสาเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิด

^{๕๒} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๗-๓๘.

^{๕๓} พระราชวรมณี (ประยูร ปยุตโต), ปรัชญาการศึกษาไทย, หน้า ๓๕.

^{๕๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๐/๒๖๒.

๑.๓ ทุกขนิโรธ คือความดับทุกข์คือภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชาสารอกตัณหาสิ้นแล้ว

๑.๔ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคมืองค์ ๘ (๒) ในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง

๒.๑ ทุกข์ หมายถึงสภาวะที่เป็นทุกข์ต้องกำหนดรู้ตามสภาวะที่เป็นจริงของมัน เป็นการสำรวจปัญหา ถ้าจัดเป็นขั้น ได้แก่ขั้นที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต (กำหนดรู้)

๒.๒ สมุทัย หมายถึงรู้สิ่งที่เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ ซึ่งจะต้องกำจัดเสีย ถ้าจัดเป็นขั้นได้แก่ขั้นสืบค้น วิเคราะห์ และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหาซึ่งจะต้องแก้ไขกำจัดให้หมดสิ้นไป (กำหนดละ)

๒.๓ นิโรธ หมายถึงรู้ภาวะดับทุกข์ซึ่งต้องทำให้ประจักษ์แจ้ง ถ้าจัดเป็นขั้นได้แก่ ขั้นเพ่งเอาภาวะหมดปัญหาเป็นจุดหมาย และจะต้องทำให้สำเร็จพร้อมทั้งรู้ว่าการเข้าถึงจุดหมายนั้นจะสำเร็จหรือเป็นไปได้อย่างไร (กำหนดทำให้แจ้ง)

๒.๔ มรรค หมายถึงรู้มรรคาคือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ซึ่งจะต้องฝึกฝนปฏิบัติ ถ้าจัดเป็นขั้นได้แก่ขั้นกำหนดวางหรือรับทราบวิธีการ ขั้นตอน รายละเอียดในการแก้ไขกำจัดสาเหตุของปัญหานั้น ๆ แล้วลงมือปฏิบัติ (กำหนดการเจริญ)

สรุปก็คือว่า รู้ว่าทุกข์หรือปัญหาของเราคืออะไร ทุกข์เกิดมาจากอะไร เราต้องการหรือพึงต้องการอะไร และจะเป็นไปได้ได้อย่างไร เราต้องทำอะไรบ้าง นอกจากนั้นแล้วจะได้กล่าวถึง ญาณ ๓ ที่เกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหลักเกณฑ์ในการวัดความรู้ กล่าวคือ เมื่อใดรู้ อริยสัจ ๔ แต่ละอย่างด้วยญาณครบทั้ง ๓ (รวมทั้งหมดเป็น ๑๒ รายการ) แล้ว เมื่อนั้นจึงจะชื่อว่ารู้ อริยสัจ ๔ หรือได้ตรัสรู้แล้ว คือ

๑) สัญญาณ หยั่งรู้สัจจะ รู้ อริยสัจ ๔ ว่านี้ทุกข์ นี้สมุทัย เป็นต้น

๒) กิจญาณ หยั่งรู้กิจ รู้หน้าที่ว่าทุกข์ควรกำหนด สมุทัยควรละ เป็นต้น

๓) กตญาณ หยั่งรู้กิจการอันทำแล้ว เช่นทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยควรละได้แล้ว เป็นต้น^{๕๕} เพื่อให้เข้าใจยิ่งขึ้น ศ.ดร. สาโรช บัวศรี ได้จัดทำขึ้นเป็นผังตารางดังนี้^{๕๖}

^{๕๕}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๘๕๖-๕๐๓.

^{๕๖} ศ.ดร. สาโรช บัวศรี, รากแก้วการศึกษา, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

ขั้นตอนที่ ๔ ของอริยสัจ (กำหนดรู้และนำปฏิบัติ)	กิจในอริยสัจ ๔ (กำหนดการปฏิบัติ)
๑. ทุกข์ ความทุกข์ สภาวะที่บีบคั้นบกร่อง ความปรารถนาไม่สมหวัง	๑. ปริยญา การศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดสภาพที่เป็นจริงคือ ทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหาหรือความทุกข์
๒. สมุทัย สาเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ต้นเหตุทั้ง ๓	๒. ปหาน กำจัดทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่การกำจัดต้นตอของปัญหาคือกำจัดต้นเหตุให้สิ้นไป
๓. นิโรธ ภาวะที่ดับสลายดับสิ้นไป หลุดพ้นเป็นอิสระคือนิพพาน	๓. สัจฉิกิริยา การทำให้แจ้งคือการเข้าถึงจุดหมายที่ต้องการคือเข้าถึงภาวะปราศจากปัญหา รู้แจ้งในวิธีการกำจัดปัญหาหรือทุกข์
๔. มรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์หรือมัชฌิมาปฏิปทา	๔. ภาวนา กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมายคือการลงมือปฏิบัติเพื่อจะได้บรรลุถึงความดับทุกข์

พระพรหมคุณาภรณ์ได้เสนอว่าให้นำหลักอริยสัจ ๔ อันเป็นหลักธรรมที่สำคัญเข้ามาแก้ปัญหาดังต่าง ๆ ของมนุษย์ อันจะเป็นการแก้ทั้งภายนอกและภายในพร้อมกัน นำมาประยุกต์ใช้ในหลักสูตร เพราะว่า

๑) เป็นวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งดำเนินการแก้ไขปัญหามาตามระบบแห่งเหตุผล

๒) เป็นการแก้ปัญหามาและจัดการกับชีวิตของตนด้วยปัญญามนุษย์ โดยนำเอาหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์

๓) เป็นหลักความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคนไม่ว่ามนุษย์จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งใดก็ตาม

๔) เป็นหลักความจริงกลางๆ ที่ติดเนื่องอยู่กับชีวิต เป็นเรื่องราวของชีวิตแท้ ๆ ไม่ว่าหลัก ศิลปวิทยาการจะเสื่อมลงหรือเจริญขึ้นก็ตาม หลักความจริงของอริยสัจก็คงมีอยู่ตลอดไป^{๕๗}

และนอกจากนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ ยังได้นำแนวคิดที่ถูกต้อง มาเป็นแนวทางในการจัดหลักสูตรที่ถูกต้องไว้ คือ^{๕๘}

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๕๒๐.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธวิธีแก้ปัญหามืดครึ้มที่ ๒๑, (กรุงเทพฯ: สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑ - ๑๓.

๑) หมวดวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าที่ผ่านมาได้เจริญมาตามวิถีของมนุษย์ที่มุ่งมองออกไปในการที่จะพิชิตธรรมชาติหรือแยกต่างหากออกมาจากธรรมชาติ และพยายามที่จะพิชิตธรรมชาติ ก็เปลี่ยนความคิดไปเป็นว่า การมีวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและวิทยาศาสตร์ประยุกต์ พร้อมทั้งเทคโนโลยีที่ไม่เป็นการพิชิตธรรมชาติ แต่มุ่งรู้ธรรมชาติตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นทัศนคติที่ช่วยให้เข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริง

๒) หมวดสังคมศาสตร์ พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าที่ผ่านมาได้เจริญมาในแนวทางของคนที่มีมองมนุษย์ทั้งหลายอย่างไม่เป็นเพื่อนมนุษย์ต่อกัน แต่มองแบบแบ่งแยกว่าเป็นพวกที่จะแก่งแย่งครอบงำกัน คือเป็นสังคมศาสตร์ในทัศนะแบบมุ่งอำนาจ มองเห็นมนุษย์แต่ในแง่ของการแก่งแย่งช่วงชิงและครอบงำกันอยู่ในระบบของการแข่งขันก็เปลี่ยนความคิดไปเป็นสังคมศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนฐานของความคิดที่มองมนุษย์ไม่แบ่งแยก และไม่มุ่งแข่งขันหาพลังอำนาจที่จะข่มหรือครอบงำกันแต่มองกันเป็นเพื่อนร่วมโลก ร่วมกฎธรรมชาติที่มุ่งหน้าไปในทิศทางของความร่วมมือและประสานกลมกลืนกัน

๓) หมวดมนุษยศาสตร์ พระพรหมคุณาภรณ์มองว่าที่ผ่านมา ความเจริญในแนวความคิดของคนที่มีมองความหมายของอิสรภาพ (Freedom) ซึ่งเป็นจุดหมายของชีวิต ในแง่ของการแผ่ขยายพลังอำนาจออกไปนอกตัวในที่จะได้เป็นใหญ่จะทำอะไรได้ตามใจปรารถนา หรือแม้แต่จะครอบงำเป็นใหญ่เหนือธรรมชาติและเหนือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน คือการมองไปที่ความเป็นใหญ่เหนือสภาพภายนอกทั้งหมดซึ่งเป็นทิวทัศน์ต่อที่ได้เป็นฐานให้แก่การพัฒนาวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ก็เปลี่ยนความคิดไปเป็นมนุษย์ที่หันมาเน้นความเพียรความพยายามของมนุษย์ในการเข้าถึงคุณค่าสูงสุดแห่งความมีอิสรภาพที่เป็นภายใน และการพัฒนาความเป็นมนุษย์จะเสริมหนุนให้มนุษย์พัฒนาตนจนบรรลุอิสรภาพที่แท้จริง

๓.๓.๕ องค์ประกอบภายใน

พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวว่ องค์ประกอบภายในได้แก่ โยนิโสมนสิการอันเป็นการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี โยนิโสมนสิการนั้นมีความสำคัญอย่างไร มีพุทธพจน์ที่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ปรากฏอยู่มากมาย ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของโยนิโสมนสิการว่า “ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่ยืนก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตมาก่อนเพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกษุ คือความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ฉะนั้น เหมือนกัน ดูกรภิกษุทั้งหลายอันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) พึงหวังข้อนี้ได้ว่าจักเจริญอริยมรรค

อันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘^{๕๕} แบ่งออกเป็น ๑๐ ประการได้แก่^{๕๖}

๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือพิจารณาปรากฏที่เป็นผล ให้รู้จักตามสภาวะที่เป็นจริงหรือพิจารณาปัญหา แล้วจึงหาแนวทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กันส่งผลสืบทอดกันมา อาจเรียกว่า วิธีคิดแบบอัทปปัจจยตา หรือเพราะมีสิ่งนี้ จึงมีสิ่งนี้ เป็นการคิดแบบอาศัยเหตุและปัจจัย หรือคิดตามหลักปฏิจจสมุปบาท จัดเป็นวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการแบบพื้นฐาน

๒) วิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบ คือกระจายเนื้อหา เป็นการคิดที่มุ่งศึกษามองเห็นความจริงและให้ผู้ศึกษารู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะธรรม ในทางธรรมท่านมักใช้พิจารณาเพื่อให้เห็นความไม่มีแก่นสารหรือความไม่มีตัวที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ไม่ควรยึดติดถือมั่นในสมมติบัญญัติ โดยเฉพาะการพิจารณาเห็นสัตว์บุคคลเป็นเพียงการประสมกันเข้าขององค์ประกอบต่างๆ ที่เรียกว่า ขันธ์ ๕ และขันธ์ ๕ แต่ละอย่างก็เกิดขึ้นจากส่วนประกอบย่อยต่อไปอีก การพิจารณาเช่นนี้ ช่วยให้เห็นความเป็นอนัตตา แต่การที่มองเห็นสภาวะเช่นนั้นได้ชัดเจน ต้องมีการพิจารณาเมื่อแยกส่วนประกอบออกก็เห็นสภาวะที่องค์ประกอบเหล่านี้ อาศัยกันเป็นเหตุต่างๆ เกี่ยวข้องกัน ไม่เป็นตัวของมันเองโดยแท้จริงยิ่งกว่านั้นองค์ประกอบและเหตุปัจจัยต่างๆ เหล่านั้น ล้วนเป็นไปตามสภาวธรรมชาติ คือมีการเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน สภาวะที่เกิดขึ้นแล้วต้องดับไป

๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันสภาวะธรรมชาติ คือ มองอย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ ตามสภาวธรรมชาติ ในฐานะที่มันเป็นสิ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ ประชุมแต่งขึ้น จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย สภาวธรรมชาติ หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดจากปัจจัยประสมแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะต้องดับไป ไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน ไม่คงอยู่ตลอดไป เป็นอนิจจัง ปัจจัยทั้งหลายภายในและภายนอกทุกอย่างต่างก็เกิดดับเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา เมื่อมาสัมพันธ์กันจึงเกิดความขัดแย้ง ทำให้สิ่งเหล่านั้นมีสภาวะถูกบีบคั้นกดดัน ไม่อาจคงอยู่ในสภาพเดิมได้ จะต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นทุกข์ จะต้องเป็นไปตามปัจจัยมันก็ไม่อาจเป็น เช่นเดียวกับที่ไม่อาจเป็นตัวตนของมันเอง และไม่อาจมีอยู่โดยตัวของมันเอง ไม่อาจเป็นตามความปรารถนา ไม่สามารถบังคับได้เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่เป็นไปตามใจอยากของใคร เป็นอนัตตา

^{๕๕} ส.ม.(บาลี) ๑๕/๕๕/๒๓-๒๔.

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๖๓๖-

๔) วิธีคิดแบบอริยสัจจ์ หรือการวิจัยแบบแก้ปัญห เรียกว่าตามโฆหารทางธรรมได้ว่า วิธีแห่งความดับทุกข์ จัดเป็นวิธีคิดแบบหลักอย่างหนึ่ง เพราะสามารถขยายให้ครอบคลุมวิธีคิดแบบอื่นๆ ได้ทั้งหมด ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า“ภิกษุทั้งหลายย่อมมนสิการโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ว่า ทุกข์ ดังนี้ ย่อมมนสิการโดยแยบคายว่า เหตุเกิดแห่งทุกข์ ดังนี้ ย่อมมนสิการโดยแยบคายว่า ความดับแห่งทุกข์ ดังนี้ ย่อมมนสิการโดยแยบคายว่าข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้ เมื่อเธอมนสิการโดยอยู่อย่างนี้ สังโยชน์ ๓ อย่างคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ย่อมถูกละเสียได้”^{๑๑๑} แสดงวิธีคิดแบบอริยสัจจ์ เป็นวิธีคิดตามเหตุและผล หรือเป็นไปตามเหตุและผลสืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้วแก้ไขและตัวต้นเหตุ จัดเป็น ๒ คู่ คือ

คู่ที่ ๑ ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา เป็นสถานการณ์ที่ประสบซึ่งไม่ต้องการสมุทัยเป็นเหตุ เป็นที่มาของปัญหา เป็นจุดที่จะต้องกำจัดหรือแก้ไข จึงจะพ้นจากปัญหาได้

คู่ที่ ๒ นิโรธเป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหา เป็นจุดหมายซึ่งต้องการจะเข้าถึงมรรคเป็นเหตุ เป็นวิธีการ เป็นข้อปฏิบัติที่ต้องการกระทำในการแก้ไข สาเหตุเพื่อบรรลุจุดหมายคือ ภาวะสิ้นปัญหา ได้แก่ความดับปัญหา

๕) วิธีคิดแบบบรรดธรรมสัมพันธ์ หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง ธรรมกับบรรด หรือหลักการ กับ ความมุ่งหมาย เป็นความคิดที่มีความสำคัญมากในเมื่อจะลงมือปฏิบัติธรรมหรือทำการตามหลักการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ได้ผลตรงตามความมุ่งหมายไม่กลายเป็นการกระทำที่เคลื่อนคลาด เลื่อนลอย หรือมงาย คำว่าธรรมแปลว่าหลัก หรือหลักการหรือความจริง หลักความดีงาม หลักปฏิบัติ หรือหลักที่จะเอาไปใช้ปฏิบัติ รวมทั้งหลักธรรมคำสอนที่จะให้ปฏิบัติและทำการ ได้ถูกต้อง

๖) วิธีคิดแบบเห็นโทษและทางออก หรือพิจารณาให้เห็นครบทั้ง อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเน้นการยอมรับความจริงตามสิ่งนั้นๆ เป็นอยู่ทุกแง่ทุกด้าน ทั้งด้านดีด้านเสีย และเป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องกับการปฏิบัติมาก เช่น บอกว่าก่อนจะแก้ปัญหาก็ต้องเข้าใจปัญหาให้ชัดเจน และรู้ที่ไปให้ดีกว่าก่อน หรือก่อนจะละจากสิ่งหนึ่งไปหาอีก สิ่งหนึ่ง ต้องรู้จักทั้งสองฝ่ายดีพอที่จะให้เห็นได้ว่าการละและไปหานั้น หรือการทิ้งอย่างหนึ่งไปเอาอีกอย่างหนึ่งนั้น เป็นการกระทำที่รอบคอบสมควรและดีจริง

๗) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม หรือการพิจารณาเกี่ยวปฏิบัติเสวนา คือการใช้สอยหรือบริโภคน เป็นวิธีคิดแบบสกัดหรือบรรเทาต้นเหตุ เป็นขั้นฝึกหัดขัดเกลากิเลสหรือตัดทางไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจแล้วชักจูงพฤติกรรมต่อไป วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวัน เพราะเกี่ยวข้องกับบริโภคนใช้สอยปัจจัย ๔ และวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่างๆ มี

^{๑๑๑} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๔๓-๑๕๒/๑๔๓-๑๕๓.

หลักการโดยย่อว่า คนเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ เพราะเรามีความต้องการและเห็นสิ่งต่างๆ จะสนองความต้องการของเราได้ สิ่งใดสามารถสนองความต้องการของเราได้สิ่งนั้นก็มีความค่าแก่เรา

๘) วิธีคิดแบบอุปมาอุปไมยปลุกเร้าคุณธรรม อาจเรียกง่ายๆ ว่า การวิจัยแบบเร้ากุศล หรือคิดแบบกุศลภาวนา เป็นวิธีคิดแบบปิดกันกั้นหรือบรรเทาและขัดเกลาค้นหา จึงจัดได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติระดับต้นๆ สำหรับส่งเสริมความเจริญองกามแห่งกุศลธรรมและสร้างสัมมาทิฐิที่เป็นโลกิยะ

๙) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน หรือวิธีคิดแบบมีธรรมอารมณ์เป็นที่ตั้ง ลักษณะสำคัญของความคิดนี้ เป็นความคิดเกิดจากอารมณ์ในปัจจุบัน คือความคิดที่เกาะติดกับอดีตและเลื่อนลอยไปตามอนาคตนั่น กล่าวได้โดยย่อว่า ได้แก่ ความคิดที่เป็นไปในแนวทางของค้นหาหรือคิดอาศัยอารมณ์ถึงสิ่งที่ล่วงมาแล้ว เพราะความเกาะติดหรือค้างคาอยู่ในรูปใดรูปหนึ่ง หรือเคืองคว้างเลื่อนลอย ฟุ้งซ่านไปในภพที่ฝันเพื่อปรุงแต่งซึ่งไม่มีฐานแห่งความเป็นจริงในปัจจุบัน เพราะยึดอัดไม่พอใจสภาพที่ประสออยู่ปรารถนาจะหนีจากปัจจุบัน

๑๐) วิธีคิดแบบวิภาษวาท เป็นการคิดแบบแยกแยะ วิเคราะห์ มองและแสดงความจริงให้เห็นแต่ละแห่งแต่ละด้านให้ครบทุกด้าน วิธีนี้สามารถครอบคลุมในทุกกรณี

การคิดแบบโยนิโสมนสิการสามารถสรุปได้เป็น ๒ อย่าง คือ

๑) โยนิโสมนสิการประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรง มุ่งให้เกิดความเข้าใจตามเป็นจริงตรงกับสภาวะแท้ๆ เน้นจัดอวิชชาเป็นเครื่องนำไปสู่โลกุตตรสัมมาทิฐิ เป็นโยนิโสมนสิการระดับสังคม

๒) โยนิโสมนสิการประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลุกเร้าให้เกิดธรรมหรือกุศลธรรมต่างๆ เน้นการสกัดหรือข่มค้นหาเป็นเครื่องนำไหลสู่โลกิยสัมมาทิฐิ เป็นโยนิโสมนสิการระดับจริยธรรม

ดังนั้น โยนิโสมนสิการ มีวิธีการคิดเป็นระเบียบ มีแบบแผน จิตก็ไม่เลื่อนลอย เรียกว่าคิดอย่างมีสติ วิธีแบบนี้จึงเป็นวิธีอย่างมีสติปัญญากำกับ การคิดแบบนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในบุคคลจึงได้ชื่อว่าเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้การศึกษาในการส่วนนี้สามารถทำให้บุคคลเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ก่อให้เกิดอิสรภาพนอกและอิสรภาพภายใน

๓.๓.๖ องค์ประกอบภายนอก

พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวว่องค์ประกอบภายนอก ได้แก่ ปรโตโมสะ คือ เครื่องชักจูงจากภายนอก ฝ่ายที่ดี โดยเฉพาะคือ กัลยาณมิตร ทั้งผู้ที่เสวนาคบหาใกล้ชิด และหมายถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น บิดามารดา ครูอาจารย์ เพื่อน สี่อวมลที่ดี เป็นต้น^{๑๑๒} องค์ประกอบภายนอกของการศึกษา คือ กัลยาณมิตร หรือสิ่งแวดล้อมที่ดี ซึ่งมีความสำคัญมาก ดังนั้นการหา

^{๑๑๒} พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตฺโต), *ปรัชญาการศึกษาไทย*, หน้า ๓๑.

กัลยาณมิตรที่ดีคอยแนะนำสั่งสอน รวมไปถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคม ที่เกื้อกูล เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ พัฒนาตนเองและเป็นสนับสนุนองค์ประกอบภายในเป็นอย่างดี

องค์ประกอบภายนอกนี้ได้อธิบายไว้ในแนวคิดเรื่องครู และแนวคิดเรื่องโรงเรียน ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายนอกจะไม่กล่าวซ้ำอีก

๓.๔ กระบวนการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

การศึกษาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ คือ การศึกษาเป็นเรื่องของชีวิต มองชีวิตเป็นทั้งกระบวนการ โดยไม่แยกออกกระจัดกระจายได้ พระพรหมคุณาภรณ์ได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องมือในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพื่อให้เกิดการพัฒนาทุกๆด้านไปพร้อมๆ กัน จึงได้กล่าวย้ำหลักการศึกษามตามแนวทางแห่งไตรสิกขาอยู่เป็นประจำว่า “มนุษย์เกิดมาแล้วต้องมีศึกษา เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องศึกษา หรือ เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก คือต้องเรียน ต้องฝึกฝนพัฒนา ถ้าไม่การศึกษามนุษย์จะมีชีวิตที่ดีไม่ได้ อันนี้เป็นเรื่องธรรมชาติ”^{๑๐๓} ดังนั้นพระพรหมคุณาภรณ์จึงนำหลักไตรสิกขา มาจัดเป็นแนวทางการศึกษาเพื่อให้นักเรียน ได้ปฏิบัติให้ครบทั้ง ๓ ด้าน ดังนี้

๑. ศิล (พัฒนาด้านพฤติกรรมทางกาย-วาจา และการใช้อินทรีย์)

ศิลปเป็นการฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมด้านความสัมพันธ์กับโลกภายนอก หมายถึง การศึกษาช่วยพัฒนาพฤติกรรมด้วยการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดพฤติกรรมที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ได้แก่สิ่งแวดล้อมทางสังคม มีเพื่อนมนุษย์ ญาติพี่น้อง ทางวัตถุที่เป็นปัจจัย ๔ มีสิ่งของเพื่อบริโภค เครื่องใช้สอย อุปกรณ์เทคโนโลยี ตลอดทั้งสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ต้องจัดการศึกษาเรียนรู้เพื่อให้มนุษย์มีพฤติกรรมทางกายและวาจา สร้างอินทรีย์สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มี ตา หู จมูก ลิ้นกาย ทำให้เกิดพฤติกรรมสมดุลกัน เริ่มตั้งแต่การดำเนินชีวิตด้วยการประกอบอาชีพของตน ไม่ก่อให้เกิดการเบียดเบียน ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทำลายสังคมแต่เป็นการสรรสร้างเพื่อเกื้อหนุนสังคม ชุมชน^{๑๐๔} จากความหมายของศิลปกับการศึกษาก็เพื่อพัฒนามนุษย์ให้มีระเบียบวินัยควบคุมตนเองได้ ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ เกี่ยวกับศิลปนั้น ท่านได้จัดแบ่งศิลปกับการศึกษาออกเป็น ๔ ด้านได้แก่

^{๑๐๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓.

^{๑๐๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตหรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลผลิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๒), หน้า ๓๗.

๑.๑ ศิลช่วยทำให้เกิดวินัยเป็นแม่บทของชุมชน มองที่คนอยู่ร่วมกันเป็นหน่วยงาน ชุมชน องค์กร ตลอดทั้งประเทศชาติ ย่อมมีการส่งเสริม เรียนรู้กฎหมาย เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยของหมู่คณะ ทำให้เกิดความสามัคคี ดังนั้น วินัยแม่บทของชุมชนนั้น มีตั้งแต่ศีลของฆราวาส คือศีล ๕ ไปจนถึงศีลของนักบวช ถือเป็นหลักมนุษยธรรมที่ต้องใช้ประพฤติกรรมร่วมกัน ตลอดทั้งการศึกษาเรียนรู้ศีลธรรมสามารถนำไปพัฒนาเป็นกฎหมายจรรยาบรรณวิชาชีพต่างๆ ได้อย่างสมเหตุสมผล

๑.๒ ศิลช่วยทำให้เกิดการสำรวมอินทรีย์ เพราะเรารับรู้สิ่งต่าง ๆ ผ่านช่องทางอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ถ้าไม่มีการสำรวมระวังแล้ว ย่อมทำให้เกิดความลุ่มหลงมัวเมา นำไปสู่การทำความเลวความชั่วในที่สุด จำต้องควบคุมอินทรีย์ให้รู้จักแสวงหาความรู้ในทางที่ถูกที่ควร มีการพิจารณาด้วยการฟัง ดู เพื่อคิดแยกแยะส่วนประกอบ

๑.๓ ศิลช่วยให้หาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ (อาชีพปารีสุทธิ) ทำให้เกิดพฤติกรรมปกติในการแสวงหาปัจจัยเลี้ยงชีพ ไม่เป็นผู้หาเลี้ยงชีวิตในทางที่ก่อความเดือดร้อนต่อสังคม ผลของการศึกษาเรียนรู้ระเบียบวินัยสังคม ย่อมช่วยผดุงความเป็นธรรมให้แก่สังคมด้วยหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ประกอบอาชีพการงานตามกำลังสติปัญญา ด้วยความเพียรพยายามในทางที่ถูกต้อง

๑.๔ ศิลช่วยในการเสพบริโภคปัจจัยด้วยสติปัญญา ก่อให้เกิดพฤติกรรมการบริโภคที่ถูกต้อง ไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่ตนเอง สังคม แก่โลก รู้จักวิธีบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ด้วยความพอเพียงกับความจำเป็นของการดำรงชีวิต บริโภคด้วยความตระหนักถึงจุดมุ่งหมายของชีวิต บริโภคด้วยการพิจารณาจัดสรร ควบคุม และการละเว้น รวมทั้งเลิกเสพบริโภคสิ่งที่ไม่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิต เช่น สิ่งทำลายสุขภาพ เป็นต้น^{๑๑๕}

๒. สมาธิ (พัฒนาด้านจิตใจ)

สมาธิเป็นวิธีฝึกฝนพัฒนาจิตใจ หมายถึง การศึกษาช่วยพัฒนาพฤติกรรมแห่งจิตใจให้เกิดสุขภาพที่ดี มีจิตใจปลอดโปร่ง สบาย ปราศจากความโลภ เป็นการศึกษาเพื่อความสงบใจ ความตั้งใจ เพื่อสร้างแรงจูงใจ โดยเชื่อมโยงสภาพจิตใจที่มีคุณธรรม จริยธรรมเป็นตัวสำคัญ เพื่อให้เกิดความเมตตากรุณา มีความรักใคร่ในเพื่อนมนุษย์ ด้วยการไม่เบียดเบียนทั้งด้วยการกระทำ ด้วยความคิด ทำให้จิตมีพลังมั่นคงแน่วแน่ต่อความดีงาม ดังนั้น บุคคลที่ผ่านการเรียนรู้เรื่องสมาธิ มีการฝึกฝนพัฒนาจิตย่อมทำให้จิตมีคุณสมบัติพิเศษ ดังนี้

^{๑๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม, หน้า ๑๑-๑๓.

๒.๑ การศึกษาเรียนรู้แล้วฝึกสมาธิ ย่อมทำให้จิตมีคุณภาพ ประณีต ประเสริฐ ส่งผลให้เกิดความเมตตากรุณาขึ้นในจิตใจ ปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข มีความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นประสบผลสำเร็จ มีความอุเบกขา วางตนเป็นกลางต่อทุกคน มีความเสียสละ เอื้อเฟื้อต่อเพื่อนร่วมโลก เป็นต้น

๒.๒ การศึกษาเรียนรู้สมาธิแล้วฝึกฝนพัฒนาจิตใจให้มีประสิทธิภาพ เป็นการเสริมสร้างคุณภาพจิตให้เข้มแข็ง หนักแน่นมั่นคง ทำให้จิตมีความใฝ่รู้อย่างสร้างสรรค์ ใฝ่ที่จะทำความดีงามเพื่อบรรลุถึงสูงสุด (ฉันทะ) มีความพากเพียรไม่ทอดธุระหน้าที่รับผิดชอบ (วิริยะ) มีความอดทนเข้มแข็งต่อปัญหาอุปสรรค (ขันติ) มีความจริงใจและจริงจัง มั่นคงแน่วแน่กับสิ่งที่ทำลงไป (สัจจะ) เป็นต้น

๒.๓ การศึกษาเรียนรู้สมาธิแล้วฝึกฝนพัฒนาจิตใจให้มีความสุข เกิดภาวะเกื้อหนุนสุขภาพจิตใจในทางที่ดี ได้แก่ ทำให้จิตเกิดความร่าเริงแจ่มใส เบิกบานใจอยู่ตลอดเวลา (ปราโมทย์) ย่อมทำให้จิตเกิดความเอิบอิ่ม ปลอดปลื้มยินดี (ปีติ) ทำให้จิตสงบเย็น ช่วยผ่อนคลายทั้งภาวะร่างกายและจิตใจได้ (ปีติสัทธา) ย่อมทำให้จิตเกิดความคล่องแคล่ว สะดวกสบายใจ (สุข) ย่อมทำให้จิตสงบปราศจากความร่าร้อน (สันติ) เป็นต้น^{๑๖}

๓. ปัญญา (พัฒนาด้านปัญญา)

ปัญญาเป็นการฝึกฝนพัฒนาความรู้ หมายถึง การศึกษาเพื่อพัฒนาปัญญา เมื่อบุคคลได้ผ่านการศึกษแล้ว ย่อมเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องว่า ทำไมคนเราต้องไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ทำไมต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่อบุคคลไม่เบียดเบียนกัน มีการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันแล้ว ย่อมเกิดผลดีต่อตนเองและสังคม ทำให้มองเห็นคุณค่าและประโยชน์ของการทำความดี ฉะนั้น ความรู้ความเข้าใจเหตุผลทำให้เกิดปัญญา ซึ่งทำให้จิตใจมีความพร้อมในการสร้างความคิด และมีความสุข^{๑๗}

ผลของการศึกษาพัฒนาปัญญาให้มีความรู้ มีความสามารถแล้ว ปัญญาย่อมทำให้เกิดการเกื้อหนุนแก่จิตใจ เกิดความปลอดโปร่งสบายเป็นอิสระได้ ซึ่งลักษณะการพัฒนาปัญญาย่อมกว้างขวาง สามารถแยกออกได้ดังนี้

๑) การศึกษาพัฒนาปัญญาย่อมทำให้การดำเนินชีวิตที่มีคุณภาพ ประสบผลสำเร็จอันได้แก่ มีความรู้ความเข้าใจข้อมูลต่างๆ ได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ย่อมทำให้การรับรู้ที่ถูกต้องตาม

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘-๒๑.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตหรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลผลิต, หน้า ๕๐.

ความเป็นจริง ย่อมทำให้ความรู้นั้นสามารถแยกจุดเด่น จุดด้อย ได้อย่างแท้จริง ย่อมทำให้การสื่อสารถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจที่ตนเองได้รับมาให้ผู้อื่น ได้รู้ตามได้ด้วย

๒) การศึกษาพัฒนาปัญญาย่อมทำให้ดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม คือทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจระบบความความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งทั้งหลาย ที่อิงอาศัยกันก็ด้วยเหตุปัจจัยแล้ว มองเห็นสถานะแห่งกระบวนการพัฒนาชีวิตของสังคมและโลก คือหมู่สัตว์ มีความเป็นมาและจะ เป็นไปตามกระแสแห่งเจตจำนงหรือเหตุปัจจัยอื่นมาประกอบกัน ที่เรียกว่าเป็นไปตามกรรม

๓) การศึกษาพัฒนาปัญญาช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต กล่าวคือการศึกษาช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจเท่าทันความเป็นจริงของสังขาร อันเป็นโลกทัศน์และชีวทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มีความเข้าใจแจ่มแจ้งจึงทำให้จิตมีความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงได้ เกิดความอิสระโดยสมบูรณ์แห่งชีวิต ก็ด้วยการใช้ปัญญาพิจารณารู้เท่าทันอย่างแท้จริง^{๑๑๔}

รวมความว่า กระบวนการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา มีศีลคือ เป็นเรื่องการพัฒนาพฤติกรรม ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในโลก ลึกลงเข้าไป เป็นเรื่องของจิตใจ ก็มีจุดมองสำคัญที่สมาธิ ซึ่งทำให้จิตมั่นสนิทได้ที่เป็นกัมมณีย์ คือเหมาะที่จะใช้งาน เริ่มตั้งแต่องานช่วยให้เกิดกุศลคือคุณสมบัติดีงามต่างๆ เจริญองกาม และสามารถไปจนถึงงานพัฒนาปัญญา แต่ถ้าจะเอาเพียงปัญญา ไม่มีศีล ไม่มีสมาธิเป็นฐาน ก็จะจุ่นจ้าน จับจืด วุ่นวาย ไม่ใช่ปัญญาที่แท้จริง ต้องมีทั้งศีล ทั้งสมาธิครบ และต้องบรรจบที่ปัญญา

สรุป

จากการศึกษาพบว่าพระพรหมคุณาภรณ์ให้ความหมายการศึกษา คือการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้มนุษย์บรรลุสถานะที่ปราศจากความทุกข์ในที่สุด เป็นกระบวนการแก้ปัญหาเพื่อทำลายอวิชชาและตัณหา พร้อมทั้งเสริมฉันทะและกรุณา จุดมุ่งหมายของการศึกษา เป็นสิ่งเดียวกับจุดมุ่งหมายชีวิต

จุดมุ่งหมายของการศึกษาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ ก็คือ การพัฒนาบุคคลให้เกิดการเปลี่ยนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันในส่วนจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้นสามารถมองในส่วนที่เป็นหน้าที่สำคัญที่เป็นพื้นฐาน ได้แบ่งเป็น ๒ คือ ๑) จุดมุ่งหมายในการถ่ายทอดความรู้ศิลปวิทยา โดยอาศัยองค์ประกอบภายนอก กล่าวคือ ปรโตโมสะ เป็นส่วนสำคัญ ๒) จุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยใช้องค์ประกอบภายในคือ การพิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยตนเองหรือที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการนี้ เป็นส่วนสำคัญ ที่ผู้ศึกษาต้องศึกษาด้วยประสบการณ์ตรง แต่ถึง

^{๑๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม, หน้า ๒๒-๒๔.

กระนั้นจุดมุ่งหมายการศึกษาทั้ง สองนี้ต้องอาศัยองค์ประกอบภายนอกและองค์ประกอบภายในที่เกื้อหนุนสัมพันธ์กัน และนอกจากนี้พระพรหมคุณาภรณ์ยังจำแนกจุดมุ่งหมายของการศึกษาในมิติต่างๆคือ

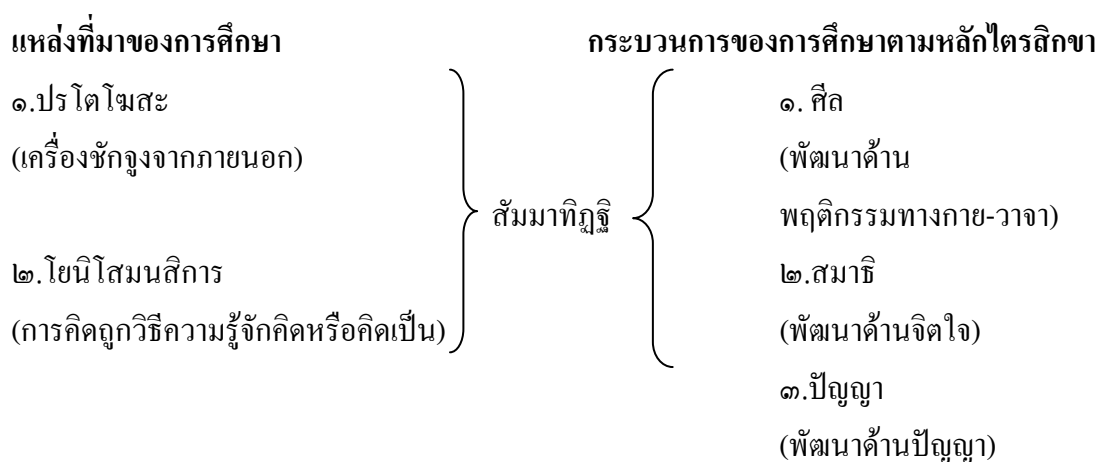
๑. จุดมุ่งหมายในแง่ที่ชีวิตพึงได้รับและพึงทำให้เกิดมี
๒. จุดมุ่งหมายในแง่เพื่อภาวะตนเอง
๓. มองในแง่ผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนา
๔. มองในแง่ลักษณะของการดำเนินชีวิต
๕. มองในแง่คุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษา

จากการศึกษาองค์ประกอบของการศึกษาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ ทำให้พบว่าหน้าที่ของครูได้ ๒ อย่างคือ ๑. หน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ ศิลปวิทยา (ลีปปทายก) ๒. หน้าที่ในการชี้แนะให้ศิษย์มีปัญญาและคุณธรรม เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ (กัลยาณมิตร) คุณสมบัติของครูต้องเป็นกัลยาณมิตรเป็นคนที่รัก มีบุคลิกน่าเลื่อมใส น่าชื่นชม มีเหตุมีผล อดทนต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ แนะนำไปในทางที่ดี ซึ่งสมบัติเหล่านี้เป็นการสร้างบรรยากาศสิ่งแวดล้อมให้กับนักเรียนที่จะพัฒนาตนเองให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ แนวคิดเรื่องนักเรียนนั้น นักเรียนมีหน้าที่ คือ ๑. หน้าที่ในการศึกษา ๒. หน้าที่ในการสร้างการศึกษา (ปัญญาและคุณธรรม) ให้เกิดแก่ตนเองหรือการทำตนให้เป็นผู้มีการศึกษา

โรงเรียนนั้นมีบทบาทหน้าที่เป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้และเป็นสถานที่ที่อำนวยความสะดวกต่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และนำหลักธรรมที่เรียกว่า “รุ่งอรุณของการศึกษา” มาสร้างบรรยากาศ และให้โรงเรียน สังคมและชุมชนนั้นอาศัยกันและกันที่จะพัฒนาการศึกษาให้ถึงจุดหมายที่แท้จริง โดยไม่ให้สังคมเข้ามามีอิทธิพลต่อโรงเรียน

แนวคิดเรื่องหลักสูตรพระพรหมคุณาภรณ์ได้เสนอให้มีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้และบรรจุไว้ในหลักสูตรของการศึกษาได้นำเสนอหลักธรรมคืออริยสัจ ๔ มาจัดเป็นหลักสูตรทางการศึกษา ทั้งนี้เป็นเพราะว่า มนุษย์ประสบปัญหาทุกวันนี้ก็เนื่องมาจากไม่ได้ศึกษาอย่างถ่องแท้ ไม่เข้าใจอย่างแท้จริงและเปลี่ยนแนวคิดในหมวดต่างๆให้ถูกต้อง

แนวคิดเรื่องกระบวนการของการศึกษาพระพรหมคุณาภรณ์ได้นำหลักไตรสิกขา คือ ๑. ศีล (พัฒนาด้านพฤติกรรมทางกาย-วาจา และการใช้อินทรีย์) เป็นการฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมด้านความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ๒. สมาธิ (พัฒนาด้านจิตใจ) เป็นวิธีฝึกฝนพัฒนาจิตใจ ๓. ปัญญา (พัฒนาด้านปัญญา) เป็นการฝึกฝนพัฒนาความรู้ เพื่อมาจัดเป็นแนวทางการศึกษาเพื่อให้นักเรียนได้ปฏิบัติดังสรุปลงดังแผนผังนี้

กระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรสิกขานี้ต้องการอาศัยองค์ประกอบภายนอกที่เรียกว่า ปรโตโมสะ และอาศัยองค์ประกอบภายใน ที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ที่เป็นสัมมาทิฐิ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดปัญญารู้เท่าทันต่อการดำรงชีวิตและสภาพแวดล้อมทางสังคม เพื่อให้ชีวิตบรรลุเป้าหมายสูงสุด คืออิสรภาพภายนอกและภายในอย่างแท้จริง

บทที่ ๔

เปรียบเทียบและวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ กับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เพื่อพัฒนาสังคม

การศึกษาวิจัยในบทที่ ๔ นี้ เป็นการศึกษาเปรียบเทียบและวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์ให้ทราบถึงความเหมือนและความแตกต่าง และการวิเคราะห์เพื่อประยุกต์ปรัชญาการศึกษานำไปใช้รวมไปถึงแนวคิดทางการศึกษานี้มีอิทธิพลต่อสังคมเป็นลำดับต่อไป

๔.๑ เปรียบเทียบแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ

ก. แนวคิดเชิงอภิปรัชญา

ในแนวคิดเชิงอภิปรัชญาของท่านทั้งสองมีความแตกต่างกันดังนี้คือ กฤษณมูรติกล่าวถึงลักษณะความจริงไม่สามารถอธิบายเปิดเผยได้ และคำอธิบายเกี่ยวกับความจริงไม่ใช่ความจริง แตกต่างจากพระพรหมคุณาภรณ์ได้พูดถึงเรื่องความจริงเอาไว้ค่อนข้างชัดเจน ความจริงเป็นสิ่งที่สามารถนำมาอธิบาย แสดงเปิดเผยให้เข้าใจได้ด้วยหลักการทางเหตุผล กฤษณมูรติกล่าวแนวคิดเชิงอภิปรัชญาไว้ว่า ความจริงเป็นสิ่งที่แต่ละบุคคลต้องสัมผัสและประสบด้วยตนเอง โดยตรง ความจริงอาจรับรู้ได้ด้วยการประสบโดยตรง หรือรับรู้โดยไม่ผ่านสื่อกลางใด ๆ อันได้แก่ กรอบ หรือสิ่งที่เป็นตัวแทนของความจริงในความคิดมนุษย์ดังที่กฤษณมูรติเรียกว่าเป็นความเป็นจริง การรับรู้ความจริงโดยตรงอาจเกิดขึ้นได้เมื่อจิตใจเป็นอิสระจิตใจไม่ถูกรอบครอบจากสิ่งที่เป็นเนื้อหาของความคิด อันได้แก่ ความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่ภาวะของจิตไม่ถูกรอบครอบ และรับรู้ความจริงโดยตรงนั้น ปรากฏเมื่อการหยั่งเห็นถึงขอบเขตอันจำกัดและเงื่อนไขของความคิด ซึ่งเป็นการตระหนักรู้จริงๆ ว่า ความคิดไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์กลับมองว่า ความจริงหรือสัจธรรมนั้น เป็นสิ่งที่มิได้อยู่เองโดยธรรมชาติมนุษย์เป็นผู้รับผลประโยชน์จากการศึกษาปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้น ๆ นำธรรมชาติมาพัฒนาตนเองให้เข้าถึงความจริงสูงสุดต่อไป ความจริงมีอยู่ ๒ อย่าง คือ กฎของธรรมชาติและกฎเกณฑ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ กฎธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีเปลี่ยนแปลงไปเป็นอื่น เช่น กฎไตรลักษณ์ หมายถึง สรรพสิ่งจะต้องตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์เสมอ ส่วนกฎเกณฑ์ที่

สัมพันธ์กับธรรมชาตินั้น เป็นสิ่งสำคัญที่มนุษย์จะต้องศึกษาให้เข้าใจทั้งการศึกษาจากภายนอก และภายในเพื่อทำตัวให้สอดคล้องกับธรรมชาตินั้นๆ หลักที่จะนำไปปฏิบัติเพื่อให้สัมพันธ์และ เข้าถึงธรรมชาตินั้น คือ จริยธรรม กล่าวคือ การศึกษานั้นเอง

รวมความว่าแนวคิดเชิงอภิปรัชญาหรือความจริงของท่านทั้งสองนั้นมีความแตกต่างกัน อย่างเห็นได้ชัดว่ากฤษฎมูรตินั้นกล่าวความจริงนั้นความจริงไม่สามารถอธิบายเปิดเผยกันได้ ทุก คำพูด ทุกคำอธิบายไม่ใช่ความจริง ซึ่งแตกต่างจากพระพรหมคุณาภรณ์ที่กล่าวว่าความจริงนั้น ความเปิดเผย อธิบายขยายความได้

ข.แนวคิดเชิงญาณวิทยา

กฤษฎมูรติให้ทัศนะเกี่ยวกับแนวคิดการรับรู้ความจริงว่า อาจรับรู้ได้จากประสบการณ์ โดยตรง เมื่อจิตใจเป็นอิสระจิตใจไม่ถูกรอบครอบจากสิ่งที่เป็นเนื้อหาของความคิด อันได้แก่ ความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่ภาวะของจิตไม่ถูกรอบครอบและรับรู้ความจริงโดยตรงนั้น ปรากฏเมื่อการหยั่งเห็นถึงขอบเขตอันจำกัดและเงื่อนไขของความคิด ซึ่งเป็นการตระหนักรู้จริงๆ ว่า ความคิดไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ ซึ่ง กฤษฎมูรติแนะนำว่า เป็นสิ่งที่ จิตใจจะต้องละ เพื่อที่จะได้สัมผัสว่าความจริงคืออะไร ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ให้ทัศนะว่า ความจริงนั้นเป็นสิ่งที่สามารถนำมาอธิบาย เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจได้ง่ายก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ หมายความว่า การเปิดเผยหรือทำให้เข้าใจได้ง่าย จึงกล่าวว่า ความจริงเป็นสิ่งที่สามารถจะรู้ได้ ด้วยประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติที่จะดำเนินไป การเข้าถึงความจริงนั้น ไม่เกินความพยายาม ของมนุษย์ที่จะเข้าถึง ถ้ามนุษย์ได้มีการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เกิดความรู้แจ้ง เห็นจริง ในสรรพสิ่ง

จากข้อความข้างต้นท่านทั้งสองมีแนวคิดที่เหมือนกันว่าการจะเข้าถึงความจริงนั้นต้อง ผ่านประสบการณ์ตรง แต่มีส่วนที่แตกต่างที่รายละเอียด

สิ่งที่ทำให้ไม่สามารถที่จะรู้สภาวะความเป็นจริงได้ กฤษฎมูรติมองว่า ถ้าหากจิตยัง เต็มไปด้วยคำอธิบายกับความจริง จิตจะไม่สามารถสัมผัสความจริงได้เลย เนื่องจากมีสื่อกลางของ การรับรู้ความจริง คือความคิดและกรอบความคิดอันประกอบกันขึ้นเป็นเนื้อหาของความคิด จึง ทำให้เป็นตัวกั้นให้ไม่สามารถเข้าถึงความจริงได้ ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์เสนอว่า ความรู้ที่ถูก ปิดกั้นด้วยอวิชชาและจิตใจที่ยึดมั่นในภาพเก่าๆ ที่ผิดพลาดเพราะถูกอวิชชาครอบงำเป็นสิ่งที่ทำ ให้ไม่สามารถจะถึงความจริงได้ และได้อธิบายว่า สภาวะจริงแท้นั้นมีอยู่ มิใช่เป็นความสุขสิ้น อดอะไรเลย แต่ก็มิใช่เป็นสภาวะที่จะเข้าถึงหรือประจักษ์ด้วยความรู้ ที่ถูกกั้นบังให้พรมัว หรือ

บิดเบือนโดยภาพเก่าๆ ที่ผิดพลาด และด้วยจิตที่ถูกနှိပ်ไว้ด้วยความยึดติดในภาพเก่าที่ผิดพลาดนั้น ° ความรู้ที่ถูกปิดด้วยวิชาคืออะไร ความรู้ที่ถูกปิดกั้นด้วยวิชา คือความรู้ที่ถูกครอบงำด้วยความไม่รู้ หมายถึง ปัญญาที่ถูกกิเลสกล่าวคือวิชามาปิดบังให้ไม่สามารถมองเห็นสภาวะแห่งความแท้จริงของสิ่งนั้นๆ ดังนั้น จึงเห็นว่าสิ่งที่ทำให้ไม่สามารถถึงความจริงนั้น ท่านทั้งสองมีความเห็นที่แตกต่างกันโดยกฤษฎมูรติมองว่าจิตที่เต็มไปด้วยความรู้คือจิตที่ไม่สามารถถึงความจริงได้ ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์มองว่าความรู้ที่ถูกปิดกั้นด้วยวิชาคือความรู้ ทำให้ไม่สามารถเข้าความรู้

กฤษฎมูรติมองความคิดคือ กระบวนการทางวัตถุและเคมี ซึ่งดำเนินไปในตัวของมนุษย์ ความคิดประกอบไปด้วยเนื้อหาที่เป็นความรู้และประสบการณ์หรือการเรียนรู้จากอดีต ซึ่งสะสมไว้ในสมอง โดยอาศัยความจำ หลายครั้งที่กฤษฎมูรติใช้คำว่า “ความคิด” และ “ความรู้” ในความหมายเดียวกันคือเนื้อหาของความคิด ทั้งหมดนี้คือคำนิยามของความคิด มนุษย์ จึงมีความรู้จำกัดอยู่ในขอบเขตของเนื้อหาที่เขาทำที่เขามืออยู่ และยังคงติดอยู่ในขอบเขตของสิ่งที่รู้แล้วเสมอ นี่จึงเป็นขอบเขตอันจำกัดของความคิด ทำให้มนุษย์มีสมรรถภาพในการเรียนรู้และจดจำความรู้อยู่ในวงจำกัด ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์มองในมุมต่างว่า จิต คือ สภาพที่คิด และภาวะที่ทำให้แจ้งซึ่งอารมณ์

คำว่าสภาพที่คิดคืออะไร จิตเป็นสภาวะที่เป็นนามธรรมไม่มีรูปตัวตนปรากฏ แต่เป็นสิ่งที่มิอยู่โดยการสืบต่อ(สันตติ) หมายถึงจิตเกิดดับอยู่ตลอดเวลาในขณะที่สืบต่อ จิตจึงมี ๒ ลักษณะ คือ สภาพที่เป็นความนึกคิด เรียกว่า สภาวะลักษณะและ สภาพที่เป็น ไปในกฎไตรลักษณ์ เรียกว่า สามัญญลักษณะ

ส่วนสภาวะลักษณะ หมายถึงลักษณะที่เป็นธรรมชาติของจิตที่มีหน้าที่รับรู้อารมณ์ต่างๆ โดยความเป็นตัวของมันเอง กล่าวคือ ต้องอาศัยการรับรู้จากอายตนะทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งเป็นความรู้เบื้องต้น และใจเป็นตัวรู้ในเบื้องปลาย ส่วนสามัญญลักษณะ หมายถึง ลักษณะของจิตที่เป็น ไปในกฎของไตรลักษณ์ กล่าวคือ มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา การเกิดดับของจิตนั้นเป็นไปในลักษณะสืบต่อเป็นกระแส เมื่อดวงเก่ากำลังจะดับไป ดวงใหม่ก็อาศัยพลังงานจากดวงเก่าเกิดขึ้น

กฤษฎมูรติยังกล่าวไว้ว่า “คุณต้องแสวงหาด้วยตัวของคุณเองว่า ความเป็นจริงอยู่ตรงไหน และความเป็นจริงไม่สามารถกลายเป็นความจริงได้ คุณไม่สามารถบรรลุความจริงโดย

° พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๔๕) หน้า ๗๐/๒๕.

ผ่านทางความเป็นจริงได้^๒ ความคิดประกอบด้วยเนื้อหาที่เป็นความรู้และประสบการณ์ในอดีตที่ สะสมไว้ในสมองโดยอาศัยความทรงจำ ขอบข่ายของความคิดจึงมีขอบเขตจำกัดทางเนื้อหา แน่นอนมนุษย์ไม่อาจรับรู้ความจริงโดยผ่านทางความคิดได้เลย แต่การสังเกตกระบวนการเนื้อหาของ ความคิด การหยั่งเห็นขอบเขตอันจำกัดของความคิด แต่ไม่ใช่ความพยายามที่จะเป็นผู้ไม่คิด แต่ ประเด็นอยู่ที่ การเข้าใจ มองเห็นและรู้ตัวต่อการทำงานตามธรรมชาติของความคิด และนี่อาจทำ ให้เนื้อหาของความคิดสงบลงได้ แสดงว่าการว่าการสังเกตความคิดและเนื้อหาของความคิด เป็น สิ่งที่สร้างความสัมพันธ์ เพื่อที่จะสัมผัสความจริงโดยตรง

พระพรหมคุณาภรณ์ยังแบ่งความรู้ที่เกิดกับจิตออกได้ดังนี้ คือ

๑) สัญญา เป็นความจำพวกหนึ่งซึ่งหมายถึง การหมายรู้ หรือกำหนดรู้อาการของ อารมณ์ เช่น ลักษณะ ทรวดทรง เป็นต้น และกำหนดรู้สมมติบัญญัติต่างๆ เช่น เขี้ยว ขาว ดำ เป็น ต้น ^๓

๒) วิญญาณ หมายถึง การรู้แจ้งอารมณ์ต่างๆ ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจด้วย คือ การเห็น การได้ยิน การรู้รส การรู้สัมผัสทางการกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ ^๔

๓) ปัญญา ความรู้ในขั้นนี้ หมายถึงปัญญาที่รู้เหตุ รู้ผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้ถูก รู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้โทษ รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ตามเป็นจริง รู้ถ่องแท้ รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย เป็นต้น ปัญญาที่เกิดจากแหล่งนั้นก็มี ๓ ประการคือเกิดจากการฟัง การ คิด และการฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ ปัญญาที่ฟังประสงคในขั้นนี้ก็คือ สัมมาทิฐิ การที่ปัญญาจะ เข้าถึงความจริงแท้ได้นั้น ก็จะต้องพัฒนาตามกระบวนการทางปัญญา คือการพัฒนาทางกายและใจ นั้นเองหลักธรรมที่ทำให้บรรลุถึงความจริงนั้นได้ก็คือ มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง จึงเป็น หัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาที่จะนำชีวิตเข้าสู่อิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริงได้ เมื่อย่อมนรรค ๘ ลงแล้วก็คือ ไตรสิกขา อันประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

รวมความว่ากฤษณมูรติมองว่า ไม่อาจรับรู้ความจริงได้โดยประสบการณ์และระบบ เหตุผลของความคิด แต่มนุษย์สามารถรับรู้ความจริงได้โดยประสบการณ์โดยตรง เป็น ประสบการณ์แห่งการรับรู้ในทันทีขณะนั้นโดยตรง ไม่มีการระลึกได้หรือความจำใดเข้ามา เกี่ยวข้อง ไม่มีการตีความใดๆ เป็นสภาพที่จิตใจสัมผัสกับความจริง โดยไม่ผ่านสื่อกลางใดๆ ไม่

^๒ Krishnamurti, J , **Truth and Actuality** ,p 60.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

ถูกครอบงำจากเนื้อหาของความคิด ในฐานะของสิ่งที่รู้แล้วจากอดีต การหยั่งเห็นถึงขอบเขตจำกัด และเงื่อนไขของความคิดตระหนักรู้ และเข้าถึงว่า ความคิดไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ การหยั่งเห็นเช่นนี้ทำให้จิตใจปลดปล่อยเนื้อหาภายในความคิด เมื่อความคิดยุติ การรับรู้ความจริงโดยตรงอาจเกิดขึ้นได้ พระพรหมคุณาภรณ์ได้พูดถึงเรื่องความจริงเอาไว้ค่อนข้างชัดเจน ความจริงเป็นสิ่งที่สามารถนำมาอธิบาย แสดงเปิดเผยให้เข้าใจได้ด้วยหลักการทางเหตุผล แต่ในกรณีที่จะศึกษาให้เข้าใจเพื่อได้รู้ซึ่งถึงสภาวะของความจริงนั้น บุคคลจะต้องศึกษาและปฏิบัติด้วยตนเองเท่านั้นซึ่ง เป็นลักษณะเฉพาะตน ความจริงเป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่จะสัมผัสโดยประสบการณ์ตรง ดังนั้นเมื่อความจริงเป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่จะเข้าถึงได้ การรับรู้ความจริงจึงจำเป็นจะต้องอาศัยสื่อกลางเพื่อนำไปสู่เป้าหมายนั้น เปรียบเสมือนการอาศัยแพ็คร่างนี้เป็นพาหนะ ที่จะนำเราข้ามแม่น้ำ ไปสู่อีกฝั่งหนึ่งคือพระนิพพาน ฉันทิ การที่เราจะรับรู้ความจริงได้นั้นแม้ว่าจะเป็นเรื่องเฉพาะตนที่จะรู้ได้ แต่ก็จำเป็นในขั้นพื้นฐานที่จะอาศัยอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อเป็นตัวหนุนให้การบรรลุเป้าหมายนั้นง่ายขึ้น ไป ฉันทิ อันเป็นอุปกรณ์ขั้นพื้นฐานจึงจำเป็นสำหรับการพัฒนาชีวิต ส่วนการรับรู้ความจริงที่เกิดจากความรู้แจ้งอันเป็นประสบการณ์ตรงนั้น หมายถึง การรู้แจ้งที่เป็นอิสระเสรีจากการถูกครอบงำจากภายนอกและภายในที่มีอวิชชา แนวคิด หรือเนื้อหาของความคิดที่ผิดพลาดบงการอยู่ สภาวะของจิตที่มีอิสรภาพเช่นนี้จะรู้ได้โดยความรู้และประสบการณ์ตรง เมื่อมาถึงจุดนี้สื่อกลางใด ๆ อันเป็นอุปกรณ์เบื้องต้นไม่จำเป็นอีกต่อไป พระพรหมคุณาภรณ์เสนอให้มีการศึกษาสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน คือการศึกษาศีลสมาธิเพื่อให้ได้มาซึ่งปัญญานั้นเอง การศึกษาชนิดนี้มีทั้งอาศัยปัจจัยภายนอกเป็นฐานและอาศัยปัจจัยภายในในขั้นสูงสุด การปฏิบัติสมถกรรมฐานนั้นจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยภายนอกเป็นหลัก เพื่อนำมาพ่วงเพื่อให้จิตรวมเป็นหนึ่ง อารมณ์ชนิดนี้ยังจัดว่าเป็นอารมณ์หยาบอยู่ ส่วนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้นเป็นการมองสรรพสิ่งด้วยปัญญาอย่างแท้จริงการศึกษาภายในชนิดนี้แม้ว่าจะมีอารมณ์ภายนอกปรากฏอยู่ แต่วิธีการกำหนดแตกต่างจากสมถะเพราะมองสิ่งต่างๆ ด้วยปัญญาอย่างรู้เท่าทันให้รู้สภาวะที่แท้จริงของมันเองตามที่มันเป็น มีความละเอียดอ่อน และนำมาพิจารณาด้วยปัญญาเพื่อให้เข้าถึงสภาวะธรรมของสิ่งเหล่านั้นตามที่มันเป็น ไม่ใช่ตามที่อยากให้เห็น เป็น จิตใจที่มีปัญญาคอยควบคุมเช่นนี้จึงเป็นเป้าหมายของการศึกษาคือการรับความจริงด้วยประสบการณ์ตรงของผู้ศึกษาที่ปรากฏขั้นตอนของการรับรู้ความจริง กล่าวคือ การรับรู้ในขั้นที่ไม่

จำเป็นจะต้องอาศัยสื่อกลางใดๆ ไม่มีการสะสมข้อความรู้และประสบการณ์ต่าง แต่เกิดขึ้นภายในใจที่มีอวิชชาถูกกำจัดแล้ว เป็นภาวะที่จิตมีอิสรภาพทั้งภายในและภายนอก

ค. แนวคิดเชิงจริยศาสตร์

กฤษณมูรติมีทัศนะเกี่ยวเรื่องชีวิตว่า ชีวิตมนุษย์โดยทั่วไปถูกความคิดครอบงำอยู่ซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาต่างๆ ในจิตใจ การไม่รู้เท่าทันต่อความคิดที่เข้าครอบงำจิตใจก่อให้เกิดความแบ่งแยกแควความขัดแย้งอันเป็นพันนาการทางจิตใจ ชีวิตมีจุดหมายที่การเป็นอิสระจากการถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขทั้งปวงที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นในจิตสำนึก วิถีทางสู่การหลุดพ้นจากปัญหาต่างๆ ในจิตใจ และกฤษณมูรติเสนอว่าให้เชื่อมโยงสรรพสิ่ง ผู้คน ความคิด เข้าด้วยกัน ไม่มีการแบ่งแยก มองให้เป็นเอกภาพ

ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ทัศนะเรื่องชีวิตไว้ว่า “ชีวิตของมนุษย์รวมทั้งสัตว์เหล่าอื่นตามปกติประกอบไปด้วยขันธ ๕ ดังนั้น ชีวิตจึงประกอบไปด้วยขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ประกอบกันเข้า ตัวตนแท้ๆ แห่งชีวิตจึงไม่มี^๕ เพราะฉะนั้น ชีวิตจึงเป็นการประชุมกันเข้าของ ขันธ ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ แม้ว่าชีวิตหรือธรรมชาติของชีวิตจะประกอบไปด้วย ขันธ ๕ หรือจะย่อลงได้เป็นกายและใจ ทัศนะของ พระพรหมคุณาภรณ์ท่านมองว่า กายและใจมีความสำคัญเท่ากัน ไม่ควรให้เกิดการประพาศติดต่อกันไปในทางใดทางหนึ่งและการดำเนินชีวิตนั้นต้องให้ตัวมนุษย์เอง สังคม และธรรมชาติให้สอดคล้องสมดุลกัน

กฤษณมูรติมองชีวิตถูกความคิดเข้าครอบงำจึงก่อให้เกิดปัญหาเป็นความขัดแย้งทางจิตใจ ทำให้เกิดปัญหามากมายแตกต่างจากพระพรหมคุณาภรณ์ที่ให้ความหมายของชีวิตไว้ชัดเจนว่าชีวิตนั้นประกอบด้วยขันธ ๕ และทั้งสองท่านก็ให้มองสรรพสิ่งเป็นเอกภาพ โดยปราศจากการแบ่งแยก

จุดมุ่งหมายของชีวิตในทัศนะของกฤษณมูรติว่า สภาพหลุดพ้นจากพันนาการทั้งปวงที่อยู่ในขอบเขตของความคิด เป็นเนื้อหาทั้งหมดจิตสำนึก อิสรภาพไม่ใช่เรื่องของเจตจำนง ไม่ใช่เรื่องความคิดรวบยอดใดๆ แต่อิสรภาพคือการไม่ตกอยู่ในภาวะเจตจำนงคือการแสดงออกของจิต

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๕.

ที่ถูกอิทธิพลกำหนด เจตจำนงของมนุษย์เป็นผลผลิตมาจากความรู้และประสบการณ์ของมนุษย์ และเงื่อนไขที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นภายในจิตสำนึก ซึ่งภาวะนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง ภายในจิตสำนึก ความแบ่งแยกขัดแย้งและสับสนจะยุติลง อิสรภาพจึงไม่ใช่เจตจำนงตัดสินใจ เลือกที่จะเป็นอะไรด้วยความรับผิดชอบ ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์มองว่าจุดมุ่งหมายของชีวิตก็คือ นิพพาน หรือ วิมุตติ (ความหลุดพ้น) แต่ตามที่ปรากฏในหนังสือส่วนมากพระพรหมคุณาภรณ์ จะเรียกนิพพานว่า “อิสรภาพ” บ้าง “ภาวะไร้ทุกข์” บ้าง อิสรภาพ (Freedom) จึงมีความหมายถึง การดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

แนวคิดเรื่องจุดมุ่งหมายของชีวิตของทั้งสองท่านนั้นมีความเหมือนกันในแง่ของการ ใช้ศัพท์ แต่มีความแตกต่างกันในแง่ของความหมายคือกฤษฎณมูรติต้องการมีอิสรภาพจาก หลุดพ้น จากพันธนาการทั้งปวงที่อยู่ในขอบเขตของความคิด ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์นั้นต้องการมี อิสรภาพจากการดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ความดีในทัศนะของกฤษฎณมูรติหมายถึง ระเบียบอันสมบูรณ์ ที่ผุดขึ้นภายในจิตใจของ มนุษย์ สะท้อนด้วยการแสดงออกมาทางกรกระทำภายนอก ระเบียบภายนอกสะท้อนให้เห็น ระเบียบจากภายในจิตใจ และระเบียบภายในนี้จะเกิดก็ต่อเมื่อความแบ่งแยก การเปรียบเทียบความ ขัดแย้งและสับสนภายในจิต ซึ่งความคิดได้ก่อให้เกิดขึ้น ได้ยุติลง ด้วยวิถีแห่งการสังเกตความ เป็นไปของชีวิต อย่างตื่นตัวที่พร้อมทั้งอิสรภาพที่แท้จริงดำรงอยู่ที่นั่น ส่วนความดีในทัศนะของ พระพรหมคุณาภรณ์นั้นหมายถึงการกระทำที่แสดงออกมาทางกาย วาจา และใจที่ไม่ถูกอวิชชาคือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงครอบงำนั่นเอง แม้ว่าจะมีปัญหามากมายในส่วนที่จะกล่าวว่ อะไรคือความดี เพราะความดีถูกกำหนดด้วยกรรมนิยามและสังคมนิยามนี้ เป็นหลัก กล่าวคือ ในทางพระพุทธศาสนา ความดีและความชั่วมีลักษณะที่ตายตัว ชัดเจน โดยยึดหลักการกระทำที่ ประกอบด้วยเจตจำนงเป็นหลัก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั่นเองเราเรียกว่า กรรม บุคคลลงใจแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ”^๖

ดังนั้นความดีในทัศนะของท่านทั้งสองนั้นมีความคล้ายคลึงกันคือความเป็นระเบียบ เรียบร้อยที่ออกมาจากภายในแล้วแสดงออกมาภายนอก แต่ทั้งสองท่านมีความแตกต่างคือ กฤษฎณมูรติมองว่าถ้าระเบียบภายในนี้จะเกิดไม่ได้ถ้ามีความแบ่งแยก การเปรียบเทียบความขัดแย้ง และสับสนภายในจิต ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์นั้นมองถ้ากาย วาจา และใจที่ไม่ถูกอวิชชาคือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงครอบงำ ก่อให้เกิดปัญหามากมาย

^๖ อภ. นกค.(บาลี) ๒๒/๖๓/๓๕๕.

อะไรคือเกณฑ์การตัดสินความดีของการกระทำ ในทัศนะของกฤษฎมูรติไม่ได้กล่าวถึงเกณฑ์การตัดสินนี้โดยตรง แต่พออนุมานว่าการกระทำที่ดี คือการกระทำที่มาจากกระเปียบอันสมบูรณ์ภายในบุคคล ในขณะที่กระทำการใดๆ ไม่ว่าจะการกระทำภายในบุคคล ในขณะที่กระทำการใดๆ ไม่ว่าจะกระทำภายในจิต หรือกระทำภายในอก ขณะที่กระทำนั้นจิตใจทั้งระดับรู้สำนึกและจิตใต้สำนึก ย่อมไม่มีความแบ่งแยก เปรียบเทียบ ขัดแย้ง และสับสน จิตใจที่มีความตื่นรู้เพียบพร้อมอยู่ สังเกตเห็นธรรมชาติของความคิด ดังนั้น เกณฑ์การตัดสินว่าการกระทำใดดีหรือไม่ ต้องพิจารณาจากการกระทำนั้น เกิดจากกระเปียบภายในจิตใจ ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์มองว่าเกณฑ์ในการตัดสินความดีคืออะไร ท่านกล่าวไว้ชัดเจนกว่าว่า เกณฑ์จะตัดสินความดีความชั่วต้องดำเนินไป ตามกฎของกรรมนิยามจิตนิยามและสังคมนิยาม^๖ กรรมนิยามและจิตนิยามนั้น มองในแง่ของจริยธรรมของพุทธศาสนา ศึกษาในแง่ของ สภาวะ ส่วนสังคมนิยามศึกษาในแง่ของ คุณค่า การศึกษาตามสภาวะนั้น กรรมนิยามเป็นกฎแห่งพฤติกรรมที่มนุษย์ก่อขึ้นมา และผลที่ปรากฏก็จะเริ่มดำเนินไปทันทีไม่ทางหลักเฉียงได้เลยโดยอาศัยจิตเป็นตัวสร้างพฤติกรรมขึ้นมา ดังนั้น เจตจำนงจึงเป็นเนื้อหาสาระและเป็นตัวทำการของกรรมนิยาม

ในด้านสังคมนิยามนั้น แม้จะไม่เกี่ยวข้องกับกฎของกรรมโดยตรงก็ตาม แต่ก็มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง เพราะกฎเกณฑ์ที่จะกำหนดลงไปว่า สิ่งนี้ดีหรือไม่ดีนั้น เป็นเรื่องของสังคมนั้นๆ บัญญัติขึ้นมาทั้งสิ้น โดยพิจารณาจาก คุณค่า ของสิ่งนั้นๆ เช่น สังคมป่าบางพวกบัญญัติว่าการฆ่าคนพวกอื่นเป็นความดี บางสังคมบอกว่าไม่ดี เป็นต้น

รวมความว่า เกณฑ์ในการตัดสินนั้นกฤษฎมูรติไม่ได้กล่าวไว้แน่นอนตายตัวแต่ก็อนุมานเอาว่าการกระทำที่มาจากกระเปียบอันสมบูรณ์ภายในของบุคคลก็คือการตัดสินว่าอะไรดี ไม่ดี ในส่วนของพระพรหมคุณาภรณ์นั้นมีความชัดเจนกว่า ที่จะบอกว่าอะไรดี ไม่ดี

๔.๒ เปรียบเทียบความหมายและจุดหมายของการศึกษา

๔.๒.๑ ความหมายของการศึกษา

ในทัศนะของกฤษฎมูรติเห็นว่าการศึกษาคควรมีความสอดคล้องหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับการใช้ชีวิต การใช้ชีวิตหรือการดำรงชีวิตไม่เพียงการอุ้มชู หรือการดำรงรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณีหรือความเชื่อเอาไว้ แต่การศึกษาต้องปลดปล่อยให้มนุษย์มีเจตจำนงอิสระต่อการดำรงชีวิตตั้งแต่จิตวิญญาณและเจตจำนง (Free will) โดยกฤษฎมูรติให้ความหมายของการศึกษา ที่มุ่งให้การศึกษาเป็นเครื่องมือนำพา หรือให้มนุษย์เข้าถึงธรรมชาติแห่งตนอัน

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๘๐.

แท้จริง อันนำไปสู่การมีชีวิตที่มีความสุข ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาที่มุ่งเพื่อการเรียนรู้จากหนังสือหรือการท่องจำ แต่การศึกษาหมายถึง ความสามารถที่จะรู้ลึกซึ้งและสัมผัสกับสิ่งเหล่านั้นโดยตรงได้จริงๆ^๔ ซึ่งในทัศนะดังกล่าวนี้พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความหมายของการศึกษาที่คล้ายกันไว้ว่า “การศึกษา คือการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้มนุษย์บรรลุสภาวะที่ปราศจากความทุกข์ในที่สุด เป็นกระบวนการแก้ปัญหาเพื่อทำลายอวิชชาและตัณหา พร้อมทั้งเสริมฉันทะและกรุณา” ซึ่งจากความหมายนี้ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาคือการฝึกฝนตามหลักไตรสิกขาที่มีกระบวนการพัฒนาชีวิตให้ทั้ง ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม (ศีล) ด้านจิตใจ (สมาธิ) ด้านปัญญา (ปัญญา) โดยให้ความสำคัญทั้ง ๓ อย่างนี้เท่ากัน ในทัศนะของกฤษณมูรติ มิได้มีความแตกต่างกันมากนัก โดยเห็นว่าการศึกษาไม่ใช่แต่เพียงการสะสมความรู้ รวบรวมเชื่อมโยงข้อเท็จจริงเท่านั้น แต่เป็นการมองเห็นสาระของชีวิตที่เป็นเอกภาพ^๕ การเห็นชีวิตที่เป็นสาระของ กฤษณมูรติก็คือการไม่นำพาตัวตนของมนุษย์ไปตามกระแสธารแห่งสังคมที่ยกย่องหรือบูชาสิ่งอื่นใดที่นอกเหนือการพัฒนาหรือยกระดับจิตใจที่อิสระเสรี ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์เองก็มุ่งให้ความหมายของการศึกษาในการให้เข้าไปตามกระบวนการทางด้านกายภาพ เรียกว่าศีล ซึ่งแตกต่างจากกฤษณมูรติที่ให้ความสำคัญในแง่ของมุ่งเร้าให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในของบุคคลเป็นปัจจัยสำคัญ แต่ของพระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านกายภาพดังกล่าวนั้นก็คือ ด้านศีล ซึ่งการรักษาศีล เป็นการรักษาในด้านของกาย ซึ่งกายต้องมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นหรือที่เรียกว่าปรโตโมสะ หากปรโตโมสะเป็นกัลยาณมิตรมากเท่าไร การศึกษาสำหรับบุคคลก็เจริญพัฒนายิ่งๆ ขึ้นไป จนถึงระดับ สมาธิ และปัญญา เมื่อเป็นเช่นนี้ ความหมายของการศึกษานั้นก็คือการพัฒนาชีวิตให้ถึงจุดหมายอันสูงสุด ให้พบกับอิสรภาพทั้งภายในทั้งภายนอก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๔.๒.๒ จุดมุ่งหมายของการศึกษา

ก. ประเด็นที่เหมือนกัน

๑. ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์นั้น มองว่าการศึกษากับชีวิตนั้นเป็นเรื่องเดียวกัน ให้ผู้ศึกษาเรียนรู้ความรู้ พร้อมกันนั้นให้นักเรียนมีความสามารถที่จะสัมผัส เรียนรู้ชีวิตในทุกแง่มุม อย่างรอบด้าน ทำให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจในชีวิตตามความเป็นจริง

^๔ กฤษณมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษา เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, แปลโดย พยับแดด, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิอินวิชันนา, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

๒. กฎณมูรติได้ให้ทัศนะเรื่องจุดมุ่งหมายไว้ว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาคือการให้นักเรียนได้รับความรู้มากมายในสาขาต่างๆ และในขณะที่เดียวกันก็ต้องพยายามทำให้จิตใจของเขาเหล่านั้นเป็นอิสระจากประเพณีต่างๆ เพื่อจะได้สามารถพิจารณา ศึกษา ค้นคว้า และแสวงหา มิเช่นนั้นแล้วความคิดของเขาก็จะเป็นแบบกลไก และถูกรอบงำไว้ด้วยเครื่องจักรแห่งความรู้ จิตใจจะสามารถค้นหาสิ่งสูงสุดได้ก็ต่อเมื่อมันเป็นอิสระจากประเพณี ภาวะมีอิสระจากการสะสมของประเพณีจะช่วยให้ค้นพบความเป็นนิรันดร์ และในขณะที่เดียวกันมันก็ต้องค้นหาความรู้ให้กว้างออกไปเพื่อจัดการกับสิ่งต่างๆ ซึ่งมนุษย์ต้องการและผลิตขึ้นและจุดมุ่งหมายของการศึกษาต้องการที่ให้แก่เด็กได้มีความชำนาญเชี่ยวชาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยีเพื่อว่าเขาสามารถที่จะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและชัดเจนในโลกสมัยใหม่ และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือการสร้างบรรยากาศที่ถูกต้องเพื่อให้เด็กพัฒนาเต็มเปี่ยมขึ้นมาเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ส่วนของพระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ทัศนะที่คล้ายกันไว้ว่า “การศึกษามีหน้าที่ ๒ ประการ..หน้าที่ในการถ่ายทอดศิลปวิทยา (ถ่ายทอดความรู้) หมายถึงการถ่ายทอด รักษา ส่งเสริมเพิ่มพูน วิชาการและวิชาชีพ ...และหน้าที่ในการชี้แนะให้รู้จักการดำเนินชีวิตที่ดีงามถูกต้องและการฝึกฝนพัฒนาตนถึงความสมบูรณ์อันนี้ เป็นหน้าที่ว่าเป็นเรื่องของการศึกษาแท้ ๆ เป็นเนื้อตัวแท้ของการศึกษา ซึ่งจุดมุ่งหมายของการศึกษาของท่านสองนี้เหมือนกันใน สองประเด็นนี้ คือ ๑. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อได้รับความรู้ในสาขาต่างๆ ก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี ๒. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ต้องเป็นที่ยอมรับว่าจุดมุ่งหมายของท่านทั้งสองนั้นมีความเหมือนกันในแง่ของจุดมุ่งหมาย และท่านทั้งสองก็เน้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาไปที่การศึกษา เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันเป็นสิ่งที่ท่านสองทั้งสองมุ่งว่าเป็นการศึกษาที่แท้จริง ถึงแม้จุดมุ่งหมายของท่านจะเหมือนกันแต่ในรายละเอียดแล้วทั้งสองแนวคิดนี้มีกระบวนการที่แตกต่างกัน

๓. ปรัชญาการศึกษาของทั้งสองชี้ให้เห็นถึงอันตรายของการศึกษาปัจจุบันว่าเป็นเรื่องของการสะสมข้อมูลและความรู้จากตำรา...การเล่าเรียนสะสมข้อเท็จจริงและฝึกทักษะต่างๆ^{๑๐} ที่มองโลกแบบแยกส่วนจะถูกแบ่งส่วนชัดเจน ให้ความสำคัญกับการ พัฒนาความชำนาญหรือผู้เชี่ยวชาญเฉพาะเรื่อง (Expert, Specialist) เช่น เศรษฐศาสตร์ (จุลภาค มหาภาค การเกษตร การคลัง ฯลฯ) วิทยาศาสตร์ (ชีววิทยา ฟิสิกส์ เคมี ฯลฯ) กฎหมาย (มหาชน ระหว่างประเทศ ฯลฯ) แพทย์ศาสตร์ (หัวใจ ทางเดินอาหาร กระดูก ผิวหนัง ฯลฯ) ลดส่วน (Reductionist) และแบบกลไก

^{๑๐} กฎณมูรติ, การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต, แปลโดย นวลคำ จันมา, (สงขลา:มูลนิธิอานันทมหิดล, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗.

(Mechanistic) ที่ให้ความสำคัญและยอมรับความรู้เฉพาะกับสิ่งที่ชี้แจง ดวง วัตถุ คำถามได้ และทดลองได้ด้วยหลักการและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) เท่านั้น

๔. มนุษย์ที่สมบูรณ์ ในทัศนะของกฤษณมูรตินั้น ได้ให้หมายถึง มนุษย์ที่สมบูรณ์ ไม่ใช่เป็นเพียงคนที่เต็มไปด้วยความรู้ ทางเทคโนโลยี ถ้าเราเน้นการสอบไล่ เน้นการให้ความรู้ทางเทคโนโลยี เน้นการทำให้นักเรียนเป็นเด็กฉลาด การทำให้มีความสามารถในการแสวงหาความรู้ ในขณะที่เดียวกันเราละเลยอีกด้านหนึ่งแล้ว เด็กจะเติบโตขึ้นมาเป็นมนุษย์ด้านเดียว เมื่อเราพูดถึง มนุษย์ที่สมบูรณ์ มนุษย์ที่เป็นทั้งหมด เราไม่ได้ให้หมายถึงเพียงการเป็นมนุษย์ที่เข้าใจเรื่องข้างใน มีความเข้าใจในการสอบสวนเข้าไป สืบหาชีวิตข้างในหรือสภาวะข้างในของตัวเองและมีสมรรถภาพที่จะพ้นไปจากสิ่งนั้น แต่เราหมายถึงการเป็นมนุษย์ที่มีความสามารถในทุกสิ่งทุกอย่างที่เขาทำข้างนอกด้วย สองสิ่งนี้ต้องไปด้วยกัน^{๑๑} บุคคลที่รู้จักตนเอง เป็นบุคคลที่ไม่ถูกกำหนดจากปัญหาชีวิต และดังนั้นจึงเป็นอิสระอย่างแท้จริง บุคคลที่รู้จักตนเองนั้นเป็นผู้ที่สามารถมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับบุคคล ความคิดและสรรพสิ่ง กอปรด้วยสติปัญญา ความดีงาม และความรัก^{๑๒}

ส่วน มนุษย์ที่สมบูรณ์ในทัศนะของ พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความหมายว่า “มนุษย์หรือชีวิตที่สมบูรณ์นั้น คือ การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา อยู่อย่างไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน อยู่อย่างอิสระ อยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ หรืออยู่อย่างไม่มีทุกข์”^{๑๓}

ในแนวคิดของท่านสองต้องการให้การศึกษานั้นพัฒนาชีวิตให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันที่สุดของการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรติ มนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลที่สะสมความรู้และไม่ใช่มนุษย์ที่สำรวจชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นทั้งสองสิ่งอยู่ด้วยกัน คือรู้จักตัวเอง สามารถมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับบุคคล ความคิดและสรรพสิ่ง กอปรด้วยสติปัญญา จึงมีความอิสระอย่างแท้จริง แม้ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ก็มีประเด็นที่คล้ายกันที่ว่ามนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นต้องอยู่ด้วยปัญญามีชีวิตที่สามารถสัมพันธ์กลมกลืนกับธรรมชาติได้

^{๑๑} กฤษณมูรติ, มิติใหม่ทางการศึกษา เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, หน้า ๑๔๓.

^{๑๒} วินัย มณีขาว, “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๒๒.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๕๓.

ข. ประเด็นที่แตกต่างกัน

แม้แนวคิดในเรื่องจุดมุ่งหมายของการศึกษาของท่านทั้งสอง จะมีส่วนเหมือนกัน แต่เนื้อหาของแต่ละส่วน ทั้งสองแนวคิดให้รายละเอียดไว้ไม่เหมือนกันในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. การศึกษาที่จุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น กฤษณมูรติเสนอวิธีการเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงภายในความคิดด้วยความใส่ใจ การเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตเช่นนี้ไม่มีการเก็บบันทึกข้อมูลความรู้และประสบการณ์เอาไว้ จิตใจจึงเป็นอิสระจากการถูกกำหนดโดยเนื้อหาและเงื่อนไขของความคิด ดังนั้นวิธีการเรียนรู้ในจุดหมายของการศึกษาก็คือการรับรู้ความรู้ด้วยการประสบโดยตรง ดังที่กล่าวในเรื่องแนวเชิงญาณวิทยานั้นเอง คือ การรับรู้ความจริงโดยไม่ผ่านสื่อกลางอันใด ได้แก่ กรอบ หรือสิ่งที่เป็นตัวแทนของความจริงในความจริง ก็คือการเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงภายในความคิดด้วยความใส่ใจ การเรียนในลักษณะนี้คือภาวะการรับรู้ความจริงโดยตรง ซึ่งปรากฏในขณะที่จิตใจเป็นอิสระจากการถูกครอบครองจากสิ่งที่เป็นเนื้อหาความคิด อัน ได้แก่ ความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่นั้นเอง ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์นั้นเสนอว่า การศึกษาที่แท้จริงคือการศึกษาชีวิตของตนเอง เพื่อให้รู้จักตนเองและสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่มีอยู่ด้วยตนเองได้ จึงจำเป็นจะต้องอาศัยการพัฒนาภายในหรือการศึกษาที่ก่อให้เกิดความรู้ภายในที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือการศึกษาชีวิตและสรรพสิ่งโดยพิจารณาด้วยใจอันแยบคาย มีการคิดถุวิธีความรู้จักคิดหรือคิดเป็น “เป็นการศึกษาที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ตรงนี้ได้เน้นความสำคัญของโยนิโสมนสิการ มีพระพุทธรูปที่ปรากฏอยู่มากมาย ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของโยนิโสมนสิการว่า “ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นก่อน สิ่งที่เป็นนิमितมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง สิ่งที่เป็นเบื้องต้น เป็นนิमितมาก่อนเพื่อความบังเกิดแห่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ของภิกษุ คือความถึงพร้อมแห่งการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ฉะนั้น เหมือนกัน ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ”^{๑๔}

^{๑๔} พระราชาวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), ทางสายกลางของการศึกษาไทย, หน้า ๑๔๑.

^{๑๕} ต.ม.(บาลี) ๑๕/๕๕/๒๑-๒๔.

รวมความว่า การศึกษาที่จุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นมีวิธีการที่แตกต่างกัน โดยที่ทฤษฎีมูรตินั้นใช้การเฝ้าสังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงภายในความคิดด้วยความใส่ใจ การเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกตโดยไม่มีการสะสมข้อมูลส่วนพระพรหมคุณาภรณ์นั้นมีวิธีการศึกษาที่ก่อให้เกิดความรู้ภายในเรียกว่า โยนิโสมนสิการ ได้แก่การศึกษาชีวิตและสรรพสิ่งโดยพิจารณาด้วยใจอันแยบคาย มีการคิดทวนวิธี ความรู้จักคิดหรือคิดเป็นนั่นเอง

๒. นอกจากนี้พระพรหมคุณาภรณ์ยังจำแนกจุดมุ่งหมายของการศึกษาในมิติต่างๆ

๑. จุดมุ่งหมายในแง่ที่ชีวิตพึงได้รับและพึงทำให้เกิดมี^{๑๖}
๒. จุดมุ่งหมายในแง่เพื่อภาวะตนเอง
๓. มองในแง่ผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนา^{๑๗}
๔. มองในแง่ลักษณะการดำเนินชีวิต^{๑๘}
๕. มองในแง่คุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษา^{๑๙}

ประเด็นนี้พระพรหมคุณาภรณ์จำแนกออกให้ชัดเจน ในแง่ต่างๆ ซึ่งเป็นแนวความคิดที่เป็นระบบของท่านซึ่งทฤษฎีมูรติไม่ได้กล่าวไว้

๓. มีคำอีกคำหนึ่งที่ทั้งทฤษฎีมูรติทั้งพระพรหมคุณาภรณ์ ใช้คือ อิสรภาพ (Freedom) เหมือนกัน ทฤษฎีมูรติได้ให้ความหมายว่า การหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวง ที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น อิสรภาพไม่ใช่เรื่องของเจตจำนง ไม่ใช่เรื่องความคิดรวบยอดใดๆ แต่อิสรภาพคือการไม่ตกอยู่ในภาวะเจตจำนงคือการแสดงออกของจิตที่ถูกอิทธิพลกำหนด เจตจำนงของมนุษย์เป็นผลผลิตมาจากความรู้และประสบการณ์ของมนุษย์ และเงื่อนไขที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นภายในจิตสำนึก ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความหมายว่า อิสรภาพ (Freedom) หมายถึง การดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง กล่าวคือ การดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น อาศัยปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ผสมผสานชีวิตให้สมดุล กลมกลืนสอดคล้องกับธรรมชาติ สังคมและมนุษย์ด้วยกันเอง ทฤษฎีมูรติมองว่า อิสรภาพคือการหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวงที่ตนเองก่อขึ้น ในส่วนพระพรหมคุณาภรณ์มองว่า อิสรภาพคือการดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง มีอยู่ ๓ ประการ คือ^{๒๐}

^{๑๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษาสากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, หน้า ๑๑๐-๑๑๓.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘-๑๒๐.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธวิธีแก้ปัญหาศตวรรษที่ ๒๑, หน้า ๓๐-๓๒.

๑) อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับธรรมชาติแวดล้อม เป็นอิสรภาพในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติแวดล้อมอย่างปลอดภัยจากความบีบคั้น เช่น มีปัจจัย ๔ เพียงพอ พ้นภัยจากธรรมชาติ และการมีชีวิตอยู่อย่างประสานกลมกลืนที่ธรรมชาติมีสภาพเกื้อกูลต่อความอยู่ที่ดีของมนุษย์

๒) อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับเพื่อนมนุษย์ เป็นการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน แต่มีความเป็นมิตรช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่เสมอ

๓) อิสรภาพภายในชีวิตของตนเอง เป็นอิสรภาพที่ไม่อิงอาศัยธรรมชาติ และไม่ต้องไปขึ้นต่อเพื่อนมนุษย์ หมายถึงว่า อิสรภาพภายใน คือ การเป็นไทแก่ตัวเองสามารถพัฒนาตนเองได้

รวมความว่าอิสรภาพในทัศนะของท่านทั้งสองมีความแตกต่างกันในแง่ของความหมายที่ว่ากฤษฎมูรติมองว่าอิสรภาพคือ การหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวงส่วนพระพรหมคุณาภรณ์มองว่าอิสรภาพคือการดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง แต่ทั้งสองท่านเหมือนกันในแง่ที่ต้องการให้มนุษย์มีอิสรภาพด้วยกัน

๔.๓ เปรียบเทียบองค์ประกอบของการศึกษา

๔.๓.๑ แนวคิดเรื่องครู

ก. ประเด็นที่เหมือนกัน

แนวคิดเรื่องครู ในปรัชญาการศึกษา ของกฤษฎมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์มีประเด็นที่เห็นเหมือนกัน ดังนี้

๑. ครูในทัศนะของท่านทั้งสองนั้น มีความสำคัญมาก ดังที่กฤษฎมูรติได้กล่าวไว้ว่า “ครูเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในโรงเรียน เพราะสวัสดิภาพของมนุษย์ในอนาคตขึ้นอยู่กับครู”^{๒๑} และพระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวตามหลักพระพุทธศาสนาว่า ครู จัดว่าเป็นบุคคลสำคัญเบื้องขวาในทิศทั้ง ๖ ^{๒๒} เป็นบุคคลที่มีความสำคัญ ดังนั้นจึงเห็นว่าท่านทั้งสองให้ความสำคัญเรื่อง ครู ว่าเป็นบุคคลที่สำคัญต่อนักเรียนเหมือนกัน

๒. บทบาทหน้าที่ของครูในทัศนะของท่านทั้งสองมีความคล้ายกันคือ กฤษฎมูรติกล่าวว่า “บทบาทของผู้ให้การศึกษาคืออะไร คือการสอนเพียงวิชาพีชคณิตและวิชาฟิสิกส์ หรือว่า

^{๒๑} กฤษฎมูรติ, ศักยภาพอันสูงสุดแห่งครู, หน้า ๕๓.

^{๒๒} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔-๑๖๕.

การปลุกความรู้สึกประทับใจอันมั่นคงนี้ให้เกิดขึ้นในนักเรียนและตนเองด้วย ให้ทั้งสองควบคู่ไปด้วยกันได้ใหม่”^{๒๓} และ “ครู (ผู้ให้การศึกษา) เป็นมนุษย์ งานของเขาคือช่วยให้นักเรียนเรียนรู้ ไม่เพียงแต่เรียน “วิชานี้” หรือ “วิชานั้น” เท่านั้น แต่ยังให้เข้าใจบทบาทอันเป็นองค์รวมแห่งการเรียนรู้ ไม่เพียงแต่สังขมข้อมูลเกี่ยวกับวิชาต่างๆ เท่านั้น แต่เพื่อความเป็นมนุษย์ที่แท้อย่างเต็มเปี่ยม เป็นประการแรก”^{๒๔} ส่วนของพระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวว่ครุมีหน้าที่ ๒ ประการ คือ สิบปทายก หรือผู้ให้หรือถ่ายทอดศิลปวิทยา...และกัลยาณมิตร คือ ผู้ทำหน้าที่เป็นเพื่อนที่ดีหรือเพื่อนแท้...ช่วยชี้นำให้ศิษย์มีปัญญาและคุณธรรม...^{๒๕} จากข้อความของท่านทั้งสองนั้นบทบาทหน้าที่ของครูนั้น แบ่งได้ ๒ อย่างคือ ๑. ครูในฐานะเป็นผู้สั่งสอนให้ความรู้ในวิชาต่างๆ ๒. ครูในฐานะเป็นผู้ชี้แนะให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยกัน แม้พระพรหมคุณาภรณ์นั้นในด้านการใช้คำพูดเฉพาะแสดงความหมายและนัยที่ลึกซึ้งยิ่งกว่ากันเท่านั้น ซึ่งอาจมาจากความแตกต่างด้านวัฒนธรรมการใช้ภาษา

ข. ประเด็นที่ต่างกัน

๑. ในเรื่องคุณสมบัติของครูนั้นพระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวถึงครูผู้เป็นกัลยาณมิตรตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไว้ ๗ ประการคือ^{๒๖}

๑) ปิโย มีบุคลิกภาพน่ารัก คือมีความเมตตาปราณี รู้จักใจใส่ในบุคคลอื่นและทำให้ประโยชน์ของเขา เข้าถึงจิตใจ ด้วยการประพฤติตนสร้างความสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนให้ออกเข้าไปศึกษาเรียนรู้สอบถามในเรื่องที่ไม่รู้ได้สนิทใจ

๒) ครู มีบุคลิกน่าเคารพเลื่อมใส คือเป็นบุคคลที่มีความหนักแน่น ยึดมั่นในหลักเกณฑ์ หรือหลักการความถูกต้องเป็นที่ตั้ง เป็นผู้ประพฤติตนเหมาะสมกับสถานภาพ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งทางใจ ทำให้รู้สึกปลอดภัย

๓) ภาวนีโย มีความคิดและบุคลิกภาพน่าชื่นชม คือเป็นผู้ที่มีความรู้จริง ทรงคุณค่าทางปัญญา เป็นผู้ที่หมั่นฝึกฝนพัฒนาตนอยู่ตลอดเวลา จนเป็นที่ยกย่องควรเอาแบบอย่างทำให้ผู้ที่เข้าใจได้ได้รับรู้สิ่งใหม่ๆ เกิดความซาบซึ้ง รำลึกถึงอยู่ในดวงใจ

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๒๔} กฤษณมูรติ, ความรู้คือพันธนาการ, หน้า ๘๕.

^{๒๕} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), ปรัชญาการศึกษาไทย, หน้า ๔๒ – ๔๓.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๖.

๔) วศุตา จ มีลักษณะท่าทางพูดจาสามารถทำให้คนเห็นคล้อยตามได้ คือ เป็นผู้รู้จักชี้แจง อ่างเหตุผลให้คนเห็นตาม และรู้ว่าเมื่อไรควรจะทำอะไร อย่างไร เป็นผู้คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนสติ ในทางที่ถูกที่ควร จนผู้ฟังยอมรับเหตุผลนั้นได้

๕) วจนกขโม มีบุคลิกภาพนิ่งเรียบ คือ เป็นผู้มีความอดทนต่อถ้อยคำวิพากษ์วิจารณ์ของคนอื่นได้ พร้อมทั้งปรับปรุงพฤติกรรมตนเอง ตลอดทั้งคำซักถาม ประโยค แม้จุกจิก ฟังได้ ไม่เบื่อ ไม่มีอารมณ์ฉุนเฉียว ตรงกันข้าม กลับเป็นผู้ให้คำแนะนำแก้ไขข้อสงสัยนั้นด้วยดี

๖) คมภิรณจ กต กตฺตา มีบุคลิกภาพสุขุมลุ่มลึกชวนให้เกิดความสนใจอยากศึกษา ถือเป็นผู้ที่สามารถอธิบายเรื่องที่ยากลึกซึ้ง ให้สามารถเข้าใจได้ง่ายแจ่มแจ้งเหนือความคาดเดา ทำให้ศิษย์หรือผู้ใกล้ชิดได้รับความรู้ซาบซึ้งไปด้วย

๗) โน จฏฐาเน นิโยชเช ตังมั่นอยู่ในความดีงาม คือ เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในการแนะนำสิ่งที่ดีงาม ไม่แนะนำในทางเหลวไหลหรือชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย กลับเป็นผู้ทำเป็นแบบอย่างแก่ผู้พบเห็น ทำให้เกิดแรงจูงใจ อยากนำมาประพฤติปฏิบัติตามนั้น

คุณสมบัติของครูนั้นพระพรหมคุณาภรณ์ได้แบ่งให้มีความละเอียดโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานที่สำคัญ อันจะแตกต่างจากคุณสมบัติของครูในทัศนะของกฤษณมูรติที่มองว่าครูนั้นเป็นผู้รู้จักตนเอง มีจิตใจละเอียดอ่อน ช่างสังเกตและเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่น ครูต้องเป็นผู้มีจิตใจที่สมบูรณ์ปราศจากความกลัวและไม่ใช้อำนาจบังคับ ยกตนว่าอยู่เหนือกว่า ครูที่มีสมบัติเช่นนี้จะเป็นผู้สามารถช่วยเหลือชี้แนะนักเรียนได้เป็นอย่างดี และสามารถเรียนรู้ตนเองไปพร้อมกับนักเรียนได้ และคุณสมบัติของครูในทัศนะพระพรหมคุณาภรณ์ที่เป็นอุดมคตินั้นต้องเป็นครูที่ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะดังที่ได้กล่าวไว้ “มีอุดมคติว่าครูทุกคนต้องเป็นครูจริยศึกษามีหลักการว่า ให้ครูทุกคนสอนจริยศึกษาและบูรณาการจริยธรรมเข้าในทุกวิชาที่ตนสอน”^{๒๗} ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดของกฤษณมูรติที่มองว่าตามความเป็นจริงที่ว่า ครูคือมนุษย์คนหนึ่งที่ถูกกำหนดเงื่อนไขมาจากสังคมที่เป็นอยู่ เขามีความบกพร่องบางอย่างเช่นกับนักเรียน เมื่อเป็นเช่นนี้ ครูจึงต้องมีความตั้งใจที่สามารถร่วมเรียนรู้และพัฒนาตนไปพร้อมกับนักเรียนได้

รวมความว่าประเด็นที่แตกต่างกันนั้นคุณสมบัติของครูในทัศนะของกฤษณมูรติต้องการให้มองตามความเป็นจริงในสิ่งที่เป็นอยู่ที่ว่าครูคือมนุษย์คนหนึ่งที่ถูกสังคมครอบงำอยู่ มีความบกพร่องเช่นเดียวกับนักเรียนซึ่งแตกต่างจากคุณสมบัติของครูในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ที่ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาอันเป็นอุดมคติ

^{๒๗} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), *ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา*, หน้า ๖๘-๖๙.

๔.๓.๒ แนวคิดเรื่องนักเรียน

กฤษณมูรติได้กล่าวแนวคิดเรื่องนักเรียนไว้ว่า “นักเรียน” หมายถึงผู้ที่รับการศึกษา การเรียนรู้และกระทำ การเรียนรู้มันไม่เพียงเรียนจากหนังสือตำรับตำราและจากครูอาจารย์เท่านั้น แต่ศึกษาและเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องตนเองด้วย นี่คือพื้นฐานแห่งการศึกษา หากว่าเธอไม่รู้เกี่ยวกับตัวเธอเอง และบรรจุข้อมูลความรู้ทั้งจักรวาลไว้ภายในจิตใจเธอ เธอก็เพียงยอมรับและสืบต่อความรู้ระเบียบที่เป็นอยู่” ^{๒๔} ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวแนวคิดเรื่องนักเรียนไว้ว่า “นักเรียน คือผู้มีหน้าที่ในการศึกษาและสร้างการศึกษา(ปัญญาและคุณธรรม) ให้เกิดแก่ตนเองหรือการทำตนให้เป็นผู้มีการศึกษา” ^{๒๕} จากข้อความของท่านทั้งสองนั้นมีความคล้ายคลึงกันที่มองว่านักเรียนนั้นต้องมีบทบาทหน้าที่ ๒ อย่างด้วยกันคือ ๑. หน้าที่ในการรับการศึกษา ๒. หน้าที่ในการสร้างการศึกษาทำให้ตนเองเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อันหน้าที่สำคัญยิ่ง

๔.๓.๓ แนวคิดเรื่องโรงเรียน

ก. ประเด็นที่เหมือนกัน

๑. ท่านทั้งสองเสนอบทบาทของโรงเรียนไว้คล้ายกันว่าบทบาทหน้าที่ของโรงเรียนนั้นเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้และเป็นสถานที่ที่อำนวยความสะดวกต่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ข. ประเด็นที่แตกต่างกัน

๑. โรงเรียนในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์จัดอยู่ในองค์ประกอบภายนอกที่เรียกว่า โปรโตโมส คือ เครื่องชั่งจากภายนอก

๒. บรรยากาศของโรงเรียนในทัศนะของกฤษณมูรติ คือสถานที่ที่มีบรรยากาศโปร่ง โล่งอิสระ (A Place of leisure) หมายถึงจิตไม่หมกมุ่นอยู่สิ่งใด ปัญหาใด หรือกับความสนุกสนาน ความเพลิดเพลินทางประสาทสัมผัส ทว่าความปลอดโปร่งหมายถึงจิตมีเวลาไม่จำกัดเพื่อเฝ้าสังเกตสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นรอบๆ ตัว และสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นภายในตน เป็นอิสระที่จะฟัง และดูอย่าง กระจ่างชัด ไม่หมกมุ่นวุ่นวายอยู่กับสิ่งที่เราต้องทำ เช่น การหาเลี้ยงชีพ และบรรยากาศของโรงเรียนนั้นเปรียบเสมือนบ้าน เป็นสถานที่ที่มีอิสรภาพและที่ความรู้สึกว่ามันคงปลอดภัย ไม่เกิดความกลัวในเรื่องต่างๆ นักเรียนจะรู้สึกได้ว่าได้รับการดูแลเอาใจใส่ด้วยความระมัดระวัง ได้ให้

^{๒๔} กฤษณมูรติ, ความรู้คือพันธนาการ, หน้า ๑๑๕.

^{๒๕} พระราชาภรณ์ (ประยูร ปยุตโต), ปรัชญาการศึกษาไทย, หน้า ๑๓๔ .

ความเห็นอกเห็นใจและความรักความอาทร ความใส่ใจในความประพฤติ อาหาร เสื้อผ้าและ
 กิริยามารยาท เพื่อให้เป็นบรรยากาศที่ทั้งครูและนักเรียนจะได้แบ่งบานในคุณความดี ไม่ถูกรังแก
 หรือหวาดกลัวต่อการสอบ ไม่ถูกบีบบังคับให้ทำตามรูปแบบหรือระบบใด ๆ ในส่วนของ
 พระพรหมคุณาภรณ์ได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “ อรุณของการศึกษา”^{๓๐} มา
 สร้างบรรยากาศภายในโรงเรียน

๓. กฤษณมูรติกล่าวว่า โรงเรียนต้องเป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่ยอมให้
 สังคม ค่านิยม จารีต ประเพณีมีอิทธิพลเหนือโรงเรียน ซึ่งโรงเรียนแบบนี้เป็นความหวังของสังคม
 ใหม่กฤษณมูรติต้องการให้โรงเรียนเปลี่ยนสังคมที่เป็นอยู่ ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์นั้นก็มีได้
 เสนอให้โรงเรียนมีอิทธิพลเหนือสังคมและชุมชนนั้น และก็ไม่สนับสนุนให้สังคมและชุมชนเข้า
 มามีอิทธิพลเหนือโรงเรียนเช่นกันแต่หากให้โรงเรียน สังคมและชุมชนนั้นอาศัยกันและกันในอัน
 จะพัฒนาในด้านการศึกษา

ดังนั้นกฤษณมูรติต้องการให้โรงเรียนเปลี่ยนสังคมที่เป็นอยู่ เป็นหลักนำสังคมแต่ใน
 ทิศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ต้องการให้โรงเรียน สังคมและชุมชนนั้นอาศัยกันและกันในอันจะ
 พัฒนาด้านการศึกษา

๔.๓.๔.แนวคิดเรื่องหลักสูตร

แนวคิดเรื่องหลักสูตรของท่านทั้งสองนั้นเห็นความแตกต่างได้อย่างชัดเจนใน
 ทิศนะของ กฤษณมูรตินั้น ไม่ได้มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ หลักสูตรควร
 ประกอบด้วยวิชาความรู้สาระต่างๆเป็นจำนวนมาก ไม่มีวิชาบังคับ แต่นักเรียนจะได้รับการ
 สนับสนุนให้เรียนวิชาต่างๆ ที่จัดขึ้นอย่างรอบด้านในลักษณะของการเรียนสำรวจ เพื่อให้นักเรียน
 ค้นหาคำความสามารถ ความถนัด และความสนใจที่แท้จริงของตน ส่วนในทิศนะของ
 พระพรหมคุณาภรณ์นั้นได้เสนอให้มีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้
 และบรรจุไว้ในหลักสูตรของการศึกษา เพราะหลักธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนานั้นมีเหตุมี
 ผลสามารถแก้ปัญหาชีวิตของมนุษย์ทั้งภายในและภายนอกได้ดี เป็นหลักสูตรที่ครอบคลุมชีวิต
 ทั้งหมด ศึกษาชีวิตทุกแง่มุมและเพื่อให้เกิดความเข้าใจชีวิต จึงจะพัฒนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ
 กฤษณมูรตินั้นต้องให้นักเรียนนั้นมองเห็นภาพรวมและธรรมชาติของวิชาความรู้ต่างๆ เพื่อไม่ให้

^{๓๐}ดูรายละเอียดใน พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต), การศึกษาสากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, หน้า ๒๑๔-
 ๒๒๘.

นักเรียนอยู่ในอันตรายของการเน้นแต่การศึกษาที่เป็นเพียงการเรียนรู้แบบสะสมข้อมูลจากตำราเพียงอย่างเดียว หรือฝึกฝนให้เป็นผู้ชำนาญการเฉพาะด้านเท่านั้น พระพรหมคุณาภรณ์นั้นมองว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สามารถแก้ปัญหาชีวิตท่านได้เสมออริยสัจ ๔ ที่เป็นหลักธรรมครอบคลุมกว่าอื่น “ อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา”^{๑๑} อันเป็นหลักธรรมที่สามารถแก้ปัญหาฯ ของมนุษย์และพระพรหมคุณาภรณ์ นำแนวคิดที่ถูกต้อง มาเป็นแนวทางในการจัดหลักสูตรที่ถูกต้องไว้ว่า

๑. หมวดวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ที่ผ่านมานั้นวิทยาศาสตร์มุ่งออกไปในการที่จะพิชิตธรรมชาติหรือแยกต่างหากออกจากธรรมชาติและพยายามที่จะพิชิตธรรมชาติ ก็เปลี่ยนความคิดไปเป็นว่า การมีวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและวิทยาศาสตร์ประยุกต์ พร้อมทั้งเทคโนโลยีที่ไม่เป็นการพิชิตธรรมชาติ แต่มุ่งรู้ธรรมชาติตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นทัศนคติที่ช่วยให้เข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริง

๒. หมวดสังคมศาสตร์ ที่ผ่านมาได้เจริญมาในแนวทางของคนที่มีมองมนุษย์ทั้งหลายอย่างที่ไม่เป็นเพื่อนมนุษย์ต่อกัน แต่มองแบบแบ่งแยกว่าเป็นพวกที่จะแก่งแย่งครอบงำกัน คือเป็นสังคมศาสตร์ในทัศนะแบบมุ่งอำนาจ มองเห็นมนุษย์แต่ในแง่ของการแก่งแย่งช่วงชิงและครอบงำกันอยู่ในระบบของการแข่งขันก็เปลี่ยนความคิดไปเป็นสังคมศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนฐานของความคิดที่มีมองมนุษย์ไม่แบ่งแยก และไม่มุ่งแข่งขันหาพลังอำนาจที่จะข่มหรือครอบงำกันแต่มองกันเป็นเพื่อนร่วมโลกร่วมกฎธรรมชาติที่มุ่งหน้าไปในทิศทางของความร่วมมือและประสานกลมกลืนกัน

๓. หมวดมนุษยศาสตร์ ที่ผ่านมา ความเจริญในแนวความคิดของคนที่มีมองความหมายของอิสรภาพ (Freedom) ซึ่งเป็นจุดหมายของชีวิต ในแง่ของการแผ่ขยายพลังอำนาจออกไปนอกตัวในที่จะได้เป็นใหญ่จะทำอะไรได้ตามใจปรารถนา หรือแม้แต่จะครอบงำเป็นใหญ่เหนือธรรมชาติและเหนือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน คือการมองไปที่ความเป็นใหญ่เหนือสภาพภายนอกทั้งหมดซึ่งเป็นทฤษฎีต้นตอที่ได้เป็นฐานให้แก่การพัฒนาวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ก็เปลี่ยนความคิดไปเป็นมนุษย์ที่หันมาเน้นความเพียรความพยายามของมนุษย์ในการเข้าถึงคุณค่าสูงสุดแห่งความมีอิสรภาพที่เป็นภายใน และการพัฒนาความเป็นมนุษย์จะเสริมหนุนให้มนุษย์พัฒนาตนจนบรรลุอิสรภาพที่แท้จริง ^{๑๒} การเปลี่ยนแปลงมุมมองวิธีคิดในหมวดต่างๆจะสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้

^{๑๑} ม.ญ.(บาลี) ๑๒/๓๐๐/๒๖๒.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑, หน้า ๑๑ -

รวมความว่าแนวคิดเรื่องหลักสูตรของสองมีความเห็นที่แตกต่างกัน โดยสิ้นเชิง
กฤษณมูรตินั้น ไม่ต้องการให้มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งเป็นสำคัญแต่ในทัศนะของ
พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าการนำหลักสูตรทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้จะเป็นทางออก
ให้มนุษย์

๔.๔ เปรียบเทียบกระบวนการจัดการศึกษา

กระบวนการจัดการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรตินั้น ไม่ได้กำหนดรูปเอาไว้
แน่นอนตายตัว แต่ก็เปิดโอกาสให้ครูได้แสวงหาและจัดหาวิธีต่างๆ ขึ้นมาเอง แต่มีแนวคิด
กระบวนการจัดการศึกษา ๒ วิธีคือ

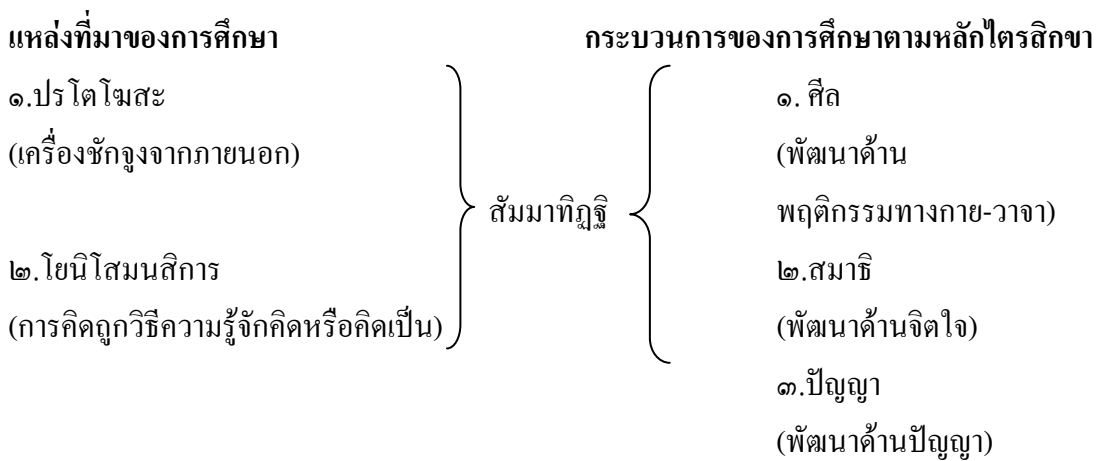
๑. กระบวนการเรียนที่เป็นเรียนแบบสะสมข้อมูล กล่าวคือเป็นกระบวนการจัด
การศึกษาการศึกษาเพื่อให้ความรู้ในสาขาต่างก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและ
เทคโนโลยี จากครู หนังสือ ท่องจำหรือไม่กี่ฝึกฝนทักษะอันเกิดความเข้าใจ และเก็บสะสมไว้เป็น
ความรู้ที่อยู่ในความทรงจำ

๒. กระบวนการเรียนที่เป็นเรียนแบบไม่สะสมข้อมูล กล่าวคือกระบวนการเรียนแบบ
นี้เป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ กฤษณมูรติ ใช้สมาธิ คือ ความใส่ใจ
(Attention) อย่างสมบูรณ์ในการเฝ้าสังเกตกับทุกสิ่งทุกอย่าง ที่เกิดขึ้นจริงในกระบวนการทำงาน
ของความคิด (แม้ความไม่ใส่ใจจะเกิดขึ้นก็รู้ถึงความเคลื่อนไหวนั้น) เป็นความรู้ตัวทั่วโดยไม่การ
เลือก (choiceless awareness) ไม่มีแบ่งแยก ไม่วิพากษ์วิจารณ์ ไม่ปฏิเสธหรือยอมรับใดๆ หรือ
เจตจำนงที่จะบรรลุถึงสภาวะใดๆเป็นการเฝ้าสังเกต (observation) ความเป็นไปของความคิดที่
ทำงานอยู่เท่านั้น โดยไม่ใช่ความพยายามที่จะไปหยุดความคิด และการเฝ้าดูอย่างไม่ลดละเลิก ใส่ใจ
ที่จะรู้ตัวว่าความรู้เกิดขึ้น เป็นการเห็นปฏิกิริยาของความรู้สึก ความคิดทั้งหมด หรือเรียนรู้ติดตาม
อยู่ตลอดเวลาเช่นนี้ ก่อให้เกิดการเห็นความจริงในธรรมชาติ การทำงานของความคิดอย่างถ่องแท้
จิตใจจะเยียบสงบ เป็นอิสระจากความขัดแย้งที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้น ความเยียบสงบนี้ไม่ใช่ความ
นิ่งแบบถูกสะกดไว้

รวมความว่า สมาธิซึ่งก็คือการใส่ใจในทุกอย่างของชีวิต ทั้งความสุข ความทุกข์ ความรัก
รวมถึงความงามของโลก ฯลฯ โดยปราศจากความคิดที่แบ่งแยก ยอมรับ ปฏิเสธ หรือทำตาม

สมาธิเป็นการคลี่คลายออกมาของจิต และสภาพรับรู้จากสมาธินั้นเป็นการเห็นที่ไม่มีข้อจำกัด ไม่มี ภูมิหลัง

ส่วนแนวคิดเรื่องกระบวนการของการศึกษาพระพรหมคุณาภรณ์ได้นำหลักไตรสิกขา คือ ๑.ศีล (พัฒนาด้านพฤติกรรมทางกาย-วาจา และการใช้อินทรีย์) เป็นการฝึกฝนพัฒนา พฤติกรรมด้านความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ๒. สมาธิ (พัฒนาด้านจิตใจ) เป็นวิธีฝึกฝนพัฒนา จิตใจ๓. ปัญญา (พัฒนาด้านปัญญา) เป็นการฝึกฝนพัฒนาความรู้ เพื่อมาจัดเป็นแนวทางการศึกษา เพื่อให้นักเรียนได้ปฏิบัติพัฒนาตนเอง ดังสรุปลงดังแผนผังนี้

กระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรสิกขานี้ต้องการอาศัยองค์ประกอบภายนอกที่ เรียกว่า ปรโตโมสะ และอาศัยองค์ประกอบภายใน ที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ที่เป็นสัมมาทิฐิ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดปัญญารู้เท่าทันต่อการดำรงชีวิตและสภาพแวดล้อมทางสังคม เพื่อให้ชีวิตบรรลุ เป้าหมายสูงสุด คืออิสรภาพภายนอกและภายในอย่างแท้จริง

กระบวนการของการศึกษาในทัศนะของท่านทั้งสองนั้นมีความแตกต่างกันได้ชัดคือ กระบวนการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรตินั้น ไม่ได้กำหนดแน่นอน แต่ในทัศนะของ พระพรหมคุณาภรณ์นั้นได้กำหนดแน่นอน คือกระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา สิ่งที่ กฤษณมูรติเสนอนั้นคือสมาธิ กล่าวคือความใส่ใจต่อสรรพสิ่ง โดยไม่ได้เข้าไปปรุงแต่ง อันแตกต่างจากพระพรหมคุณาภรณ์ที่เสนอการฝึกพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา

และมีข้อสังเกตว่า ในเมื่อ สมาธิ ในทัศนะกฤษณมูรติไม่ได้หมายถึงการเพ่ง เท่ากับว่า มีความแตกต่างจากวิธีทำสมาธิแบบสมณะภวานาตามแบบพุทธปรัชญาเถรวาท อันในแนวคิด ของพระพรหมคุณาภรณ์ เนื่องจากการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ โดยการทำความใจให้เพ่ง กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ควบคุมจิตใจ ให้แน่วแน่อยู่กับสิ่งเดียว วิธีการสมณะภวานาอาจทำให้จิตสงบ แต่

ไม่ก้าวเข้าไปสู่ขั้นรู้เท่าทันตามความเป็นจริง หรือ ก่อให้เกิดปัญญา และไม่สามารถก้าวไปสู่ขั้นปัญญาได้ ไม่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในจิตใจ ไม่ทำให้หลุดพ้นกิเลสและความทุกข์ได้ เขาให้เหตุผลว่า “ระบบการทำสมาธินั้นถูกสร้างขึ้นมาจากความคิด และความคิดถูกจำกัด ฉะนั้นสมาธิที่ถูกความคิดประดิษฐ์สร้างขึ้นมาย่อมถูกจำกัดเช่นกัน”^{๑๑๗} การควบคุมความคิดจึงไม่ใช่สมาธิ

๔.๕ วิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดการศึกษา

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะนำปรัชญาการศึกษาของของกฤษณมูรติ กับพระพรหมคุณาภรณ์ เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดการศึกษา ในสังคมปัจจุบันนี้การศึกษาถูกกำหนดตามสภาพ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง โดยจัดการศึกษาเพื่อผลิตผู้เชี่ยวชาญ ทางเทคโนโลยี วิทยาศาสตร์ วิชาชีพเพื่อให้เกิดความรู้ความชำนาญเฉพาะด้าน การศึกษาจะกลายเป็นการศึกษาเชิงธุรกิจเพราะโดยแนวคิดของโลกาภิวัตน์ที่เข้าไปอยู่กระบบการค้า การศึกษาถือว่าเป็นสินค้าประเภทหนึ่งจึงมีความพยายามจะให้การศึกษากลายเป็นแนวเดียวกันทั่วโลก การศึกษาจึงจำเป็นต้องเน้นไปในทางวัตถุนิยม ความเจริญทางวัตถุกลายเป็นค่านิยมแบบบริโภคนิยม (Consumer) ชอบอวดโก้หรูหาฟุ่มเฟือยและแข่งขันกันแสวงหาความสำราญทางวัตถุ ตกเป็นทาสของเทคโนโลยีที่ตนไม่มีความสามารถในการผลิตสร้างสรรค์ และใช้เทคโนโลยี เพื่อให้เกิดความสะดวกสบายในชีวิต ทำให้ตกเป็นทาสสังคม และทำให้มีสังคมแบบอุตสาหกรรม (industrial society) ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ดังนั้นการประยุกต์ปรัชญาการศึกษาของท่านทั้งสอง เพื่อจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นเป็นเครื่องป้องกันสังคมที่เป็นวัตถุนิยม

๔.๕.๑ การวิเคราะห์เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาครู

ในยุคปัจจุบันนี้ บทบาทของครูที่มีความเสื่อมลง ครู-อาจารย์ผู้สอนกลายเป็น ลูกจ้าง นิสิต นักศึกษา นักเรียนกลายเป็น ลูกค้า แทน ลูกศิษย์ ในขณะที่ผู้บริหารสถาบันอุดมศึกษาคือนายจ้าง กฤษณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์มองว่า ครูนั้นมีความสำคัญมาก และ ครูมีบทบาทเป็นทั้งผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้ชี้แนะ เพื่อให้ นักเรียนมีชีวิตอย่างครบสมบูรณ์ ทั้งทางด้านวิชาความรู้ และการรู้จักตัวเองซึ่งจะทำให้ นักเรียนสามารถแก้ปัญหาชีวิตของตนเองได้ ครูไม่ใช่ผู้นำการปฏิวัติ

^{๑๑๗} Krishnamurti, J, *The Network of Thought*, p.75.

สังคมแต่เอื้อให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงในตน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงในบุคคลอื่นอย่างแน่นอน พระพรหมคุณาภรณ์ยังให้ครูต้องเป็นคนที่น่ารัก มีบุคลิกน่าเลื่อมใส น่าชื่นชม มีเหตุมีผล อดทนต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ แนะนำไปในทางที่ดี ค่อยกระตุ้นให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ ที่เป็นธรรมชาติ คือใฝ่รู้ใฝ่เรียนอยู่เสมอ ครูต้องมีฐานะสองประการตามหน้าที่ของการศึกษาคือ

๑ ครูต้องเป็นสปีปพายก คือ ผู้มีความรู้ความสามารถและความเชี่ยวชาญในวิชาการ และวิชาชีพต่างๆ และมีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ที่จะทำให้นักเรียนมีความรู้ อย่างแท้จริง

๒. ครูต้องเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ชี้แนะช่วยเหลือและทำตัวเป็นแบบอย่าง ที่พัฒนาให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

และบทบาทหน้าที่ของครูทุกคนจะต้องมีความรู้ความสามารถในการอบรมสั่งสอนทางจริยธรรมพร้อมกับการสั่งสอนวิชาเฉพาะ เพื่อพัฒนามนุษย์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

๔.๕.๒ การวิเคราะห์เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดสิ่งแวดล้อมของโรงเรียน

กฤษณมูรติได้กล่าวว่าโรงเรียนคือสถานที่ที่มีบรรยากาศโปร่งโล่งอิสระ (A Place of leisure) เป็นที่ซึ่งทั้งผู้ให้การศึกษาและผู้รับการศึกษาเรียนรู้ไปด้วยกัน นี่เป็นหลักการสำคัญอันเป็นหัวใจของโรงเรียน นั่นคือการเรียนรู้

ดังนั้นการจะประยุกต์แนวคิดเรื่องโรงเรียนนั้นมาใช้เพื่อจัดสิ่งแวดล้อม โรงเรียนต้องจัดให้มีบรรยากาศที่โปร่งโล่งอิสระ โรงเรียนคือบ้านที่นักเรียนจะรู้สึกเป็นอิสระและมั่นคงทางใจ ไม่มีการใช้อำนาจ การเปรียบเทียบและการแข่งขันเป็นเครื่องมือ ดังนั้นโรงเรียนต้องสร้างสิ่งแวดล้อมเอื้อให้นักเรียนสามารถเรียนรู้ตัวเอง เพื่อให้เป็นอิสระและเปลี่ยนอย่างแท้จริงภายใน

โรงเรียนตามทัศนะของกฤษณมูรติไม่ยอมให้สังคมหรือค่านิยมใดๆ ของสังคมมีอิทธิพลเหนือกว่า และเราจะสร้างโรงเรียนแบบนั้นขึ้นมาได้อย่างไร โดยปกติโรงเรียนจะอยู่ภายใต้การควบคุมของสังคมและระบบเศรษฐกิจ การศึกษาเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังค่านิยมหรือบรรทัดฐานของสังคม รวมทั้งเป็นแหล่งถ่ายทอดวัฒนธรรมอันดีงาม แต่สิ่งที่กฤษณมูรติเสนอนั้นกลับกัน กฤษณมูรติต้องการให้การศึกษา มีบทบาทนำสังคมและเศรษฐกิจ เนื่องจากระบบที่เป็นอยู่นั้นใช้ไม่ได้ ไม่ช่วยใ้ห้มนุษย์มีชีวิตที่สมบูรณ์ แต่มีชีวิตเพียงแค่บางส่วนเท่านั้น คือ เป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน มีความรู้ความสามารถแต่ขาดความเข้าใจในตัวเองและชีวิต ซึ่งไปสู่ความทุกข์และความสับสนวุ่นวายในสังคม กฤษณมูรติมิได้ละเลยการแก้ปัญหาสังคมแต่มองเห็นจริงๆ ว่าปัญหาสังคมเกิดจากบุคคลที่ไม่มีความสมดุลภายในตัวเอง จึงมุ่งให้การศึกษาแก้ปัญหาในระดับ

บุคคล ซึ่งทำให้ถูกวิจารณ์ว่ากฤษฎมูรติมองปัญหาของสังคมแคบเกินไป สังคมประกอบไปด้วยแง่มุมอื่นๆ มากมาย เช่น เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง การบริหาร ฯลฯ แต่กฤษฎมูรติไม่ได้กล่าวถึงแง่มุมเหล่านั้นเลย มุ่งแต่กับการแก้ปัญหาบุคคล

โรงเรียนจึงต้องเป็นอิสระจากการถูกกำหนดจากสังคมและค่านิยมที่ผิด ๆ ซึ่งฟังดูเป็นเรื่องเหลือเชื่อแต่ก็เป็นสิ่งจำเป็น โรงเรียนต้องไม่ปลูกฝังค่านิยมใดๆ ลงในจิตใจของผู้เรียน แต่จะต้องช่วยเอื้อให้ผู้เรียนรู้จักปลดปล่อยจิตใจของตนให้เป็นอิสระจากค่านิยมและทัศนคติที่ไม่ถูกต้อง ให้สังเกตว่าการไม่ปลูกฝังค่านิยมใด ๆ นั้นไม่ได้หมายความว่าเด็กจะเป็นบุคคลที่แปลกประหลาดและอยู่ในสังคมไม่ได้ แต่หมายถึงจะได้รับการชี้แนะให้สัมผัสหรือมีประสบการณ์ตรงต่อการเห็นอกเห็นใจผู้อื่น การเอื้อเพื่อ ความเมตตากรุณา ฯลฯ ซึ่งเด็กจะเข้าใจและปฏิบัติออกมาจากส่วนลึกของจิตใจจริงๆ มิใช่เป็นเพียงค่านิยมที่ท่องจำอยู่ระดับสมองเท่านั้น โรงเรียนแบบนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องการครูที่มีจิตใจละเอียดอ่อน รู้จักตนเอง ช่างสังเกต

พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวว่าสถาบันในสังคมทุกสถาบันจะต้องรับผิดชอบในการจัดการศึกษา เริ่มตั้งแต่ ครอบครัว วัด และชุมชน ตลอดไปถึง โรงเรียนจะต้องต้องมีหน้าที่ร่วมกันจัดการเรียนการสอนให้แก่นักเรียน

๔.๕.๓ การวิเคราะห์เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดหลักสูตร

หลักสูตรทักษะของกฤษฎมูรติ ไม่มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่ง ไม่ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าทั้งจุดมุ่งหมายและเนื้อหา วิชาใดที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในตัวผู้เรียน วิชานั้นจะถูกรับเข้ามาในหลักสูตร การจัดหลักสูตรขึ้นอยู่กับสถานการณ์และความสนใจของผู้เรียน มุ่งให้ผู้เรียนรู้จักความถนัดที่แท้จริงของตน เมื่อค้นพบแล้วจะได้เรียนรู้เจาะลึกลงไปด้วยใจรัก และลักษณะที่เด่นของกฤษฎมูรติก็คือ มีการเรียนรู้เพื่อให้เห็นถึงข้อจำกัดของความรู้ และเป็นอิสระจากการยึดติดติดอยู่กับวิชาการ

ในการจัดหลักสูตรนั้นจะถูกจัดขึ้นอย่างกว้างขวางเพื่อให้นักเรียนสำรวจค้นหาความสามารถ ความถนัด และความสนใจที่แท้จริงของตนเอง ในการเรียนเนื้อหาวิชาเหล่านั้นนักเรียนจะได้รับการสนับสนุนให้มองดูด้วยสายตาที่กว้างไกล ซึ่งจะทำให้เห็นถึงบทบาทของวิชาความรู้และเทคโนโลยีที่มีต่อโลกในปัจจุบัน และรู้จักใช้ความรู้ไปในทางสร้างสรรค์ตนเองและสังคม นอกจากนั้นยังสามารถร่างหลักสูตรวิชาที่ออกไปสัมผัสชีวิตจริงและพัฒนาสังคมได้ด้วย

พระพรหมคุณาภรณ์เสนอให้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้กับหลักสูตรการศึกษาซึ่งจะทำให้หลักสูตรของการศึกษามีความครอบคลุมในการพัฒนามนุษย์ได้รอบด้าน และหลักสูตรการศึกษาจะต้องเป็นการศึกษาแบบบูรณาการที่ทำให้มีการเชื่อมโยงวิชา

ทั้งหลายทุกวิชาเข้าหากัน และทำให้มนุษย์ ธรรมชาติ สังคมดำรงอยู่ร่วมกันด้วยดี ตัวอย่างคือ “เราจัดการเรียนการสอนให้เชื่อมโยงวิชาทั้งหลายทุกวิชาเข้าหากัน อาจจะตั้งเรื่องอะไรขึ้นมาสักเรื่องหนึ่ง หรือเป็นแกน ให้มีการเรียน แล้วก็โยงทุกวิชาความรู้ที่เกี่ยวข้องเข้ามาตัวอย่างง่ายๆ เช่น ให้เรียนเรื่องข้าว เอาข้าวขึ้นมาเป็นหลักตั้งแล้ว จากเรื่องข้าวนี้เราก็สามารถเรียนทุกด้าน เช่นว่า ด้านวิทยาศาสตร์ ในแง่ชีววิทยาอาจจะให้เรียนรู้ว่า ข้าวนี้เป็นพืชตระกูลไหน มีแพร่พันธุ์อย่างไร เป็นต้น ให้เรียนในแง่เกษตรกรรมว่า ข้าวนี้จะต้องปลูกในฤดูไหน จะปลูกกันอย่างไร ในแง่ภูมิศาสตร์ก็ให้เรียนรู้ว่าข้าวนี้ปลูกมาในถิ่นไหน เหมาะกับภูมิอากาศแบบใด ในด้านเศรษฐกิจก็ให้รู้ว่าข้าวนี้มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจของประเทศไทยอย่างไร เช่นเป็นรายได้หลักของชาติ เป็นที่มาของเงินทองรายได้ของประเทศอย่างไร ในแง่คณิตศาสตร์เช่น ปลูกข้าวได้ไร่ละ ๕๐ ถึง ถ้านา ๑๘ ไร่จะได้ข้าวเท่าไร หรือขายได้เกวียนละ ๒,๕๐๐ บาท มี ๕ เกวียนจะได้เงินเท่าไร หรือแง่ศิลปวัฒนธรรมก็อาจเรียนว่า เราร้องเพลงเกี่ยวกับข้าวกัน ให้มีกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรมหรืออาจจะให้วาดภาพทุ่งนายนามเช้า แดดส่องผืนนาเป็นสีทอง อะไรทำนองนี้ ตลอดจนให้เรียนในแง่จริยธรรม ให้รู้จักว่าจะต้องกินอย่างไรจึงประหยัด หรือว่าถ้าเป็นเด็กชวานาก็แนะนำให้ช่วยพ่อแม่ทำนา ถ้าเป็นเด็กทั่วไปก็อาจจะให้รู้จักคุณค่าของชวานา อย่างนี้เป็นต้น ว่าเรื่อยไปจนกระทั่งให้รู้จักมารยาทในการกินอะไรต่าง ๆ ทำนองนี้ เพราะฉะนั้นจากเรื่องข้าวเรื่องเดียวก็เรียนได้ครบทุกด้านอย่างนี้เรียกว่าเป็นการเรียนการสอนโดยวิธีบูรณาการ”^{๓๔}

จากตัวอย่างการเรียนการสอนที่ยกมาชี้ให้เห็นว่าหลักสูตรจะต้องมีการบูรณาการให้ทุกวิชาเชื่อมโยงสัมพันธ์กับวิชาเฉพาะอื่นๆ ทุกวิชา ประสานคน กับสังคม และธรรมชาติให้เกิดความสมดุลกัน

พระพรหมคุณาภรณ์ ยังเห็นว่าการศึกษาไม่ควรจะมีความหมายเป็นเพียงการเตรียมคนไปหางานทำเพื่อให้ระบบแข่งขัน แต่การศึกษาจะต้องเน้น ไปยังบทบาทการสร้างทัศนคติที่เกื้อกูลแก่ความมีอิสรภาพ ช่วยให้เกิดสัมมาทิฐิขึ้นในสังคม โดยการหันไปหาแนวคิดเดิมแท้แห่งสังฆธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ได้แบ่งเป็นสามแนวคิดหลัก คือ

๑. มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ทุกส่วนส่งผลกระทบต่อกัน จึงต้องทำการเกื้อกูลประสานกลมกลืน เพื่อให้เกิดผลดีในการอยู่ร่วมกัน

๒. มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนกันร่วมกฎธรรมชาติเสมอเหมือนกัน ทุกชีวิตรักสุขเกลียดทุกข์กลัวตายเหมือนกัน ไม่มีการแบ่งแยกให้แตกต่าง การทำร้ายสัตว์ไม่ว่าชีวิตใด ก็เป็นสิ่งไม่ดีทั้งสิ้น มนุษย์ควรมีเมตตาและไม่ตรีที่ไม่จำกัดแบ่งแยก มีแนวโน้มของจิตใจในทางที่จะช่วยเหลือเกื้อหนุน มุ่งความสามัคคีและความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), เพื่ออนาคตการศึกษาไทย, หน้า ๓๒-๓๓.

๓. ชีวิตที่ดีงามเป็นชีวิตที่มีความสุขด้วยความมีอิสรภาพ นอกจากอิสรภาพภายนอกที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อม เริ่มแต่ความปลอดภัยจากความขาดแคลนปัจจัยสี่ และการพ้นการเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์แล้ว สูงขึ้นไปมนุษย์จะต้องมีอิสรภาพภายใน ซึ่งทำให้มนุษย์สามารถกลับมาเกื้อกูลต่อธรรมชาติแวดล้อมและเพื่อนมนุษย์ได้ดียิ่งขึ้น^{๓๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้แนวทางเพื่อนำมาประยุกต์ใช้จัดทำหลักสูตรการศึกษาไว้ ๖ ประการ ได้แก่^{๓๖}

๑. การปฏิรูปการศึกษาต้องยอมรับและดำเนินการเพื่อพัฒนาคน อาศัยคนเป็นแกนกลางเป็นฐานในการพัฒนาทุกอย่าง ทุกเรื่องทุกระบบ หลักสูตรการศึกษาต้องเป็นเรื่องของชีวิต ต้องให้ความสำคัญที่ครอบครัว เพื่อสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี เอื้อประโยชน์ต่อการเรียนรู้โดยพ่อแม่เป็นครูต้นแบบ เป็นอาจารย์คนแรกของลูก

๒. การจัดทำหลักสูตรการศึกษา โรงเรียนจะต้องประสานเชื่อมโยงกับระบบครอบครัว เริ่มตั้งแต่การเลี้ยงดู เพื่อให้มีผลต่อการเกื้อกูลระบบการศึกษาที่โรงเรียน

๓. การส่งเสริมประชาธิปไตยที่แท้จริง ต้องเริ่มที่การสอนให้ผู้เรียนรู้จักหลักธรรมาธิปไตยก่อน

๔. การศึกษาต้องสอนให้คนรู้จักระบบแข่งขันที่กำลังแพร่ขยายไปทั่วโลก เพื่อสอนให้คนรู้จักระบบการแข่งขันที่ดี ทั้งส่วนตัว สังคม ชุมชน และประเทศชาติ ต้องจัดการแข่งขันแบบเอาเปรียบ ช่มเหง ทำให้เกิดสันติภาพซึ่งก็คือหลักสูตรการศึกษาต้องช่วยแก้ไขปัญหาการแข่งขันพัฒนาให้มีความสามารถถึงขั้นจะนำพาประเทศชาติไปอยู่เหนือระบบแข่งขันนำสู่โลกสันติสุข

๕. ในยุคโลกาภิวัตน์ ต้องจัดการศึกษาเพื่อเชื่อมโยงความรู้ทั้งบุคคล ท้องถิ่นชุมชน สังคมในประเทศและต่างประเทศ ให้สามารถเชื่อมโยงข้อมูลข่าวสารกันได้ รู้จักปรับตัวนำข้อมูลความรู้มาประยุกต์ใช้พัฒนาท้องถิ่นได้อย่างประสานกลมกลืนกับระบบวัฒนธรรมของโลก

๖. การอยู่ร่วมกันของมนุษย์ หลักสูตรจะต้องทำให้เป็นเครื่องมือประสานประโยชน์ การพัฒนามนุษย์ทั้ง ๓ ด้าน คือ ประโยชน์ของชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม ให้สามารถดำรงอยู่ด้วยกัน สัมพันธ์เกื้อกูลและสมดุล

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑, หน้า ๕๐.

^{๓๖} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงเรียนวิถีพุทธ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗) หน้า ๑๕-๑๘.

๔.๖ อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษฎมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่มีต่อสังคม

ก. อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษฎมูรติที่มีต่อสังคม

สังคมในทัศนะของกฤษฎมูรติ คือความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับปัจเจกบุคคล ในแง่จิตใจนั้นมนุษย์ทุกคนเหมือนกันหมด กล่าวคือมีจิตสำนึกที่ถูกความคิดครอบงำกำหนดอยู่ และจิตสำนึกของมนุษย์ส่งอิทธิพลกำหนดซึ่งกันและกัน จิตนี้ของบุคคลจึงส่งผลต่อโลกและจิตสำนึกของโลกก็ส่งผลต่อผลบุคคลเช่นกัน ความเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงภายในจิตสำนึกของมนุษยชาติอาจเกิดขึ้นได้จากการเปลี่ยนแปลงภายในจิตสำนึกของปัจเจกบุคคล ซึ่งจะส่งผลต่อโลกอย่างแน่นอน การแก้ปัญหาสังคมจึงต้องแก้ที่จิตสำนึกปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริง

กฤษฎมูรตินั้น วิจารณ์การศึกษาที่เป็นอยู่ว่าล้มเหลวโดยสิ้นเชิง เนื่องจากถูกกำหนดด้วยระบบเศรษฐกิจและสังคมที่พัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรม การศึกษามีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อผลิตเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน จึงทำให้ความรู้และพัฒนาความสามารถของผู้ศึกษาในบางด้านเท่าที่จำเป็นต่อการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตเท่านั้น การศึกษายังถูกใช้เป็นเครื่องมือในการปลูกฝังทัศนคติและค่านิยมที่เอื้อต่อการพัฒนาสังคมไปในแนวนั้น อันได้แก่ การแสวงหาความก้าวหน้าและความสำเร็จ การไต่บันไดสู่ความมั่งคั่ง ชื่อเสียง และการมีอำนาจเหนือผู้อื่น ภายในจิตใจของผู้คนมีแต่การแข่งขัน ชิงดีชิงเด่น เอารอดเอาเปรียบ เบียดเบียนและทำลายผู้อื่น ถ้ายังเป็นเช่นนี้อยู่ต่อไป สังคมก็จะมีแต่ความเสื่อมโทรมและความวุ่นวาย เพราะทุกคนต่างก็มีความเห็นแก่ตัว

กฤษฎมูรติมองว่าสังคมที่เป็นปัญหาอยู่นี้ เพราะได้รับอิทธิพลจากการศึกษาที่ผิดพลาดที่สะท้อนมาจากศึกษาจึงเสนอทางแก้ปัญหาโดยให้การศึกษาใหม่เปลี่ยนแปลงสังคมใหม่

ข. อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่มีต่อสังคม

สังคมในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ มีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ ๓ ประการ คือ มนุษย์ สังคมและธรรมชาติ^{๓๗} การดำเนินชีวิตของมนุษย์จึงต้องสอดคล้องกับสังคม และธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา มนุษย์ สังคมและธรรมชาติต่างก็มีอิทธิพลต่อกันและกันเสมอและอิงอาศัยกัน ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวว่า มนุษย์ไม่ใช่ผู้กำหนดสังคมเหนือสภาพแวดล้อมฝ่ายเดียว สังคมก็ไม่ใช่ตัวกำหนดมนุษย์ข้างเดียวและธรรมชาติแวดล้อมก็ไม่ใช่ตัวกำหนดมนุษย์หรือสังคมฝ่ายเดียวแต่

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, หน้า ๑๓๐.

เป็นกระบวนการแห่งการอิงอาศัยซึ่งกันและกันเป็นปัจจัยแก่กัน^{๓๘} องค์ประกอบทั้งสามนี้ พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า มนุษย์สำคัญที่สุดเพราะมนุษย์มีศักยภาพที่ฝึกได้ และศักยภาพของมนุษย์ก็คือความสามารถที่ช่วยให้ระบบความสัมพันธ์ทั้งหลายอยู่ร่วมกันและดำเนินไปด้วยดี โดยเบียดเบียนกันน้อยลงและเกื้อกูลกันมากขึ้น^{๓๙} การที่มนุษย์ที่ศักยภาพที่ฝึกได้นั้น มนุษย์ต้องได้รับการศึกษาที่ถูกต้อง ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวว่า ชีวิตที่ดีคือชีวิตแห่งการศึกษา เพราะชีวิตมนุษย์นั้น โดยธรรมชาติเป็นการศึกษาหรืออยู่ได้ด้วยการศึกษา มนุษย์ดำเนินชีวิตนั้น โดยธรรมชาติเป็นการศึกษาหรืออยู่ได้ด้วยการศึกษา มนุษย์จะต้องพัฒนาตนเองไปจนกว่าจะมีชีวิตที่ดีงามสมบูรณ์จนเป็นชีวิตที่อยู่ได้ด้วยปัญญา^{๔๐} ดังนั้นการศึกษาจึงมีอิทธิพลต่อสังคม ที่มนุษย์ดำเนินชีวิตอยู่ในสังคม

รวมความว่าการศึกษาในปัจจุบันนี้ ทั้งสองท่านมองว่ามีปัญหา ที่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาฯ ยังถูกใช้เป็นเครื่องมือในการปลูกฝังทัศนคติและค่านิยมที่เอื้อต่อการพัฒนาสังคม พลอยทำให้สังคมมีปัญหาไปด้วย และปฏิรูปสังคมโดยวิธีต่างๆ ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นอีก การปฏิรูปสังคมนั้นจึงเกิดขึ้นเรื่อยๆ ท่านทั้งสองจึงเสนอทางแก้ปัญหาคือให้มีการศึกษาใหม่เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมใหม่

๔.๗ อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่มีต่อการเมือง

ก. อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติที่มีต่อการเมือง

ในทัศนะเกี่ยวกับการเมืองนั้น กฤษณมูรติ อาจจะไม่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน แต่ท่านมองว่าการเปลี่ยนแปลงในปัจเจกบุคคลส่งผลต่อสังคมอันประกอบไปด้วยการเมือง เศรษฐกิจ จึงเห็นว่ากฤษณมูรติ ต้องการให้ปรัชญาการศึกษาของท่านให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในเกิดเป็นสังคมใหม่

ความหวังของโลกใหม่อยู่ที่ตัวเธอ ผู้ซึ่งเริ่มมองเห็นว่าอะไรเป็นสิ่งผิด และทำการปฏิบัติล้มล้างสิ่งผิด มิใช่การปฏิบัติด้วยคำพูดเท่านั้น แต่จะต้องลงมือกระทำ และนี่เป็นสาเหตุที่เธอจะต้องแสวงหาระบบการศึกษาที่ถูกต้อง มิใช่เพียงการเติบโตในเสรีภาพเท่านั้นจึงอาจจะทำให้เธอ

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๑๑๕.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, หน้า ๑๐๘.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

สามารถสร้างโลกใหม่ ซึ่งมีได้ตั้งอยู่บนประเพณี หรือเปลี่ยนแปลงไปด้วยลัทธิของนักปรัชญา หรือนักอุดมคติ

เรากำลังเผชิญกับวิกฤตอันใหญ่หลวง ที่นักการเมืองไม่มีวันแก้ไขได้ ทั้ง นักวิทยาศาสตร์ก็ไม่อาจเข้าใจหรือแก้ไขวิกฤตนี้ได้ โลกธุรกิจซึ่งเป็นโลกแห่งเงินตราที่แก้ไขไม่ได้ เช่นกัน จุดหักเหไม่ได้อยู่ที่การเมือง ศาสนา หรือโลกวิทยาศาสตร์ แต่อยู่ที่จิตสำนึกของพวกเรานี่เอง

แต่ในระบบการศึกษาในปัจจุบันนี้ยังมีอิทธิพลอย่างสูงต่อสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ในปัจจุบันอย่างมาก จึงเป็นการยากที่ปรัชญาการศึกษาของท่านจะมีอิทธิพลต่อการเมืองในปัจจุบันนี้

รวมความว่าระบบการศึกษาของกฤษฎณมูรตินั้นต้องการเห็นสังคมให้เป็นสังคมที่ เริ่มต้นที่ปัจเจกบุคคลกันด้วยการแก้ปัญหาที่ภายในจิตใจอันเป็นต้นตอของสาเหตุทั้งหลายเสียก่อน

ข. อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ที่มีต่อการเมือง

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้ให้แนวทางการศึกษาเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยไว้ใน สังคมไทยมากมาย ก่อนอื่นต้องกล่าวถึงหลักอริปไตยในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ เพื่อให้ผู้ ศึกษาได้เรียนรู้หลักประชาธิปไตยให้ถูกต้องก่อน โดยท่านยกเอาหลักอริปไตยในพระพุทธศาสนา มาเป็นแนวทางการศึกษา มีอยู่ ๓ ประการ ได้แก่

๑. อัตตาริปไตย หมายถึง การยึดถือความคิดเห็นตนเป็นใหญ่ หรือถือเอาตนเองเป็น ใหญ่

๒. โลกาธิปไตย หมายถึง การยึดถือเอาความทางโลกเป็นใหญ่ หรือกระทำการ ด้วยความปรารถนานิยมของโลกหรือคนส่วนใหญ่

๓. ชัมมาริปไตย หมายถึง การยึดถือเอาธรรมเป็นใหญ่ กระทำการด้วยความปรารถนา ถูกต้อง เป็นจริง เป็นไปตามสมควรแห่งธรรม^{๕๐}

นอกจากนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ ยังได้กล่าวตระหนักรู้ถึงปัญหาความสับสนเกี่ยวกับ หลักการประชาธิปไตยและหลักการธรรมาธิปไตยในสถานการณ์ปัจจุบันทำให้สังคมเกิดความ สับสนในการเรียนรู้ไม่ถูกต้อง เพราะประชาชนและผู้นำทางการเมืองการปกครอง และทาง การศึกษาไม่สามารถแยกแยะหลักธรรมาธิปไตยกับหลักประชาธิปไตยออกจากกันอย่างชัดเจน จึงนำมาสู่ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยอยู่ในขณะนี้ ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ ได้กล่าวว่

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

ประชาธิปไตยเป็นระบบการปกครอง แล้วยังมีการแยกประเภทว่าเป็นแบบไหนๆและในประเภทที่จัดอยู่นี้ ก็ต้องมาแจกแจงว่าจะจัดตั้งอย่างไร มันมีระบบที่กำหนดไว้หมดว่า มีการเลือกตั้งอย่างไร มีกระบวนการและขั้นตอนในการปฏิบัติอย่างนั้น ฯลฯ เป็นต้น แม้แต่ในสังฆะ การปกครองสงฆ์ก็ไม่ได้มีระบบประชาธิปไตย การปกครองคณะสงฆ์ไม่ได้เรียกว่าประชาธิปไตย คำว่าประชาธิปไตยไม่ได้ใช้เป็นแบบแผนการปกครองคณะสงฆ์ แสดงให้เห็นได้ว่า การเรียนรู้ประชาธิปไตยเป็นเรื่องจำเป็น เพราะประชาธิปไตยเป็นหลักเกณฑ์การตัดสินใจของบุคคลในการเข้าประชุมกิจกรรมประชาธิปไตยใดๆ ถือเป็นสิทธิส่วนบุคคลใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินใจด้วยแบบอัตตาธิปไตย แบบโลกาธิปไตย หรือแบบประชาธิปไตยก็ได้ ส่วนประชาธิปไตยเป็นเรื่องของการเลือกตั้ง ประชาชนมีสิทธิตัดสินใจอย่างไรก็ได้ อาจจะเลือกเอาผลประโยชน์ตนเอง หรือความคิดตนเอง ถือเป็นอัตตาธิปไตย แต่ถ้าตัดสินใจเลือกตามพวกพ้อง ก็เป็นประชาธิปไตย ดังนั้น การศึกษาเรียนรู้หลักประชาธิปไตยและประชาธิปไตยจึงเป็นเรื่องสำคัญ เริ่มตั้งแต่การศึกษาพฤติกรรม ตลอดทั้งส่งเสริมให้มีการเลือกตั้ง ตั้งแต่ในระบบโรงเรียนสู่มหาวิทยาลัย ทำให้มีการศึกษาเรียนรู้หลักการประชาธิปไตยที่ถูกต้อง เกิดอุดมการณ์การศึกษากับการพัฒนาทางการเมืองต่อไป

๔.๘ อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่มีต่อการเศรษฐกิจ

ก. อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติที่มีต่อการเศรษฐกิจ

ในปัจจุบันนี้ระบบเศรษฐกิจได้เป็นตัวชี้นำการศึกษาก่อให้เกิดการศึกษาเพื่อความก้าวหน้าและประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน การศึกษาเพื่อไต่เต้าไปสู่ความมั่งคั่ง มีชื่อเสียง และการแสวงหาอำนาจเหนือผู้ก่อ ก่อให้เกิดทัศนคติคือ การแข่งขัน ซึ่งดีชิงเด่นแก่งแย่งเบียดเบียนกัน และทำลายล้างกันและกัน สิ่งเหล่านี้เป็นการสะท้อนให้เห็นปัญหาที่ระบบเศรษฐกิจมีอิทธิพลต่อการศึกษาในปัจจุบันนี้ ถึงแม้จะมีการพยายามปฏิรูประบบการศึกษาอย่างไร ก็สะท้อนให้เห็นว่าเป็นการแก้ปัญหาได้ชั่วคราวนั่นเอง แต่ในทัศนะของกฤษณมูรตินั้นต้องการการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงด้วยการเปลี่ยนแปลงที่ตัวบุคคลแต่ละคนโดยแนวทางการศึกษาของท่าน

ก. อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์ที่มีต่อการเศรษฐกิจ

ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาสู่ระบบประชาธิปไตยในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ทำให้ประเทศมีการจัดทำแผนพัฒนาประเทศขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้รวมศูนย์กำหนดการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมจากส่วนกลาง ทั้งด้านนโยบาย การวางแผน และการดำเนินงาน โดยกลไกดำเนินการที่สำคัญที่สุดคือ ระบบราชการ ดังนั้น บทบาทหน้าที่และจำนวนของข้าราชการจึงแผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางมากที่สุดในยุคนี้ ที่สำคัญยิ่งคือ บทบาทของข้าราชการมิได้จำกัดอยู่เพียงด้านการปกครองอีกต่อไป หากขยายไปสู่งานพัฒนาทุกด้าน ในทุกระดับท้องถิ่น ในฐานะกลไกขับเคลื่อนการพัฒนา เช่น เกษตร สาธารณสุข ศึกษาธิการ ทั้งระดับตำบล -อำเภอ-จังหวัด ฯลฯ โดยรับนโยบายและแผนปฏิบัติการจากส่วนกลาง คือ กระทรวง กรม กอง จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ลงมาเป็นลำดับ ทำให้คนไทยมีความดีใจว่าต่อไปประเทศไทยจะมีการพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้แน่นอน การพัฒนาแบบใหม่นี้ ได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ จากระบบเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองในระดับต่าง ๆ ในด้านการผลิต การบริโภค ที่ใช้ทรัพยากรท้องถิ่นและความสัมพันธ์ของชุมชนในการผลิต มาเป็นการผลิตสินค้าเฉพาะอย่าง เพื่อขาย แล้วนำรายได้ซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคจากระบบธุรกิจ และซื้อบริการจากรัฐ เช่น การแพทย์ การศึกษา ความปลอดภัย (ตำรวจ) ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ได้ทำลายการเรียนรู้แบบบูรณาการของระบบชุมชนไปเกือบหมดสิ้น เพราะแต่เดิมนั้น ระบบเศรษฐกิจของชุมชนทั้งภาคการผลิต การบริโภค และการจัดการส่วนเกิน(surplus) ของการผลิต คือกิจกรรมสำคัญที่สร้างการเรียนรู้แบบมีบูรณาการแก่บุคคลในสังคมไทย เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับบุคคล และกิจกรรมอื่น ๆ ในครอบครัวและชุมชน การเรียนรู้และเนื้อหาการเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจมีความหลากหลาย มิใช่เพียงการผลิต-การขายเท่านั้น หากแต่บุคคลได้เรียนรู้เทคนิควิธีการผลิตและต้องปรับปรุงเทคนิคการผลิตด้วยตนเองจากการสังเกต สะสม แลกเปลี่ยนความรู้ เช่น ปรับปรุงคัดเลือกพันธุ์ การสร้างและพัฒนาเทคโนโลยีพื้นบ้าน เช่น หุ่นไล่กา กังหันลม การปราบศัตรูพืชแบบธรรมชาติ ฯลฯ ต้องเรียนรู้การร่วมมือ การแบ่งปัน รวมทั้งเรียนรู้จากการสังเกตและทำงานโดยอาศัยธรรมชาติ บุคคลจึงได้เรียนรู้อิทธิพลของธรรมชาติที่มีเหนือมนุษย์ การเรียนรู้ดังกล่าวพัฒนาขึ้นเป็นภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นที่มีความหลากหลายอันเป็นผลมาจากการเรียนรู้อย่างบูรณาการในระดับชุมชน แต่พระพรหมคุณาภรณ์ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ประเทศไทยมีการจัดทำแผนพัฒนาประเทศมาหลายฉบับแล้วแต่ประเทศก็ยังไม่ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมอยู่ “บางอย่างก็อาจจะทรุดลง รวมแล้วก็เป็นอันว่าประเทศเรามีปัญหามาก มองออกไปทั่วโลกก็มีปัญหามาก”^๒ นี่ก็เป็นผลสะท้อนมาจากการปฏิรูปประเทศที่

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา, หน้า ๑๕ - ๒๐.

ขาดการศึกษาอย่างรอบครอบในทุกด้านของสังคมไทย พระพรหมคุณาภรณ์ ยังได้กล่าวถึงหลักการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้ ต้องทำให้คนรู้ความหมายของการพัฒนาอย่างถูกต้องจะต้องพัฒนาคนก่อน ท่านเรียกว่า “ภาวนา”^{๔๓} จากความหมายที่แท้จริงของการศึกษาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ แต่ในปัจจุบัน ความหมายของการพัฒนาถูกนำมาใช้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเป็นการพัฒนาถนนหนทาง การพัฒนาสร้างบ่อน้ำ สระน้ำ อ่างเก็บน้ำ ให้แก่ชาวบ้านใช้สอย เป็นต้น ก็ถือได้ว่า “การพัฒนาเป็นความหมายการพัฒนา คือ การเพิ่มพูนขยาย ทำให้มาก หรือทำให้เติบโตขึ้นทางเศรษฐกิจหรือวัตถุ”^{๔๔} ถึงแม้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้เจริญก้าวหน้าไปอย่างไรเราก็ไม่ควรทิ้งวัฒนธรรม ถือวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานชีวิตสังคมชุมชน ประเทศชาติ ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวไว้ว่า “องค์ประกอบที่สำคัญก็คือตัวมนุษย์นั่นเอง และมนุษย์ก็อยู่ภายใต้ความเป็นไปของวัฒนธรรม เพราะฉะนั้น จะต้องให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมซึ่งเป็นผลรวมแห่ง ภูมิธรรมภูมิปัญญาของคนในสังคม”^{๔๕} จากแนวทางทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ถือเป็นหลักการการศึกษาเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่กับสังคมได้ด้วยดี มีความเป็นอยู่โดยปกติสุขส่วนตัวและส่วนรวมของมวลมนุษยชาติ ซึ่งองค์ประกอบของการพัฒนาเพื่อให้เกิดความผสมกลมกลืน ทางเศรษฐกิจและสังคมประกอบด้วยปัจจัย ๓ ด้าน ได้แก่

๑. การพัฒนามนุษย์ จะต้องแยกส่วนประกอบ ๒ ด้าน คือการพัฒนากายให้มีสุขภาพแข็งแรง และการพัฒนาจิตใจให้มีความเบิกบานแจ่มใส

๒. การพัฒนาสังคม จะต้องมององค์ประกอบทางวัฒนธรรมในระบบต่างๆ เพื่อพัฒนาจัดสรรการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม

๓. การพัฒนาธรรมชาติ จะต้องทำให้เกิดการพัฒนาพืชสัตว์สิ่งมีชีวิตทั้งปวงให้ครอบคลุมถึงสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ทำให้เข้าในระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน^{๔๖}

พระพรหมคุณาภรณ์มองว่าถ้าเอาเศรษฐกิจนำการศึกษาจะทำให้การศึกษา ไปไม่รอด จึงต้องเอาเศรษฐกิจมาเป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิตหรือเกื้อหนุนการศึกษา

รวมความว่าบทบาทการศึกษาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์นั้นจึงมีบทบาทในการเป็นตัวนำการศึกษาที่มากกว่าที่จะให้เศรษฐกิจเป็นนำ

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, หน้า ๒๗.

^{๔๖} พระเทพเวที (ประยูร ชาญโต), ศิลปศาสตร์แนวพุทธ, หน้า ๒๘.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่เปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ในประเด็นที่ว่าด้วยความหมายและจุดมุ่งหมายของการศึกษา องค์ประกอบของการศึกษา กระบวนการจัดการศึกษา พบว่ามีทั้งประเด็นที่เหมือนกัน และแตกต่างกัน สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

ก. ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ

จากศึกษาแนวคิดพื้นฐานพบว่า ในแนวคิดเชิงอภิปรัชญาพบว่าได้กล่าวถึงความจริง ๒ ประเภท คือ ความจริงซึ่งอาจรับรู้ได้ด้วยการประสบโดยตรง และความเป็นจริงซึ่งหมายถึงสิ่งที่เป็นเนื้อหาของความคิด หรือคำอธิบายเกี่ยวกับความจริง ความคิดไม่อาจเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ มนุษย์สามารถรับรู้ความจริงได้โดยประสบการณ์โดยตรง เป็นประสบการณ์แห่งการรับรู้ในทันทีขณะนั้นโดยตรง ไม่มีการระลึกได้หรือความจำใดเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่มีการตีความใดๆ เป็นสภาพที่จิตใจสัมผัสกับความจริง โดยไม่ผ่านสื่อกลางใดๆ ไม่ถูกรอรับจากเนื้อหาของความคิด ในฐานะของสิ่งที่รู้แล้วจากอดีต การหยั่งเห็นถึงขอบเขตจำกัดและเงื่อนไขของความคิด ตระหนักรู้ และเข้าถึงว่า ความคิดไม่สามารถเป็นสื่อกลางในการรับรู้ความจริงได้ การหยั่งเห็นเช่นนี้ทำให้จิตใจปลดปล่อยเนื้อหาภายในความคิด เมื่อความคิดยุติ การรับรู้ความจริงโดยตรงอาจเกิดขึ้นได้ จุดหมายของชีวิตมนุษย์คืออิสรภาพซึ่งหมายถึงการหลุดพ้นจากพันธนาการทางความคิดและเงื่อนไขทั้งปวงที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นในจิตสำนึกอันได้แก่ ความแบ่งแยก ความขัดแย้งและความสับสน พันธนาการทางจิตใจเหล่านี้เป็นสาเหตุของปัญหาชีวิต กลายเป็นความกลัวความทะยานอยาก ความทุกข์ ฯลฯ แนวทางที่จะหลุดพ้นได้กฤษณมูรติเสนอวิธีแห่งสมาธิ มนุษย์จึงมีศักยภาพที่จะมีอิสรภาพ ซึ่งก็คือการหลุดพ้นจากพันธนาการสภาพอิทธิพลกำหนดโดยความคิด การเฝ้าดูและเรียนรู้ความเคลื่อนไหวของความคิดอยู่เสมอ ก่อให้เกิดความเห็นแจ้งในการทำงานของความคิดเป็นการตระหนักรู้โดยถ่องแท้ (Realization) ความขัดแย้งที่ความคิดก่อให้เกิดขึ้นภายในจิตใจก็จะยุติลง เป็นการเปลี่ยนสู่สภาวะใหม่ (transformation) เป็นภาวะของจิตในที่ตั้ง สงบ มีการตื่นตัวอย่างเต็มเปี่ยม เป็นพลังเคลื่อนไหวที่มีความนิ่งในตัวเอง เป็นการรู้เท่าทันต่อความคิดนี้จะส่งผลต่อจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก เกิดการตื่นรู้เสมอภาวะเช่นนี้เป็นภาวะที่จิตในเป็นอิสระ

ความคิดที่แท้จริงในทัศนะของกฤษฎณมูรติได้ให้ความหมายว่า ระเบียบอันสมบูรณ์ ที่ผุดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์ สะท้อนด้วยการแสดงออกมาทางการกระทำภายนอก ระเบียบภายนอกสะท้อนให้เห็นระเบียบจากภายในจิตใจ และระเบียบภายในนี้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อความแบ่งแยก การเปรียบเทียบความขัดแย้งและสับสนภายในจิตใจ ซึ่งความคิดได้ก่อให้เกิดขึ้นได้ยุติลง ด้วยวิถีแห่งการสังเกตความเป็นไปของชีวิต อย่างตื่นตัวทั่วพร้อม อิสรภาพที่แท้จริงดำรงอยู่ที่นั่น

จากการศึกษาปรัชญาการศึกษาของกฤษฎณมูรติได้ให้ความหมายของการศึกษาคือ การเรียนรู้กระบวนการทั้งหมดของชีวิต ให้เกิดความเป็นเอกภาพ พัฒนาจิตใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ก่อให้เกิดอิสรภาพและมีสติปัญญา พัฒนาชีวิตของบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และสามารถจำแนกจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้น มี ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ ๑. การศึกษาเพื่อได้รับความรู้ในสาขาต่างก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี ๒. การศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลที่สะสมความรู้และไม่ใช้บุคคลสำรวจชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นทั้งสองสิ่งอยู่ด้วยกัน คือรู้จักตัวเอง จึงมีความอิสระอย่างแท้จริง

จากการศึกษาองค์ประกอบของการศึกษาในทัศนะกฤษฎณมูรติทำให้พบว่า ครูนั้นเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในโรงเรียน เพราะสวัสดิภาพของมนุษย์ในอนาคตขึ้นอยู่กับครู กฤษฎณมูรติให้ความสำคัญกับครูมาก บทบาทหน้าที่ของครูได้ ๒ ประเด็นคือ ๑.ครูในฐานะเป็นผู้สั่งสอนให้ความรู้ในวิชาต่างๆ ครูจะต้องมีความรู้ให้คำแนะนำแก่นักเรียน ๒.ครูในฐานะเป็นผู้ชี้แนะให้ เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จะต้องชี้แนะให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพัฒนาตัวเองให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ให้ได้ คุณสมบัติของครูนั้นต้องเป็นผู้รู้จักตนเอง มีจิตใจละเอียดอ่อน ช่างสังเกตและเข้าใจ ความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่น ครูต้องเป็นผู้มีจิตใจที่สมบูรณ์ปราศจากความกลัวและไม่ใช้อำนาจบังคับ ยกตนว่าอยู่เหนือกว่า ครูและนักเรียนจึงสามารถมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน พร้อมทั้งจะเรียนรู้ไปพร้อมกันได้ นักเรียนต้องเป็นผู้ศึกษาเรียนรู้วิชาความรู้ต่างๆและ ค้นหาทำความรู้จักตนเอง นักเรียนนั้น จะต้องให้ความร่วมมือกับครูในกระบวนการศึกษาวิชาการ ฝึกฝนทักษะในด้านต่างๆพร้อมไปกับการทำความเข้าใจในตนเอง โรงเรียนต้องสถานที่ที่มีบรรยากาศโปร่งโล่ง อิสระ(A Place of leisure) หมายถึงจิตไม่หมกมุ่นอยู่สิ่งใด ปัญหาใด หรือกับความสนุกสนาน ความเพลิดเพลินทางประสาทสัมผัส ทว่าความปลอดภัยไปถึงจิตมีเวลาไม่จำกัดเพื่อเฝ้าสังเกตสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นรอบๆ ตัว และสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นภายในตน เป็นอิสระที่จะฟัง และดูอย่างกระจ่างชัด ไม่หมกมุ่นวุ่นวายอยู่กับสิ่งที่เราต้องทำ เช่น การหาเลี้ยงชีพ และบรรยากาศของโรงเรียนนั้นเปรียบเสมือนบ้าน เป็นสถานที่ที่มีอิสรภาพและที่ความรู้สึกว่ามันคงปลอดภัย ไม่เกิดความกลัวในเรื่องต่างๆ นักเรียนจะได้รู้สึกว่าได้รับการดูแลเอาใจใส่ด้วยความระมัดระวัง ได้ให้ความเห็นนอกเหนือใจและความรักความอาทร ความใส่ใจในความประพฤติ อาหาร เสื้อผ้าและ

กิริยามารยาท เพื่อให้เป็นบรรยากาศที่ทั้งครูและนักเรียนจะได้แบ่งบานในคุณความดี ไม่ถูกรังแก หรือหวาดกลัวต่อการสอบ ไม่ถูกบีบบังคับให้ทำตามรูปแบบหรือระบบใด ๆ และมีบทบาท ๒ ประการคือ ๑. โรงเรียนในฐานะเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการต่างๆ ๒. โรงเรียนในฐานะเป็นสถานที่บ่มเพาะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และโรงเรียนตั้งเป็นในการเปลี่ยนแปลงสังคม

แนวคิดเรื่องหลักสูตรนั้น กฤษณมูรติกล่าวว่า หลักสูตรการศึกษาไม่มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ หลักสูตรควรประกอบด้วยวิชาความรู้สาระต่างๆเป็นจำนวนมาก ไม่มีวิชาบังคับ แต่นักเรียนจะได้รับการสนับสนุนให้เรียนวิชาต่างๆ ที่จัดขึ้นอย่างรอบด้านในลักษณะของการเรียนสำรวจ

กระบวนการจัดการจัดการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรตินั้นไม่ได้กำหนดรูปแบบเอาไว้แน่นอนตายตัว แต่ก็เปิดโอกาสให้ครูได้แสวงหาและจัดหาวิธีต่างๆ ขึ้นมาเอง

ข. ปรัชญาการศึกษาของพระพรหมคุณาภรณ์

จากศึกษาแนวคิดพื้นฐานพบว่า ในแนวคิดเชิงอภิปรัชญาพบว่าได้กล่าวถึงไว้เป็น ๒ นัย คือ ๑. กฎของธรรมชาติ หมายถึง อิทัปปัจจยตา หรือปฏิจสมุปบาท และไตรลักษณ์ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา และ ๒. กฎเกณฑ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ในแนวคิดเชิงญาณวิทยานั้นท่านกล่าวว่า ความรู้ที่ถูกปิดกั้นด้วยอวิชชา คือความรู้ที่ถูกครอบงำด้วยความไม่รู้ หมายถึง ปัญญาที่ถูกกิเลสกล่าวคืออวิชชามาปิดบังให้ไม่สามารถมองเห็นสภาวะแห่งความแท้จริงของสิ่งนั้นๆ สภาวะที่จิตหลงผิดในสภาวะแห่งธรรมชาติ เป็นเครื่องพรางตาที่ทำให้ยึดมั่นในสิ่ง ๒ อย่างคือบัญญัติ (Concept) แห่งอัตตาและความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) สิ่งที่สามารถทำลายอวิชชาได้ก็คือ ปัญญา (Wisdom) ที่ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ทัศนะเรื่องชีวิตไว้ว่า “ชีวิตของมนุษย์รวมทั้งสัตว์เหล่าอื่นตามปกติประกอบไปด้วยขันธ ๕ ดังนั้น ชีวิตจึงประกอบไปด้วยขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ประกอบกันเข้า ตัวตนแท้ ๆ แห่งชีวิตจึงไม่มี และการดำเนินชีวิตของมนุษย์จึงต้องสอดคล้องกับสังขมและธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา จุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์ก็คือ นิพพาน หรือ วิมุตติ (ความหลุดพ้น) แต่ตามที่ปรากฏในหนังสือส่วนมากพระพรหมคุณาภรณ์ จะเรียกนิพพานว่า “อิสรภาพ” บ้าง “ภาวะไร้ทุกข์” บ้าง

อิสรภาพ (Freedom) นั้นหมายถึง การดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง กล่าวคือการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น อาศัยปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ผสมผสานชีวิตให้สมดุล กลมกลืนสอดคล้องกับธรรมชาติ สังคมและมนุษย์ด้วยกันเอง

จากการศึกษาปรัชญาการศึกษาพบว่าพระพรหมคุณาภรณ์ให้ความหมายการศึกษา คือ การฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้มนุษย์บรรลุสภาวะที่ปราศจากความทุกข์ในที่สุด เป็นกระบวนการแก้ปัญหาเพื่อทำลายอวิชชาและตัณหา พร้อมทั้งเสริมฉันทะและกรุณา จุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นสิ่งเดียวกับจุดมุ่งหมายชีวิต

จุดมุ่งหมายของการศึกษาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ ก็คือ การพัฒนาบุคคลให้เกิดการเปลี่ยนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ในส่วนจุดมุ่งหมายของการศึกษานั้นสามารถมองในส่วนที่เป็นหน้าที่สำคัญที่เป็นพื้นฐานได้แบ่งเป็น ๒ คือ ๑. จุดมุ่งหมายในการถ่ายทอดความรู้ศิลปวิทยา โดยอาศัยองค์ประกอบภายนอก กล่าวคือ ปรโตโฆสะ เป็นส่วนสำคัญ ๒. จุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยใช้องค์ประกอบภายในคือ การพิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยตนเองหรือที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการนี้ เป็นส่วนสำคัญ ที่ผู้ศึกษาต้องศึกษาด้วยประสบการณ์ตรง แต่ถึงกระนั้นจุดมุ่งหมายการศึกษาทั้ง สองนี้ต้องอาศัยองค์ประกอบภายนอกและองค์ประกอบภายในที่เกื้อหนุนสัมพันธ์กัน

และนอกจากนี้พระพรหมคุณาภรณ์ยังจำแนกจุดมุ่งหมายของการศึกษาในมิติต่างๆ

๑. จุดมุ่งหมายในแง่ที่ชีวิตพึงได้รับและพึงทำให้เกิดมี
๒. จุดมุ่งหมายในแง่เพื่อภาวะตนเอง
๓. มองในแง่ผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนา
๔. มองในแง่ลักษณะของการดำเนินชีวิต
๕. มองในแง่คุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษา

จากการศึกษาองค์ประกอบของการศึกษาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ ทำให้พบว่าหน้าที่ของครูได้ ๒ อย่างคือ ๑. หน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ ศิลปวิทยา (ลีปพายก) ๒. หน้าที่ในการชี้แนะให้ศิษย์มีปัญญาและคุณธรรม เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ (กัลยาณมิตร) คุณสมบัติของครูต้องเป็นกัลยาณมิตรเป็นคนที่รัก มีบุคลิกน่าเลื่อมใส น่าชื่นชม มีเหตุมีผล อดทนต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ แนะนำไปในทางที่ดี ซึ่งสมมติเหล่านี้เป็นการสร้างบรรยากาศสิ่งแวดล้อมให้กับนักเรียนที่จะพัฒนาตนเองให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ แนวคิดเรื่องนักเรียนนั้น นักเรียนมีหน้าที่ คือ ๑. หน้าที่ในการศึกษา ๒. หน้าที่ในการสร้างการศึกษา (ปัญญาและคุณธรรม) ให้เกิดแก่ตนเองหรือการทำตนให้เป็นผู้มีการศึกษา

โรงเรียนนั้นมีบทบาทหน้าที่เป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้และเป็นสถานที่ที่อำนวยความสะดวกต่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และนำหลักธรรมที่เรียกว่า “รุ่งอรุณของการศึกษา” มาสร้างบรรยากาศใน และให้โรงเรียน สังคมและชุมชนนั้นอาศัยกันและกันที่จะพัฒนาการศึกษาให้ถึงจุดหมายที่แท้จริง โดยไม่ให้สังคมเข้ามามีอิทธิพลต่อโรงเรียน

แนวคิดเรื่องหลักสูตรพระพรหมคุณาภรณ์ได้เสนอให้มีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาประปรายยุคที่ใช้และบรรจุไว้ในหลักสูตรของการศึกษาได้นำเสนอหลักธรรมคืออริยสัจ ๔ มาจัดเป็นหลักสูตรทางการศึกษา ทั้งนี้เป็นเพราะว่า มนุษย์ประสบปัญหาทุกวันนี้นี้ก็เนื่องมาจากไม่ได้ศึกษาอย่างถ่องแท้ ไม่เข้าใจอย่างแท้จริงและเปลี่ยนแนวคิดในหมวดต่างๆให้ถูกต้อง

แนวคิดเรื่องกระบวนการของการศึกษาพระพรหมคุณาภรณ์ได้นำหลักไตรสิกขา คือ ๑. ศีล (พัฒนาด้านพฤติกรรมทางกาย-วาจา และการใช้อินทรีย์) เป็นการฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมด้านความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ๒. สมาธิ (พัฒนาด้านจิตใจ) เป็นวิธีฝึกฝนพัฒนาจิตใจ ๓. ปัญญา (พัฒนาด้านปัญญา) เป็นการฝึกฝนพัฒนาความรู้ เพื่อมาจัดเป็นแนวทางการศึกษาเพื่อให้นักเรียนได้ปฏิบัติ

กระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรสิกขานี้ต้องการอาศัยองค์ประกอบภายนอกที่เรียกว่า ปรโตโมสะ และอาศัยองค์ประกอบภายใน ที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ที่เป็นสัมมาทิฐิ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดปัญญารู้เท่าทันต่อการดำรงชีวิตและสภาพแวดล้อมทางสังคม เพื่อให้ชีวิตบรรลุเป้าหมายสูงสุด คืออิสรภาพภายนอกและภายในอย่างแท้จริง

ค. เปรียบเทียบและวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ กับ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เพื่อพัฒนาสังคม

ปรัชญาการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรติ กับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) นั้น ในด้านความหมายการศึกษานั้นมีประเด็นที่เหมือนกันคือการพัฒนาชีวิตให้ถึงจุดหมายอันสูงสุด ให้พบกับอิสรภาพทั้งภายในทั้งภายนอก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีความสามารถที่จะรู้สึกร่วมและสัมผัสกับสิ่งเหล่านั้นโดยตรงได้จริงๆ การศึกษาที่ถูกต้องเป็นการเรียนรู้ชีวิตทั้งหมดให้เกิดความเป็นเอกภาพ

ในด้านจุดมุ่งหมายของการศึกษาทั้งกฤษณมูรติ กับพระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า การศึกษากับชีวิตนั้นเป็นเรื่องเดียวกันท่านสองนี้เหมือนกันในสองประเด็นนี้ คือ ๑. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อได้รับความรู้ในสาขาต่างก่อให้เกิดความชำนาญที่สุดทางวิชาการและเทคโนโลยี ๒. จุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ต้องเป็นที่ยอมรับว่าจุดมุ่งหมายของท่านทั้งสองนี้มีความเหมือนกันในแง่ของจุดมุ่งหมาย และท่านทั้งสองก็เน้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาไปที่การศึกษาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ที่อันเป็นสิ่งที่ท่านสองมองว่าเป็นการศึกษาที่แท้จริง

ปรัชญาการศึกษาของทั้งสองชี้ให้เห็นถึงอันตรายของการศึกษาปัจจุบันว่าเป็นเรื่องของการสะสมข้อมูลและความรู้จากตำรา...การเล่าเรียนสะสมข้อเท็จจริงและฝึกทักษะต่างๆ

ในแนวคิดของท่านสองต้องการให้การศึกษาที่พัฒนาชีวิตให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันที่สุดของการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรติมนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่บุคคลที่สะสมความรู้และไม่ใช่บุคคลสำรวจชีวิตข้างใน แต่มนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นเป็นทั้งสองสิ่งอยู่ด้วยกัน คือรู้จักตัวเอง สามารถมีความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับบุคคล ความคิดและสรรพสิ่ง กอปรด้วยสติปัญญา จึงมีความอิสระอย่างแท้จริง แม้ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ก็มีประเด็นที่คล้ายกันที่ว่ามนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นต้องอยู่ด้วยปัญญาที่มีชีวิตที่สามารถสัมพันธ์กลมกลืนกับธรรมชาติได้

จุดมุ่งหมายของการศึกษาของท่านทั้งสอง จะมีส่วนเหมือนกัน แต่เนื้อหาของแต่ละส่วน ทั้งสองแนวคิดให้รายละเอียดไว้ไม่เหมือนกันคือการการศึกษาที่จุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นมีวิธีการที่แตกต่างกันโดยที่กฤษณมูรตินั้นใช้การเฝ้าสังเกตสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นจริงภายในความคิดด้วยความใส่ใจ การเรียนรู้โดยการเฝ้าสังเกต โดยไม่มีการสะสมข้อมูลส่วน พระพรหมคุณาภรณ์นั้น มีวิธีการศึกษาที่ก่อให้เกิดความรู้ภายในเรียกว่า โยนิโสมนสิการ ได้แก่การศึกษาชีวิตและสรรพสิ่งโดยพิจารณาด้วยใจอันแยกกาย มีการคิดถวักความรู้จักคิดหรือคิดเป็นนั่นเอง

และมีคำอีกคำหนึ่งที่กฤษณมูรติและพระพรหมคุณาภรณ์ ใช้คือ อิสรภาพ (Freedom) เหมือนกัน แต่อิสรภาพในทัศนะของท่านทั้งสองมีความแตกต่างกันในแง่ของความหมายที่ว่า กฤษณมูรติมองว่าอิสรภาพคือ การหลุดพ้นจากการถูกกำหนดจากความคิดและเงื่อนไขทั้งปวง ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์มองว่าอิสรภาพคือการดับปัญหา การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง แต่ทั้งสองท่านเหมือนกันในแง่ที่ต้องการให้มนุษย์มีอิสรภาพด้วยกัน

ในด้านองค์ประกอบการศึกษาของกฤษณมูรติ และ พระพรหมคุณาภรณ์ พบว่าแนวคิดเรื่องครูในทัศนะของท่านทั้งสองนั้น มีความสำคัญมาก บทบาทหน้าที่ของครูในทัศนะของท่านทั้งสองมีความคล้ายกันคือ ๑. ครูในฐานะเป็นผู้สั่งสอนให้ความรู้ในวิชาต่างๆ ๒. ครูในฐานะเป็นผู้ชี้แนะให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ด้วยกัน ประเด็นที่แตกต่างกันนั้นคุณสมบัติของครูในทัศนะของกฤษณมูรติต้องการให้มองตามความเป็นจริงในสิ่งที่เป็นอยู่ที่ว่าครูคือมนุษย์คนหนึ่งที่ถูกสังคมครอบงำอยู่ มีความบกพร่องเช่นเดียวกับนักเรียนซึ่งแตกต่างจากคุณสมบัติของครูในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ที่ใช้หลักทางพระพุทธศาสนาอันเป็นอุดมคติ

แนวคิดเรื่องนักเรียนมีความคล้ายคลึงกันที่มองว่านักเรียนนั้นต้องมีบทบาทหน้าที่ ๒ อย่างด้วยกันคือ ๑. หน้าที่ในการรับการศึกษา ๒. หน้าที่ในการสร้างการศึกษาทำให้ตนเองเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อันหน้าที่สำคัญยิ่ง

แนวคิดเรื่องโรงเรียนท่านทั้งสองเสนอบทบาทของโรงเรียนไว้คล้ายกันว่าบทบาทหน้าที่ของโรงเรียนนั้นเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้และเป็นสถานที่ที่อำนวยความสะดวกต่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ พระพรหมคุณาภรณ์ต่างที่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ให้การสร้างบรรยากาศของโรงเรียน กฤษณมูรติต้องการให้โรงเรียนเปลี่ยนสังคมที่เป็นอยู่ เป็นหลักนำสังคมแต่ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ต้องการให้โรงเรียน สังคมและชุมชนนั้นอาศัยกันและกัน ในอันจะพัฒนาการเรียนการสอน

แนวคิดเรื่องหลักสูตรของทั้งสองท่านมีความเห็นที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง กฤษณมูรตินั้น ไม่ต้องการให้มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งเป็นสำคัญ แต่ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้จะเป็นทางออกให้มนุษย์

ในด้านกระบวนการจัดการศึกษานั้น กระบวนการของการศึกษาในทัศนะของท่านทั้งสองนั้นมีความแตกต่างกันได้ชัดคือกระบวนการศึกษาในทัศนะของกฤษณมูรตินั้น ไม่ได้กำหนดไว้แน่นอน แต่ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์นั้นท่านได้กำหนดไว้แน่นอน คือกระบวนการของการศึกษาตามหลักไตรสิกขา สิ่งที่ถูกกฤษณมูรติเสนอนั้นคือสมาธิ กล่าวคือความใส่ใจต่อสรรพสิ่ง โดยไม่ได้เข้าไปปรุงแต่ง อันแตกต่างจากพระพรหมคุณาภรณ์ที่เสนอการฝึกพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา

ง. วิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) เพื่อประยุกต์ใช้เพื่อจัดการศึกษา

กฤษณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์กล่าวว่า ครูนั้นมีความสำคัญมาก และ ครูมีบทบาทเป็นทั้งผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้ชี้แนะ เพื่อให้นักเรียนมีชีวิตอย่างครบสมบูรณ์ ทั้งทางด้านวิชาความรู้ และครูทุกคนจะต้องมีความรู้ความสามารถในการอบรมสั่งสอนทางจริยธรรมพร้อมกับการสั่งสอนวิชาเฉพาะ เพื่อพัฒนามนุษย์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

หลักสูตรทัศนะของกฤษณมูรติ ไม่มีการเน้นเนื้อหาวิชาด้านใดด้านหนึ่งต้องประยุกต์ให้มีการเรียนรู้เพื่อให้เห็นถึงข้อจำกัดของความรู้ และเป็นอิสระจากการยึดติดอยู่กับวิชาการ

พระพรหมคุณาภรณ์เสนอให้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้กับหลักสูตรการศึกษาซึ่งจะทำให้หลักสูตรของการศึกษามีความครอบคลุมในการพัฒนามนุษย์ได้รอบด้านและปรับแนวคิดต่อหมวดวิชาต่างๆ ให้ถูกต้อง เพื่อให้มนุษย์ สังคมและธรรมชาติ มีความสมดุลกัน

อิทธิพลปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติกับพระพรหมคุณาภรณ์ ที่มีต่อสังคมนี้มองว่าการศึกษาได้รับอิทธิพลจากระบบเศรษฐกิจและสังคมที่พัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรม เป็นอยู่นั้นล้มเหลว ทำให้ทั้งสองท่านเสนอทางแก้ปัญหาโดยให้การศึกษาใหม่เปลี่ยนแปลงสังคมใหม่

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์เปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)ผู้วิจัยเห็นว่า ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายประเด็น ที่น่าจะนำไปศึกษาวิจัยเพิ่มเติม คือ

๑. การศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบเสรีภาพของกฤษณมูรติ และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เพื่อให้เห็นกระบวนการพัฒนาตนให้ถึงเสรีภาพ

๒. การศึกษาเชิงวิเคราะห์จิตวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อมในทัศนะของกฤษณมูรติ

๓. การศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับกฤษณมูรติ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี – ไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

กฤษณมูรติ. แต่หนุ่มสาว. แปลโดยพจนานันท์ จันทรสันติ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๘.

_____. ลัจจะแห่งชีวิต. กรุงเทพฯ: กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม, ๒๕๓๕.

_____. อิศราภาพเกิดขึ้นเมื่อคุณไม่รู้. แปลโดย สุวรรณมา หลังน้ำสังข์. กรุงเทพฯ:

มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๑.

_____. ปีกแห่งอิสราภาพ. แปลโดย พยับแดด. กรุงเทพฯ: มูลนิธิริยาการ่วมกับกองทุนวิดิธรรม, ๒๕๔๕.

_____. ศาสนาแบ่งแยกมนุษย์. แปลโดย ชัยมงคล วรพินพงศ์ และ จิราพรธน ท. กรุงเทพฯ:

มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๕.

_____. มนุษย์ต้องเปลี่ยนแปลงตนเอง...ด่วน! . แปลโดย เทวี วัฒนา และ วาณรัตน์. สงขลา :

มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๖.

_____. ปฏิวัติจากดวงใจ. แปลโดย สายหยุด. สงขลา : มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๖.

_____. สันทนาการกับกฤษณมูรติ. แปลโดยจรัส บำรุงรัตน์. กรุงเทพฯ:มูลนิธิอันวีภษา.๒๕๔๗.

_____. ปัจเจกชนและสังคม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๗.

_____. การศึกษาและสาระสำคัญของชีวิต. แปลโดย นวตคำ จันมา. สงขลา: มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๘.

_____. ปฏิวัติจากดวงใจ เล่ม 2. แปลโดย ชุศรี ชัยพันธ์. สงขลา: มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๘.

_____. อนาคตของมนุษย์อยู่ตรงไหน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๙.

_____. มิติใหม่ทางการศึกษา เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์. แปลโดย พยับแดด.

กรุงเทพฯ : มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๔๙.

_____. ความรู้คือพันธนาการ. สงขลา: มูลนิธิอันวีภษา. ๒๕๕๐.

_____. แห่งความเข้าใจชีวิตและการศึกษาที่แท้. แปลและเรียบเรียงโดย โสริช โพธิแก้ว.

กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๐ .

_____. วิวาทะ: กฤษณมูรติ & ปราชญ์ชาวพุทธ. สงขลา: มูลนิธิอันวีภษา, ๒๕๕๑.

พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต). **ปรัชญาการศึกษาไทยฉบับแก้ไขรวบรวมใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๓

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ:

อมรินทร์ พรินติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒.

_____ .**ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์สหธรรมมิก, ๒๕๓๑.

_____ .**เทคโนโลยี. เกณฑ์วินิจฉัยความหมายและคุณค่าทางจริยธรรม**. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, ๒๕๓๔.

_____ .**ศิลปศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____ .**ศาสนาและเยาวชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มาสเตอร์เพรส, ๒๕๓๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร (พุทธศาสนากับพัฒนามนุษย์)**.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๓๖.

_____ .**มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้ว, ๒๕๓๗.

_____ .**การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมมิก, ๒๕๓๕.

_____ .**การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมมิก, ๒๕๔๑.

_____ .**การศึกษาเพิ่มสร้างบัณฑิตหรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลผลิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมมิก, ๒๕๔๒.

_____ .**การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ**. กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๒.

_____ .**ไตรภูมิพระร่วง อิทธิพลต่อสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นิธิ

โกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.

_____ .**การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมมิก,

๒๕๔๒.

_____ .**พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

_____ .**แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา**. กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑.

_____ .**การศึกษาพัฒนาการหรือบูรณาการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมมิก, ๒๕๔๓.

_____ .**ปฏิรูปการศึกษา พระพุทธศาสนาจะไปอยู่ไหน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมมิก,

๒๕๔๔.

_____ .**ธรรมบุญชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๕๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สวาย, ๒๕๔๖.

_____ .**ธรรมกับการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมมิก, ๒๕๔๘.

_____ .**เพื่ออนาคตการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, มปป.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) โลกขึ้นสหัสวรรษใหม่ คนต้องเปลี่ยนแนวคิดใหม่.

พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๘.

——. **ธรรมชาติไทยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์โพธิ์พริ้นติ้ง, ๒๕๔๕.

——. **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ).** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๕.

——. **รู้หลักก่อนแล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล.** พิมพ์รวมเล่มครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่สวาย, ๒๕๕๐

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ :

(๑) หนังสือ :

ชม ภูมิภาค. **การศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ เพื่อสันติภาพและการพัฒนา เล่ม ๓.**

สมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทย, ศิลปะสนองการพิมพ์ ๒๕๓๑.

ซัชชัย คุ่มทวีพร. **จริยศาสตร์ ทฤษฎีและการวิเคราะห์ปัญหาทางจริยธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๓ .

กรุงเทพฯ : น้ำทองการพิมพ์, ๒๕๔๘.

ดวงดาว กীরดีกานนท์. **จริยศาสตร์.** พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๕๐.

บรรจบ บรรณรุจิ. **ปฏิจอสุมุปาบท.** กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

บรรจง จันทรสา. **ปรัชญาการศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗.

พุทธทาสภิกขุ. **การศึกษาคืออะไร.** กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์, ๒๕๑๕.

พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก. **ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย.** กรุงเทพฯ : ปติพัทธ์, ๒๕๓๖.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต). **ขอบฟ้าแห่งความรู้กับผลงานด้านการศึกษา.** กรุงเทพฯ

: หจก. ลดา, ๒๕๔๘.

พระมหาประยูร ฐมฺมจิตฺโต. **มหาจุฬาฯ วิชาการ : ปรัชญาบูรพทิศ.** รวบรวมและจัดพิมพ์โดย

ทรงวิทย์ แก้วศรี. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒.

พิมพ์พรรณ เทพสุเมธานนท์ และคณะ. **ปรัชญาการศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑.

เมธี ปิณฑานนท์. **ปรัชญาการศึกษาสำหรับครู.** กรุงเทพฯ ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระพุทธศาสนากับจริยศาสตร์.** กรุงเทพฯ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๓๒.**

กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ :

อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.

วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗ .กรุงเทพฯ : ไทยร่มเกล้า, ๒๕๔๗.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

ดิเรก วังชากร, “อภิปรัชญาของกฤษณมูรติ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต .

บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑ .

วินัย มณีขาว, “ปรัชญาการศึกษาของกฤษณมูรติ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต .

บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑ .

พระมหาสง่า สุภโร , “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ เพื่อพัฒนา

สังคมไทย,” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหา

จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ๒๕๓๖.

พระมหาบรรจง สิริจันโท, “ การวิเคราะห์เชิงปรัชญา เรื่องปรัชญาการศึกษาในทัศนะของ

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต,

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย) ๒๕๓๕.

พระณรงค์ กิตติขโร , “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุและ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต,

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ๒๕๕๐.

๒. ภาคภาษาอังกฤษ

1. PRIMARY SOURCES:

Krishnamurti, J. *Krishnamurti ‘ s journal*.United states of America.: Happer & Row,
Publisher,Inc,1985.

_____. *The Awakening of Intelligence*.London : Victor Gollanez Ltd.,1980.

_____.*The Wholeness of Life*. London : Happer & iRow,Publisher,Inc,1979.

- _____. **The Network of Thought** . London : Happer & Row, Publisher, Inc, 1985.
- _____. **The Second Penguin Krishnamurti Reader**. Edited by Mary Lutyens.
Great Britain : Cox and Wyman Ltd., 1970.
- _____. **The Awakening of Intelligence**. London : Victor Gollanez Ltd., 1980.
- _____. **Truth and Actuality**. Madras : Krishnamurti Foundation India, 2000.
- _____. **Letters to the School, 2 Vols** , The Netherlands: Mirananda/ Wassenaar, 1985.

2. SECONDARY SOURCES:

- Brameld, Theodore. **Philosophy of Education in Culture Perspective**. New York: Henry Holt. 1955.
- Dewey, John. **Democracy and Education**. New York: Mcmillan publishing Co .inc. 1916.
- Holroyd ,Stuart. **The Quest of Quest of Mind**. 3 rd . Great Britain : The Aquarian Press, 1980.
- Shringy, R.K. **Philosophy of J. Krishnamurty, A Systematic Study**. New delhi :
Munshirma Manoharlal Publishers Tct.Ltd., 1997.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระมหาพินันท์ ชยาภินนุโท (ลาดบัวขาว)
วัน เดือน ปี เกิด	๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๖
บ้านเกิด	๘๕ หมู่ ๒ ต. หนองกุงแก้ว อ. ศรีบุญเรือง จ.หนองบัวลำภู
บรรพชา	ณ วัดศิลาอาสน์ โดยมี พระครูสันติวารากรณ์ เป็นอุปัชฌาย์
อุปสมบท	ณ วัดหลวงพ่อสดธรรมกายาราม โดยมี พระราชญาณวิสิฐ เป็นอุปัชฌาย์
การศึกษา	จบ รัฐศาสตรบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช และเปรียญธรรม ๗ ประโยค จากสำนักเรียนวัดหลวงพ่อสดฯ
ปัจจุบัน	อยู่ที่ ณ วัดหลวงพ่อสดธรรมกายาราม อ. ดำเนินสะดวก จ. ราชบุรี